

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԱՆՔԱՂԱՅՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

ԲՈՎԱՆԳԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Պաշտօնական. — 2. Աստուծոյ պաշտօնական նորհուրդը, Ս. Մանգիանի solihն առքիւ. Ե. Ե. Դ. — 3. Պատմութեան Մուսան. Վ. Հիւօ. — 4. Պատմութիւն եւ եկեղեցի (Ը). — 5. Նախնայ. Արսիւն Երկար. — 6. Առաքելականութիւն Հայոց. եկեղեցւոյ. — 7. Կրօնական. Չասկի առքիւ. Բ. Ե. — 8. Կենդանի Բարոյութիւնը. — Սրբիւն խաւարը. Թ. Ե. Գ. — 9. Հանին. Թրգմ. Նեսար. — 10. Ձիւրենեաց յերան վրայ Աշակերտարանի եւ Բլրի եկեղեցիները, եւ հայկական վանքեր. Մ. Ե. Ա. — 11. Բանաստեղծի Երգը. Արսիւն Երկար. — 12. Իսկա՞ թրգմ. Թ. Ե. Գ. — 13. Բարոյ. Թրգմ. Ներսիս Սարկաւազ. — 14. Այս քաները պիտի ըլլան. Թրգմ. Նորայր Սարկաւազ. — 15. Մասնախօսական. Թրգմ. ինքնին եւ իր գործերը. Բ. Ե. — 16. Մովսէս-Կոզմիւս. Բ. Ե. — 17. Ագասանի. Աղբիւր անմահութեան. Գ. Մ. — 18. Ս. Դիմի ընթերցումը. Բ. Ե. — 19. Կրօնական անունները. հայացում Ե. Եսիակ. — 20. Մանգիանի ճանտուն մէկ նոր Ձեռագիրը. Ե. Ե. Դ. — 21. Դիւանական. Աստուծոյ կանը եւ Անդանականը. Թրգմ. Ն. Ս. — 22. Դիւանական Աստուծոյ կանը եւ Անդանականը. Թրգմ. Ն. Ս. — 23. Կրօնական Կանը Անդանական եկեղեցւոյ մէջ. Թրգմ. Ն. Ս. — 24. Կիլիկիոյ Կարողականները. Բ. Ե. — 25. Անդանական Հայագիրը. Թրգմ. Ն. Ս. — 26. Սուրբերն ու Անաստանները. Ե. Ե. Դ. — 27. Ս. Պատմական Առաքելական եւ Հոմարայ եկեղեցի. Գ. Բ. Մ. — 28. Ողորդ. Մարտի Գ. Սիւրան. — 29. Հայերեկի երեսոյք մը. Գ. Գ. Բարսաւ. — 30. Հրեայ յեկեղեցական անունը Պաշտօնական մէջ. — 31. Նշխարք Նախնեաց Մասնախօսական. Գ. Բ. Մ. — 32. Ս. Գալորի Ներսիս:

The SION, an Armenian Monthly of Religion

Printed in JERUSALEM - PALESTINE

ՍԻՈՆԻ այս թիւը միացեալ է, Ապրիլ - Մայիս,
լմտն 64 երես:

ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄ

Կ. Պոլսի մեր ազգայիններէն անոնք որ ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄԻՆ երրորդ մասը գնել կ'ուզեն, թո՛ղ զիմեն Կ. Պոլսի մէջ՝ ուղղակի Պսրկն. Փոխանորդ Գեր. Սմբատ Եպս. Գազազեանի, որուն զրկուած են բաւական թիւով Ազգապատմներ:

ՍԻՈՆ ՆՈՒԻՐՈՂՆԵՐ 1928-Ի ՀԱՄԱՐ

Տիար Միհրդատ Թրեհաքեանէ՝ Նիւ-Եորքէն,
Այանեան Տ. Յուսիկ Բնյ.ին՝ Պէյրութ,
Թէոդիկին՝ Փարիզ, Պապանեան Տ. Ննքաճե
Բնյ.ին՝ Հալէպ, Կրթամարտի Միութեան՝
Հայֆա, Մանթապեան Վրժնին՝ Դաշիքէ:
Պալթանեան Գրիգոր Նիւ-Եորքէն, Յ. Ա.
Պալթանեանին՝ Կ. Պոլիս:
Զէքիճեան Հայկազն Նիւ-Եորքէն, Կ. Թիւ-
թիւճեանին՝ Հալէպ:
Հազարեան Յարութիւն Նիւ-Եորքէն, Ծըր-

ճըրեան Յակոբին՝ Լայպցիկ:
Պէրպէրեան Մ. Կ. Նիւ-Եորքէն, Սիոն Ազգ.
Մեկպրտէզին՝ Երուսաղէմ:
Տիկին Ս. Առաքելեան Գանատայէն, «Սայ-
տառ-յի» Թաղական Խորհուրդին:
Պէլոյեան Նդարք Ուիլմէթ, Երրինեան Տկն.
Զարուհիին՝ Իվընսթըն. Թուղլաճեան Ա-
զապիին՝ Մարսէյ. Բասմաջեան Կարա-
պետին՝ Բարիդ.

ՍՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

11. ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԿՍԿԻՄՆԵՐ. Վանաւորեր, Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Դիւանէն, 1903-1915. Տպ. Հրազդան Պէյրութ, 1927. 8° էջ 208. Գին՝ Սու-
րիոյ եւ Լիբանանի համար 100 Ս. Գ. — Արսասահման՝ Մէկ Տօլար: Դիմել՝
Zakaria Bizdikian, Caracol Abed, Beyrouth (Liban):

12. ԿՏԱԿ. Սահակ Բ. Կաթողիկոսին Հայոց Կիլիկիոյ, Տպ. «Արախ»ի
Բ. Յ. Թօփալեան. Հալէպ. 8° էջ 11:

13. ԵՂԻՇԷ ԵՊԻՍԿ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ, Յուշ եւ պատճենք պաշտօնաւոր եւ
անպաշտօն վիճակաւ զանազան անձանց գրուած պաշտօնագրերու եւ նամակ-
ներու. Ա. Հասոր, տպ. Ուզունեան եւ Տէր Յովնանէսեան, 1928. 8° էջ
480, Գին՝ 25 Լր. Եգ.:

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Բ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1928 - ԱՊՐԷԼ - ՄԱՅԻՍ

ԹԻԻ 4-5

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

Եթովպիոյ Դաճածառանգ Իշխանին ուղղուած Պատրիարքական Կոնդակին եւ տրուած իշխանական պատասխանին պատճենները:

ՅՈՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾԱՌԱՅ ՏԷՐ ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵՒ ՇՆՈՐՀԻՒ ԱՄԵՆԱ-
ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻՌՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՑՍ ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԻ,
ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ ՍՈՒՐԲ: ԵՒ ՏՆՕՐԻՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԱՅՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, ՅՈՐՄԷ ՀԱՍՅԷ ՇՆՈՐՀԺ ԵՒ
ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՐԻՆ ԱՐԲԱՅԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐՈՒԹԵԱՆ ՌԱՍ ԹԱՅԱՐԻ ՄԱՔՕՆԷՆ
ԳԱՀԱԺԱՌԱՆԳ ԻՇԽԱՆԻՆ ՄԵԾԻՆ ԵԹՈՎՊԻՈՅ:

1924 թուոյ Զատիկեան տօներուն Ձեր Արքայական Բարձրութեան Ս. Քա-
ղաք գտնուած միջոցին երջանկութիւնն ունեցանք անձամբ ծանօթանալու Ձեզ
նեւ, որը գեղեցիկ ու տնջնջելի յիշատակ մը քողովց մեր մէջ: Այդ բարեբաւս
առիքով՝ տեսանք Ձեր անձին վրայ ոչ միայն բարեպաշտ եւ լուսամիտ Մեծ
Իշխանի փխտօնէական բարձր առաքինութիւնները, այլ եւ այն սէրը առ
Ազգն մեր, զոր եւ իշխանական մեծվայելչութեամբ ցոյց տուիք:—

Այդ սիրոյն ազնուական հաւաստիքը կ'ընծայուի մեզ դարձեալ, անով որ
բախտէն հալածական Հայ ժողովուրդէն մաս մը Մեծին Երովպիոյ հիւրընկալ
երկիրը ապաստան գտնելով, Ձեր Արքայական Բարձրութեան հովանիին ներ-
քեւ համեմատ գաղութ մը կազմած է եւ կ'ապրի հանգիստ, ապահով ու եր-
ջանիկ, վայելելով Ձեր բարձր ու վեհանձն պաշտպանութիւնը:

Արտի անհուն գոհունակութեամբ իմացանք վերջերս թէ Ձեր Արքայական Բար-
ձրութիւնը բարեհաճած է իր բարեսէր ուսադրութեան արժանացնել Երովպա-
քեան մեր հոգեւոր որդիները ու գործ դնել իր զօրաւոր ազդեցութիւնը, որպէսզի
ապրին անոնք սիրով ու համերաւութեամբ: Իմացանք նաեւ թէ Ձեր հզօր պաշտ-
պանութեան թափափու հայ զաւուրին հոգեւոր ու կրթական կեանքը բար-
ձրացընելու փափագով չէք զլացած շնորհել Ձեր բարոյական ու նիւթական ֆա-
շաւերութիւնը, միտմ տալու համար նոյն ուղղութեամբ անոնց կողմանէ կա-
տարուած ջանքերուն:

Այս պարագան Ձեր հպատակ Հայոց անհուն երախագիտութեան առիթ
եղած է, ինչպէս կը տեղեկագրէ մեզ Երովպիոյ հոգեւոր հովիւ Տ. Յովսէփ
Ծայրագոյն Վարդապետ:

139-98

Այս գեղեցիկ առիթն օգտուելով նուիրական պարսֆ կը համարինք անոնց զգացումներուն միացնել մեր ալ շնորհակալիքն ու երախտագիտութիւնը եւ երուսաղէմի Տնօրինական Սրբալիւարներուն մէջ ջերմեռանդն աղօթել, որ մարդացեալ Փրկիչն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ Աստուածաւոր ու Ամենաբարեպաշտ Կայսրունոյն, Ձեր Արքայական Բարձրութեան, Ձեր Բարեպաշտոնի Տիկնոջ եւ Աստուծմէ օրհնեալ զաւակաց եղանկութիւն, առողջութիւն եւ արեւաշուքիւն պարգեւէ:

Ձերմապէս կ'աղօթենք նաեւ Մեծին Երովպիոյ զօրութեան եւ բարգաւաճումին եւ մեր հաւատակից Երովպական Սուրբ Եկեղեցւոյն հաստատութեան եւ պայծառութեան համար:

Մնամք ողջունիւ Քրիստոսաւանդ սիրոյ եւ օրհնութեամբ

16 Դեկտեմբ. 1927 Ամի

յերուսաղէմ

յԱռաք. Արք. Ս. Յակոբեանց

Համար 45/16.

Պատրիարք Երուսաղէմի

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ԳՈՒՐԵԱՆ

ՔԱՅԱՐԱՐԻ ՄԱՔՈՆԷՆ, Գահաժառանգ եւ Խնամակալ Երովպիոյ Կայսրութեան, առ Ն. Ամեն. Սրբազնութիւն Եղիւք Դուրեան, Շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն Պատրիարք Հայոց Սուրբ եւ Առաքելական Արքունոյն եւ պահապան Քրիստոսի Սրբալիւարներուն:

Ողջոյններ Ձեր Ամենապատուութեան.

Միշտ մտնալ մէջ պահած եմ յիշատակը այն լաւ ընդունելութեան, զոր ըրիք ինծի Երուսաղէմէն անցած ասե՛նս 1916 (1924):

Ուրախութեամբ կը յայտնեմ Ձեր Ամենապատուութեան քէ Հայ մանուկները որ Ձեր հովանիին տակ կ'ապրէին, եւ Ձեր շնորհիւ Երովպիա եկան (*), եւ առանցով կը կատարեն իրենց պարտականութիւնները, որուն համար շատ ուրախ եմ:

Ուրախ եմ նաեւ որ Հայոց հոգեւոր հովիւը Տ. Յովսէփ Վարդապետ մեր Մայրաքաղաքին մէջ է, եւ իւր բոլոր քարոզներուն մէջ համակրանք կը ցոյցնէ Մայրաքաղաքիս Հայերուն՝ հանդէպ Երովպիոյ կայսերական կառավարութեան:

Մտանց կը ցանկանի որ շուտով աւարտի այն եկեղեցւոյն շինութիւնը, որուն ձեռնարկեց Հոգեւոր Հովիւը, եւ որուն յատկապէս ինքը անդամացիւն է:

Կը խնդրեմ Ձեր Ամենապատուութենէն որ Ձեր աղօթքներուն մէջ յիշէք Երովպիան եւ զիս:

Գրեցաւ յԱսիւ-Ապապա յամին Շնորհաց ի 1920 (= 1928) եւ յերեւտասներորդի աւուր Եփրիք ամսոյ:

(*) Կ'ակնարկէ Երուսաղէմի Արքարատեան Որբանոցէն Երովպիա գաղթող աղջիկ:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Ա. ԽՆՆԻԿԱՆ ՏՅՆԻՆ ԱՌԹԻՒ

Դ. «Քարոզեցաւ ի ճեքանոս» . — Աւետարանի արագ արագ ծաւալումը մարդկութեան մէջ՝ այլ ևս իրականութիւն մըն էր, ու Առաքեալը իր խանդավառ նայուածքովը կը յառի այն ընդարձակ հորիզոնին՝ ուր Պատմասի աքսորականն ալ՝ իր մենաւոր կղզիէն՝ կը գիտէր հրեշտակի մը թևերուն վրայ հանգչող յաւիտենական աւետարանին թռիչքը բոլոր ազգերու և լեզուներու մէջ (Յայտ. ԺԴ. 6) :

Անոնք որ հեթանոս էին՝ անհաղորդ մնացած ըլլալով Հին Ուխտի յայտնութեան, պիտի ընդունէին Նոր Ուխտի յայտնութիւնն ու լոյսը, հրաժարելով անօգուտ պաշտամունքի սայթաքումներէն, որոնցմով կարելի չէր ո՛չ մօտենալ կրօնական ճշմարտութեան, և ոչ ալ նորոգ խիղճ մը արթնցնել թմրած ու քայքայուած հոգիներու մէջ : — Պարագան տարբեր չէր զրեթէ Հրէին համար ալ, վասնզի նիւթական զոհերու և պատարագներու մեքենական մատուցումը այլ ևս պիտի չկրնար լաւագոյն գիտակցութեան մը կատարելութիւնը երաշխաւորել թէ՛ քահանային և թէ՛ ժողովուրդին համար (Եբր. Թ. 9) :

Առաքելական դարու այդ օրերուն մէջ քարոզուեցաւ ուրեմն Յիսուսի երևումն ու փառաւորումը, բայց աստուածաշատութեան խորհուրդին սքանչելիքը լսող այդ ազգերուն մէջ հաւասարապէս չներդրածեց աւետարանական վարդապետութիւնը. ոմանք մանանեխի առակաւոր հատին նման ծառի մը ուռճացումը տուին անոր, և ոմանք մեծ Սերմանացանին սերմերը չկրցան բեղմնաւորել պարարտ հողի մը վրայ : Բաղմագիմի էին նպաստաւոր կամ աննպաստ տրամագրութիւնները, որոնց մասին տեղը չէ հոս խօսիլ : Այս պահուս մեզ հետաքրքրող կէտն է պատմական այն եղելութիւնը՝ որ տեղի ունեցաւ երկրագունդին վրայ՝ քրիստոնէական քարոզութեան շնորհիւ՝ Տիրոջ վերացումէն յետոյ անընդմիջաբար : Ուրեմն այն հեթանոսները, որոնց մէջ ցրուած հրէական գաղութներ կային, ըլլայ արեւմուտքի՝ ըլլայ արեւելքի մէջ, կամ՝ Ս. Գիրքով ծանօթ աշխարհներու բնակչութիւնները կանչուեցան աշակերտութեան, ինչպէս հրամայած էր Տէրը իրեններուն (Մատթ. ԻԲ. 19) : Ոչ ոքի համար մեկնութեան չի կարօտիր տէրունական այդ բացարձակ պատուէրը եւ անոր զործագրութիւնը, ու հարկ չիկայ վերլուծելու զանազան ժողովուրդներու մօտ, պատմութեամբ կամ աւանդութեամբ պահուած պայծառ կամ աղօտ ցուցումները Առաքելութեան հետքերուն վերաբերմամբ. վասնզի նպատակ չունինք քրիստոնէական նորակազմ եկեղեցիներու զործարանաւորութեան աճումը կամ նուազումը նկատի առնելու այս կամ այն վայրերու մէջ : Մեր համոզումը այն է միայն՝ ինչ որ էր Առաքեալինը՝ թէ

Աւետարանը Բարդուղեայ ազգերուն։ Շատերու անձանթով չեն արդէն՝ անոր տարածման պարագաները հռոմէական կայսրութեան սահմաններուն վրայ, ուր Պօղոս և իր գործակիցները դերազանց արդիւնաւորութեամբ կատարեցին իրենց պաշտօնը՝ մինչև պետութեան մայրաքաղաքը մտնելով, թէպէտև շատոնց իսկ կազմուած եկեղեցիի մը հիմը դրուած էր հոն։

Միւս կողմէն հեռաւոր արևելքը և՛ աւելի լայն ասպարէզ մը պիտի բանար Առաքելներուն, որոնք Վերնատան մէջ առիթ ունեցան՝ լեզուախօսութեան հրաշքին օրը՝ իրենց մօտ տեսնելու Պարթևաց՝ Մարաց և Կլամացոյ աշխարհներէն՝ ինչպէս նաև Միջագետքէն, ևայլն, Պենտեկոստէի տօնին համար եկող հրեայ ուխտաւորները, իրենց նորահաւատներովը (Գործք. Բ. 9 — 11)։ Հոս կանգ կ'առնենք պահ մը, վասն զի ընթերցողը անձկութեամբ մը պիտի հարցնէ թէ՛ ինչո՞ւ աշխարհագրական կարգի մը համաձայն՝ յիշատակուած չէ Հայոց աշխարհը՝ ուր հրէական գաղութներ ալ չէին պակսեր. ինչո՞ւ մոռցուած է մենդոց Գիրքով (Ը. 4.) յաւերժացած և պատմական ու մարդարէական գրուածներով (Գ. Թադ. ԺԹ. 37. երեմ. ԽԱ. 27) հռչակուած Արարեալ երկիրն ու Ժողովուրդը։ — Այդ հարցումին զոհացում մը տալու համար կը փութանք պատասխանել թէ ինչիւրը լուծուած կը համարինք ինքնին ա՛յն սրբադրութեամբ՝ զոր Տերտուղիանոս (Բ. դար) և Օգոստինոս (Գ. դար) ըրած են՝ Գործք Առաքելոցի ցուցակին մէջ նշանակուած Judaea (Հրէաստան) կարգաւոր Armenia (Հայաստան). և դեռ մինչև հիմա զարմանալի կը թուի Ս. Գրոց Մեկնիչներուն՝ թէ հոգ ի՞նչ դործ ունի «Հրէաստան»ը երբ Հրէաստանի մէջ էր որ տեղի կ'ունենար օրտան հրաշքը։ — Անցնինք մեր նիւթին։ Առաքելներուն մեծագոյն մասը դէպի Արևելք ուղղեցին իրենց քայլերը. այդ ճամբան աւելի դիւր էր և յանկուցիչ. այդ ճամբէն մանաւանդ եկած էին Մոզերը Յիսուսի խանձարուքին մօտ՝ խորհրդաւոր աստղի մը առաջնորդութեամբ, մինչդեռ Արևմուտքի գիտուններն ու կախարդները դեռ կը խորհային։ Ասորիք, Միջագետք, Պարսիկք, ինչպէս նաև Հայք, առին ապահովապէս փրկութեան աւետիսը, ու Երկոտասանից խումբէն մին՝ չողացուց մեր հեթանոս հայրերուն աչքին երկինքի թաղաւորութեան մարդարիտը, հաւանաբար անցնելով երկրին հրէական գաղութներէն (Վան, Վաղարշապատ, Արտաշատ, ևայլն), և հուսկ ուրեմն նահատակուելով Արտաղի մէջ Սանատրուկ հայ իշխանէն՝ անոր Սանդուխտ աղջկան հետ։ Անցողակի դիտել կուտանք որ, եթէ չենք սխալիր, ա՛յս էր Հայոց եկեղեցիին հնագոյն աւանդութիւնը, որը սակայն զբաւոր յիշատակարանի մը պակասութեան երեսէն և մանաւանդ համառնութեան կնճիռի մը հետեւանքով (Թադէոս, Աղդէ = Թադէոս) Ասորական աւանդութիւններու հետ խառնամանուեցաւ մեր միամիտ և ապաժաման գրողներուն զրչին տակ։

Անգամ մին ալ գառնանք Առաքելային, իրեն հետ վատահաբար կրկնելու համար՝ թէ աստուածապաշտութեան մարմնացած խորհուրդը Բարդուղեայ ազգերուն Պատմութեան կամ աւանդութեան վկայութիւններէն շատ վեր է մեզի համար Պօղոսի այդ վկայութիւնը. ու կը սիրենք համոզուած մնալ թէ այդ հեթանոս Ժողովուրդներուն մէջ կայինք մենք ալ, Քրիստոնէական եկեղեցիի հաստատութեան առաջին օրերէն իսկ։

Ե. — « Հաւատարմիւ եղեւ աշխարհիւ » — Ինչ որ էր Պօղոսի յայտարարութիւնը՝ նոյնը եղաւ նաեւ եկեղեցիի Հայրերունը՝ գրեթէ առանց բացառութեան՝ թէ Աւետարանի խօսքերը լսուեցան ամէն կողմ, ու բաղմամբ ազգեր հաւատացին Յիսուսի։ Առաքելական գործունէութեան արդիւնքը գաղտնիք մը չէր այլ ևս՝ անով որ Հեթանոսութիւնը իր ամօթալի տկարութիւնը յաղթահարուած կը գտնէր նոր ուսուցումին մաքրագործ ու կաղզուրիչ բարոյականէն, և բաղմաստուածութեան մտացածին ցնորքները պիտի ցնդէին աստուածպաշտութեան խորհուրդին պատմական և իրական ապացոյցութեան ճառագայթումէն՝ որ դուրս բերելով մարդկային դիտակցութիւնը իր դարաւոր խարխուղմանէն՝ պիտի զուարճացնէր զայն պայծառ արշալոյսի մը ծագումովը։

Այդ նորոգ յայտնութեան պէտքը սակայն՝ ի հարկէ միեւնոյն ուժղնութեամբ չէր զգացուեր անձնիւր ժողովուրդի և անոնց ընկերային կամ կրօնական գասակարգերուն մէջ, ինչպէս ակնարկեցինք քիչ առաջ։ Վասնզի աշխարհի պատրանքներէն շլացող մեծամեծները, մտքի խարկանքներէն մոլորող իմաստունները, իրենց պաշտօնին կախարդանքէն ու գիրքին շահագործումներէն մագնիսացած քուրմերը, և ևս զեւ ինչ թաքուն թշնամութիւններ պիտի կրնային սպառազինուիլ քրիստոնէական վարդապետութեան դէմ՝ որ արհամարհուած ազգասէներուն սրբազան իրաւունքը կը պաշտպանէր, աստուածային իմաստութեան մը լուծին կը խոնարհեցնէր խորհողներու ամբարտաւանութիւնը, ու սնտի պաշտելութեան տեղ կը կանգնէր ճշմարիտ երկրպագութեան սեղանը։ Դիւրին չէր անշուշտ խայտառակել ու խորտակել այդ բոլոր դարանակալ ուժերը մէկ օրէն միւսը. և սակայն այդ եղաւ Աւետարանին յաղթանակը, երբ աշխարհ հաւատաց Յիսուսի։

Հօս անօգուտ չըլլար թերևս՝ ծանօթ կրօններու նախապատրաստութեանց կարգին՝ դիտել տալ նաեւ կրօնական այն իմացումը, որ պիտի կրնար ոչ նուազ նպաստել «սպասում» փրկիչի մը գաղափարին ընդունելութեանը։ Պէտք է յիշել ուրեմն՝ ոչ միայն արեւմտեան հին խորհրդասօցներու մէջ սաղմնուած միաստուածեան հայեցողութիւնը կամ հրէական գաղութներու շնորհիւ աւելի համոզկեր ընդմտումով մը հեթանոս ազգերու փոխանցուած միեւնոյն վարդապետութիւնը՝ որոնք գետին մը պատրաստած էին «անծանօթ Աստուածը» ճանչցնելու, այլ և — հրէականէն անկախ — այն հաւատալիքը՝ որ կ'ընդունէր միջնորդ էակի մը՝ զերբնական երևումը երկրի վրայ, զոր ջանալով մարդուն ինքնաբերական հաւատքը պսակաւորել օժանդակութեամբ աստուածային յայտնութեան մը, որ երկրաւոր ու երկնային իրերամերժ աշխարհները պիտի կրնար միատարրել կրօնական ներքին խառնումով մը, մեղքը ջնջելու, և յաւերժացնելու համար մարդկութեան երազած երջանիկ թուականը։ Փրկագործութեան և միջնորդի այդ անակնկալութիւնը պիտի դիւրացնէր անշուշտ այս կամ այն ժողովուրդներու մօտ Աւետարանին մուտքը։

Ըսենք նաեւ՝ որ նախաքրիստոնէական կրօններու այն շրջանին մէջ՝ ուր աստուածները մարդ կ'ըլլային ու մարդերն ալ աստուածներ, կային տարակուսող միտքեր որ կը խորհէին թէ այդ կրկին ազգականներ պիտի չկրնային հիմնաւորել հոստատուն հաւատք մը, ցորչափ հրաշապատում կեղծիքներէ ծնունդ առած այլանդակ առասպելներու կուտն ու խառնակոյտը վրիպեցնէին աստուածպաշտու-

թեան ոգին, և ցորչափ միևնոյն կրօնքէն ըլնէին երկու աղբիւրներ, մին դառն և միւսն անուշ. հակօրինութիւն մը՝ որուն կենդանի պատկերը կը նկարէր Պրոդիկոս առակաւոր այն պատմութեամբովը՝ ուր մարդկային առաքինութիւնն և իմաստութիւնն անձնաւորող աստուածուհի մը մէկ կողմէն, և միւս կողմէն՝ անպատկառ վայելքներու հրապուրել ցուցադրող գիւցուհի մը՝ երկուքի կը բաժնէին Հերակլէսի մը կորովի կամբը, վտանգաւոր կռիւի մը մասնելով զայն, և խլել տալով իրմէ այն խորունկ հառաչքը՝ զոր Առաքեալը միայն պիտի կրնար բանաձեւել սրտառուչ բացադանշութեամբ մը, «Այր մի տառապեալ եմ ես, ո՛վ ապրեցուցէ զիս ի մարմնոյ աստի մահու» (Հռ. է. 24)։

Զերծ մնալու համար այս դժբախտ երկուութենէն, արեւելքի հին կրօնքներն ալ, զոր օր. Զրադաշտականութիւնը, յունական խորհրդատոններու աստուերադրածին նման՝ ազասարարի միջնորդութիւնը սեւեռանք մը ըրած էին իրենց, և կը յաւակնէին վերջնականապէս լծորդել մարդը Աստուծոյ հետ։ Նոյն հաւատալիքն ունէին մեր հայրերն ալ իրենց Արտաւազդովը՝ որուն կ'ըստպատէին անձկութեամբ։ Այդ անմահ Ոգին, զոր դեւերը բանտարկած էին, օր մը խլելով իր շղթաները՝ պիտի տիրէր աշխարհին։ Եղնիկ ճշգրտիւ կը պարզէ հայկական այդ զրոյցին որոշ նշանակութիւնը՝ համեմատելով հրէից մեսիալիան անկալութեան հետ(*)։ Ըստ այսմ ազասարարի մը մասին Հայոց ունեցած հին հաւատքը՝ ընդունակ կ'ընէր զիրենք մօտ երթալու Յիսուս Քրիստոսով իրականացած փրկութեան, և տատամնոտ զրոյցը կը փոխարկուէր ասոյց գաւառութեան մը։

Այսպէս կամ այնպէս, աշխարհ հաւատաց Յիսուսի. ճշմարիտ փրկութեան միջնորդին բացած ճամբան առաջին օրէն ընտրեցին մեր նախահայրերը, և մեր եկեղեցական աւանդութիւնն ալ կը հաւատէ՝ թէ այդ ճամբուն սկիզբը՝ որ տակաւին կ'երկարի մեր կեանքին բովանդակ նահատակութեան գնացքովը՝ արիւնի կարմիր հեաքեր կը նշմարուին քսան դարերու հեռաւորութենէն. — ուրովհետեւ նաւասացինք Յիսուսի, «զերազանց Ուխտի մը «միջնորդ»ին (Եբր. Ը. 6)։

(Շարունակելի)

Ե. Ե. Դ.

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՍԱՆ

Մուսա, չիկայ ժամանակ մ'ուր քու աչեդ չը նային.
Կը հեճեիս ապստեղոյն պերճ ու շքեղ շրջանին,
Վասնզի օր տարի դար կը զրծեն միշտ յեղեկ
Հարեւանցի ակօս մը յաւերժական գեփն մեջ։

Մի՛ երկրայիք, դանիմներ, քո՞ղ զոմերն ալ յերկրայիք.
Ամենուրեք կը սանի ինքն անշեջ լոյսն իր ջանին.
Կը սաւառնի սառն ի վեր, կը մրխորժի խորքն ի վար,
Յաճախ մեկնան կը հիմնէ ուր ուր շիրիմ իսկ չիկար։

Վ. ՀԻԻԿՈ

(*) Հոս տեղը չէ խորհրդել իտրենացիով աւանդուած Արտաւազդեան զրոյցը, ուր քրիստոնէական մտայնութեամբ խեղակերպուած կ'երևի հեթանոսական ազասարարի գերբը։

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐ ԵԿԵՂԵՅՐ

Ը.

Թիւրքիոյ մէջ, Թիւրք-խալամ պետութեան հետ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները սահմանուած և ճշգուած են ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ տիտղոսը կրող կանոնադրութեամբ, որ իր վերջնական ձևը առաւ և Թիւրք կառավարութեան կողմէն վաւերացուեցաւ 1863 Մարտ 17 ին։

Որպէս զի Ազգային Սահմանադրութեան ծագման վրայ պատմական ստոյգ զաղափար մը կազմուի մեր ընթերցողներու մտքին մէջ, պէտք է գիտել տանք որ Թիւրքիոյ այլալիթոն և բաղադրեալ ժողովուրդներուն մէջ միայն հայ տարրը չէ որ իրեն սեփական ազգային կանոնադրութիւն մը ունեցաւ. այլ բոլոր ոչ-խալամ հասարակութիւններ ունեցան իրենց ազգային-կրօնական ինքնութիւնը նկարագրելու ապահովող և ուղղակի Թիւրք պետութեան կողմէ ճանչցուած, հաստատուած և վաւերացուած իրենց սեփական կանոնադրութիւնները։ Ասոր ալ պատճառը սա՛ է որ երբ ֆաթիհ տիրեց Կ. Պոլսի և իր իշխանութիւնը տարածեց Ռումէլի և Անատոլիոյ վրայ, ամենեւին չուզեց զսլշիլ ընդ ժողովուրդներու վայելած ազգային և կրօնական առանձնաշնորհումներուն. ուրիշ խօսքով՝ չուզեց զանոնք թրքացնել և իսլամացնել, այլ ուղեց որ ամէնքն ալ պահեն իրենց ազգային իրաւունքները և կրօնական ազատութիւնը, ըլլալով միանգամայն հպատակ տիրող պետութեան և հարկատու։ Այս էր պաշտօնական ըմբռնումը և հանդամանքը Թիւրք պետութեան ենթարկուած ոչ-խալամ ժողովուրդներու քաղաքացիական կացութեան։

Թիւրք պետութեան ներքին կեանքին մէջ՝ իւրաքանչիւր ոչ-խալամ հասարակութեան հոգեւոր պետերն էին որ կը կազմէին պետութեան և իրենց հասարակութեան միջև միութեան գիծը. նախ Յունաց և Հայոց և ուրիշ յարանուանութեանց պատրիարքները, Հրէից խախապները (և շատ ետքը՝ հայ-կաթոլիկներու Պատրիարքը, հայ-բողոքականաց Ազգապետը և վերջապէս Պաշկարաց Էփզարքը) պետութեան կողմէ ճանչցուած անձնաւորութիւններ էին, տեսակ մը գործակալներ, որոնք պետութեան կը ներկայացնէին իրենց ժողովուրդներուն խնդիրները և փոխադարձաբար՝ պետութեան կամքն ու կարգադրութիւնները կը հաղորդէին իրենց ժողովուրդներուն և կը բացատրէին։

Այս է պատմական կեցուածքին պատկերը Թիւրքիոյ ոչ-խալամ ժողովուրդներուն՝ հանդէպ գերիշխան պետութեան։

Եւ այս պատկերը միայն բաւական է ցոյց տալու թէ Թիւրքիոյ մէջ Պետքեան և եկեղեցիի խնդիր չէր կրնար ըլլալ. վասն զի պետութիւնը ազգով թուրք կամ օսմանցի է և կրօնքով՝ իսլամ. իսկ ոչ-խալամներու կրօնքը ունէ կապ չունի Թիւրքիոյ պետական կրօնքին հետ։ Հետեւաբար ոչ-խալամ հպատակ ժողովուրդներու և իրենց վրայ իշխող իսլամ պետութեան միջև չէր կրնար պետութեան և եկեղեցիի խնդիր մը դուրսիւն ունեցած ըլլալ, ինչպէս որ ունեցաւ Պապութեան և Եւրոպիոյ կաթոլիկ պետութիւններուն միջև, կամ Ռուսաստանի մէջ՝ Զարեհու պետութեան և Որթոտոքս եկեղեցւոյն միջև։

Այս բացատրութիւններով ինքնին կը հաստատուի թէ պետութեան և եկեղեցւոյ բաժանման խօսքը Թիւրքիոյ մէջ անիմաստ է ինքնին, և ինչ որ խօսուած է և կը խօսուի այս մասին՝ բաժանմանքներ են պարզապէս։

Բայց որովհետեւ Թիւրքիոյ մէջ Հայոց եկեղեցւոյն վարչական գործերը կանոնաւորուած են պետութեան կողմէն տրուած Սահմանադրութեամբ մը, կ'արժէ որ քննենք Ազգային Սահմանադրութիւնը և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գիրքը Թիւրքիոյ մէջ:

Մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը արդիւնք է Թիւրքիոյ ներքին բարեկարգութեանց հետ կապ ունեցող ձեռնարկի մը:

1856 Փետր. 6/18 ին հրատարակուեցաւ Խարքի Հիւնայուն կոչուած Բարեկարգութեանց Հրովարտակը: Այս հրովարտական պահանջներէն մէկն էր որ ոչ-խալամ ժողովուրդներէն ամէն մէկը իրենց վայելած անսնանայնորոշութիւններն ու արժեքներն (հրովարտական բառերով՝ ինքիյարսք վի մուաֆիյար) որոշեալ պայմանաժամի մէջ պիտի քննէին և «ժամանակին թերմանը և ֆաղափարութեան արդեանցն ու գիտութեանց սրանման թաթկարգութիւնները» խորհրդակցութեամբ պիտի որոշէին և պիտի ներկայացնէին Բարձրագոյն Դրան. կառավարութիւնը պիտի հաստատէր զայն և պիտի վաւերացնէր, որպէս զի «Հոգեւորական Գլխոց շնորհում ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՁԵՌՆՀԱՍՈՒԹԻՒՆԸ» (պաշտօնագրին բառերով՝ ռուսաբ. զի խղիքսար) իւրաքանչիւր Հասարակութեան սպանովում փնտրելու ու նոր դիրքին հետ համաձայնութեան մէջ դրուի» (Ազգ. Սահ. էջ 1):

Ամէն ոչ-խալամ ժողովուրդ այս սկզբունքով իր վայելած ազգային-կրօնական ազատութիւնները քննեցին, կանոնի վերածեցին և ներկայացուցին կառավարութեան: Մեր Ազգային Սահմանադրութիւնն ալ այս կերպով մշակուեցաւ, և իր վերջնական ձևը առաւ մեզի ծանօթ հրատարակութեամբ, որուն Յառաջարկութեան մէջ կ'ըսուի.

— «Օսմանեան տիրութեան իր Մահմետական շէրիէ հպատակներուն շնորհած արժեքներէն, հաստատ են ըստ սկզբանց անկեղծ համար. բայց անոնց գործարարութեանը եղանակը՝ իւրաքանչիւր Ազգին մէջ ըստ պահանջման տնտեսական տնտեսական խելանց, մասնաւոր կերպով տնտեսական է:

Հայոց Պարսիսը գլուխ է իր Ազգին, և մասնաւոր պարագաներու մէջ՝ Տիրութեան երաւանաց գործարարութեան միջոցով: Սակայն Պարսիսարանի մէջ կրօնական գործոց համար՝ Կրօնական ժողով մը, և ֆաղափարական գործոց համար՝ Քաղաքական ժողով մը կան հաստատուած: Այս երկու ժողովները ի պահանջել հարկին միանալով Խառն ժողով կը կազմեն: Թէ պարսիսը և թէ այս երկու ժողովոց անդամները՝ Ազգին պատուաւոր անձանցնէլ բաղկացեալ մեկ Ընդհանուր ժողովոյ մէջ կ'ընտրուին:

Պէտք է ուշադրութիւն ընել ֆաղափարական գործեր և ֆաղափարական բառերուն, որոնք ըստին շատ լայն առումով գործածուած են հոս, հետեւապէս՝ չեն նշանակեր Politique այլ պարզապէս աշխարհական = Laïque. վասն զի Թիւրքերէն բնագրին բառերն են՝ ումուրը միանմանիյի (=աշխարհական գործեր), մեհմիսի միանմանի (=Աշխարհական ժողով), իրեն ճշգրիտ հակադրութիւն ումուրը ռուհանիյի (=Հոգեւոր գործեր). այս վերջին բառերն ալ մասնաւոր առումով կիրարկուած են Սահմանադրութեան հայերէնին մէջ. որովհետեւ ումուրը սինիյի (կամ մեհմիսիյի) պէտք է ըլլար Թիւրք բնագիրը՝ կրօնական գործեր թարգմանուելու համար կամ մեհմիսի սինիյի՝ կրօնական ժողով՝ ըսուելու համար:

Պատմականօրէն ուշադրութեան արժանի է նաեւ դիտել որ այս Սահմանադրութիւնը պատրաստուեցաւ երկու Յանձնաժողովներու կողմէն. անոնցմէ մէկը կառավարութիւնը ինքն նշանակեց 12 անդամներով, որք աշխարհական, չորսը եկեղեցական. մէկն ալ կազմուեցաւ ազգի կողմէն, միայն եօթը աշխարհականներով: Այսինքն՝ 19 անդամներու միայն չորսը եկեղեցական էին. իսկ չորս եկեղեցականներէն երկուքը կուսակրօն (Պարքին. Տեղապահ Աղանի Ստեփանոս Արքեպս. և Վարդապետ մը) երկու ալ ամուսնացեալ քահանայ:

Պատրիարքը թէև պետութեան կողմէն Ազգին Գլուխ հռչակուած է, բայց անոր հեղինակութիւնը բացարձակ չէ. այլ քանի մը ժողովներով հակակշռուած է անոր գործունէութիւնը, այնպէս որ Պատրիարքը չի կրնար օնէ կարգադրութիւն ընել ինքնագլուխ. ամէն կարգադրութիւն իրենց պատկանեալ ժողովներուն խորհրդակցութեամբ և որոշումով պիտի ըլլայ. իսկ եթէ պատրիարքը, ի պահանջել հարկին, ա-

սանց ժողովներու ընէ կարգադրութիւն մը, ետքը պարտաւոր է զայն ենթարկել պատկանեալ ժողովին հաւանութեան եւ արձանագրել տալ:

Պատրիարքը զլիաւորապէս պիտի գործէ Կրօնական եւ Քաղաքական ժողովներու հետ, որոնց առաջինը կը բաղկանայ 14 անդամներէ, իսկ երկրորդը՝ 20: Իսկ Ընդհ. Ժողովը, որ կ'ընտրէ Պատրիարքը եւ Կրօնական ու Քաղաքական ժողովները, եւ կը հսկէ անոնց գործունէութեանց վրայ, իբրեւ Ազգային վերին իշխանութիւն, կը բաղկանայ 140 անդամներէ, որոնց 20ը, այսինքն՝ մէկ եօթներորդը միայն եկեղեցական են, մնացած 120ը բոլորովին աշխարհական են, եւ անոնց ալ 40ը կ. Պոլսէն կ'ընտրուին իսկ 80ը՝ գաւառներէն:

— «Ընդհանուր ժողովին սրաշօնն ե՛ր Պատրիարքը, Կաթողիկոսը եւ Ազգին զիսաւոր պաշտօնատեղերը, եւ Կրօնական ու Քաղաքական ժողովոց անդամները ընտրել, Ազգային ժողովոց վարչութեանը նսկողութիւն ընել, այն ժողովներուն վերաբերեալ՝ բայց իրենց ձեռնմատչեմէն վեր համարուած գործերը որոշել եւ վճռել, եւ Ազգային Սահմանադրութիւնը անխախտ պահել» (Յօդ. 60):

Ընդհանուր ժողովը թէեւ ըստ Սահմանադրութեան վերին մարմինն է, որ կ'ընտրէ Պատրիարքը, ինչպէս նաեւ Կրօնական եւ Քաղաքական ժողովները, բայց չի կրնար հաստատել զանոնք. անոնց ընտրութիւնը պէտք է հաստատուի կայսեր կողմէն (Յօդ. 25, 37):

Սահմանադրական այս սկզբունքները եւ ատոնց համաձայն կազմակերպուած գործունէութիւնները ջոյց կուտան թէ թիւրքիոյ մէջ Հայց. եկեղեցւոյ վարչութիւնը աւելի աշխարհականներու ձեռքն է քան թէ եկեղեցականներու. հակառակ սա իրողութեան որ բոլոր գործին զուխը գտնուողը եկեղեցական մըն է. եկեղեցական մը սակայն, որ պիտի ընտրուի թիւրքիոյ հայ եպիսկոպոսներու մէջէն միայն, պիտի ըլլայ օսմանեան հպատակ եւ 35 տարին լրացուցած. եկեղեցական մը, որ վերջապէս տէրը չէ իր պաշտօնին, որ կրնայ Կրօնական ու Քաղաքական եւ Ընդհ. ժողովներէն մէկուն կողմէն ամբաստանուիլ եւ պաշտօնանկ ըլլալ, եւ կամ բոլորովին իսկ իր կամքովը հրաժարի այդ պաշտօնէն, եւ երկու պարագային մէջ ալ իր վարած պատրիարքական պաշտօնը ոչինչ կ'աւելցնէ իր զիրքին կամ աստիճանին վրայ, այլ «Համարեալ Պատրիարքը զիսաւոր եպիսկոպոսաց կարգը կ'անցնի, եւ անոր վրայ ըստ կանոնի պիտի եղածը կը սփռնուի Խառն ժողովոյ կողմէն» (Յօդ. 7.):

Ազգային Սահմանադրութիւնը 93 յօդուածներէ կը բաղկանայ եւ չունի յօդուած մը որ արդարացնէ Քաղաքական=Politique գործի մը խառնուելու խօսքը: Պատրիարքը կը գործադրէ ինչ որ իր ազգին գաւառները կ'որոշեն եւ կը վճռեն իրենց օրինաւոր ժողովներուն մէջ:

Հետաքրքրական են սակայն Սահմանադրութեան քանի մը բացատրութիւնները, որոնք քաղաքական նկարագիր ունին: Զոր օրինակ. պատրիարքը «Տէրութեան կատարեալ վստահութեանն արժանաւոր» անձ մը պէտք է ըլլայ (Յօդ. 4): Դարձեալ, իբրեւ սկզբունք, Ազգային Վարչութեան երեք պարտականութիւններէն մէկն է Հայ ժողովուրդը «կատարելապէս հաւատարիմ հպատակութեան մէջ պահել» (էջ 6):

Ասոնք քաղաքական նկարագիր ունեցող բացատրութիւններ են, բայց բարեբախտաբար քաղաքականութիւն չեն. վստիկա ատիկա քաղաքականութեամբ զբաղելու դէմ նախազգուշութիւն մըն է աւելի կամ արդելք մը: Կ'արժէ ճշդել թէ արդեօք այս բացատրութիւններ պետութեան կողմէն ներմուծուած են Սահմանադրութեան մէջ, թէ Հայեր իրենք զրին զանոնք: Երկու պարագայի մէջ ալ փափուկ կացութիւն մը ստեղծուած է ատոնց, որուն ծանրութիւնը Ալըպեան եւ Օրմանեան պատրիարքներ կրկնել. վասն զի անոնց օրով պայթեցան յեղափոխական ջոյցեր, բայց այդ երկու պատրիարքներու ձեռքը չէր յեղափոխութիւնը կանցնելու կարողութիւնը:

Արդէն քաղաքականութիւնը, բառին բուն պետական իմաստով, թիւրք պետութեան գործն է: Պետութիւնը հայ չէ՝ որ Հայոց պատրիարքը խառնուի ատոր գործերուն. եւ միւս կողմէն, պէտք չէ մտահան ընել որ պետութեան հետ յարաբերութիւն ընելու

արտառութիւնը ինքն թիւրք պետութիւնն է որ կուտայ թիւրքիոյ Հայոց Պատրիարքին իր հաստատած սահմանադրութեան տրամադրութեանց համաձայն:

Եթէ այսպէս է Սահմանադրութեան տրամադրութիւնը, բայց մենք գիտենք որ Խրիմ-Խոնի և Վարժապետեանի պատրիարքութիւնները, մանաւանդ Ներսէսինը, զուտ ազգային-քաղաքական խնդիրներով եզակիան եղան թիւրքիոյ Հայոց պատրիարքութեան ամբողջ պատմութեան մէջ, և անկէ յետոյ ազգային պատրիարքարանը գրեթէ թիւրքիոյ Հայոց հարստահարութեան խնդիրներով զրազեցաւ: Ստոյգ է որ ասոնք քաղաքական խնդիրներ էին, բայց նոյն ատեն մասը կը կազմէին նոյն ինքն թիւրքիոյ Ներքին բարեկարգութեան խնդրին: Բարեկարգութիւն մը, զոր թիւրք կառավարութիւնը յանձն առած էր հանդէպ Հայոց, նախ Այ-Սիէֆանոյի և յետոյ Պերլինի դաշնագիրներուն հիման վրայ, և մասնաւորապէս Ներսէս պատրիարք ինչ որ ըրաւ իր ստեղծած այս «Հայկական դատ»ին մէջ, ըրաւ սուլթան Համիտի և անոր կառավարութեան գիտութեամբ, և իրրեւ միջնորդ պետութեան և ազգին մէջ, Ներսէս ազգային կամքը կատարած եղաւ Սահմանադրութեան իրեն տուած իրաւասութեամբ: Ասկէ զատ Ներսէս պատրիարքին մշակած «Հայկական դատ»ը ուրիշ բան չէր բայց եթէ թիւրքիոյ մէջ, մանաւանդ հայկական գաւառներու մէջ, հայ ժողովուրդի կեանքին ապահովութիւնը ընդդէմ տիրող հարստահարութեանց: Այն ատեն միայն այսչափ էր հայկական դատին իմաստը և սահմանը:

Աւելի հետաքրքրական է թիւրքիոյ Հայոց առաջնորդներուն դիրքը գաւառներու տեղական կառավարութեանց վարչական ժողովներուն (մեհլիսի իսարի) մէջ: Հոս անգամ մին գիտելու է որ այս կարգադրութիւնը միայն Հայոց համար առանձնաշնորհում մը չէր: Բոլոր հոգեւոր պետեր աթոռ ունէին իրենց տեղւոյն վարչական ժողովներուն մէջ: Ազգային Սահմանադրութեան մէջ այս մասին օհէ յօդուած չկայ: Բայց աւանդութիւն մը եղած էր գաւառներուն մէջ՝ կառավարութեան վարչական գործերու կարգադրութիւնը ընել, հոգեւոր պետերու հետ խորհրդակցելով: Ասիկա ամէնէն ապահով կերպն էր պաշտպանելու ոչ-խալամներուն, ինչպէս նաև նոյն ինքն ուղղակի խալամներուն իրաւունքները և պետութեան շահերը:

Թիւրք պետութիւնը ի վիճակի չէր, իրրեւ քաղաքակիրթ պետութիւն մը, իր այլացեղ հպատակներուն քաղաքային և ընկերական պահանջները գոհացնելու: Խալամութիւնը պետական կրօնք էր. թիւրքիոյ մէջ կա՛ր սակայն քրիստոնէութիւն և հրէութիւն, և պետութիւնը չէր կրնար անտեսել այս յարանուանական զանազանութիւնը իր հպատակներուն մէջ: Դարձեալ խալամութեան բուն դատարանը կախուած էր Ղուբանէն. այսինքն՝ խալամ Ծեղխաքը, Ծեղի՝ դատարանները կը ճանշնար, թէև անոր կողքին կազմակերպուած էին ետքէն աշխարհիկ դատարաններ: Արդ՝ ոչ-խալամներն ալ ունէին իրենց սեփական կրօնական, ազգային աւանդութիւնները, կանոններն ու օրէնքները, որոնք նուիրական էին իրենց համար: Աշխարհիկ դատարաններու կազմակերպումէն հետք խալամ պետութիւնը չէր կրնար իր Ծեղխաքը պարտադրել քրիստոնեայ հասարակութիւններու վրայ, թէև ոչ-խալամներ, ի հարկին, Ծեղխաքի ալ կը գլմէին ժառանգական և այլ խնդիրներու կարգադրութեանց համար: Այդ է պատճառը որ ստիպուած էր պետութիւնը յարգել իւրաքանչիւր կրօնքին և իւրաքանչիւր յարանուանութեան դիրքը իր զբօշին տակ և յարգել անոնց կրօնական և աշխարհական իրաւունքներն ու առանձնաշնորհումները, և հետեւաբար գաւառներու մէջ տեղական կառավարութիւնները, նոյն իսկ իրենց գիւրութեան և իրենց շահերուն համար, պէտք կ'ըզային խորհրդակցել հոգեւոր պետերու հետ, վարչական գործերու կարգադրութեան մէջ:

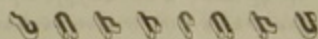
Միայն Հայոց մասին խօսելով, պէտք է ըսել թէ գիւրին էր հայ հոգեւոր պետերուն համար այդ ծառայութիւնը մատուցանել տեղական կառավարութեանց, ցո՛րչափ զեռ թիւրքեր չէին խմորուած ազգայնական և ալիամերժական գաղափարներով և ցո՛ր-

չափ դեռ հայ լեզուի տխուր շարժումներ հայ ժողովուրդը կասկածելի չէին ըրած հանդէպ թիւրք պետութեան:

Բայց Հայոց առաջնորդներուն այս անձնուէր ծառայութիւնը թիւրք կառավարութեան, կենդանի նահատակութիւն մը եղաւ հետզհետէ, երբ թիւրքը սկսաւ հայը թըշնամի նկատել իրեն և երբ Հայոց մասին համրտեան հալածանքները, ուղղուած Հայ ժողովուրդի գոյութեան բոլոր կողմերուն, զգալի եղան կառավարական յարաբերութիւններու մէջ: Այլ եւս հայ առաջնորդներուն այդ ծառայութիւնը սկսաւ ծանր դալ թիւրքին: Անոնք այնուհետեւ ոչ թէ իրենց պաշտօնին հարկով, այլ իրենց անձնական հմայքով գործ կը տեսնէին: Ատիկա սակայն երեւակայութեամբն աւելի անհանգուրժելի դիճակ մըն էր առաջնորդի մը համար, այսինքն զգալ և գիտնալ թէ պետութիւնը իրեն թշնամի կը նկատէ իր հպատակներուն ամէնէն հաւատարիմ և ամէնէն անձնուէր մէկ մասը, թէ պաշտօնական հազար տեսակ դժուարութիւններ — Հայ ժողովուրդի կրօնական, կրթական, առեւտրական, դատական, եւայլն եւայլն գործառնութեանց գէմ — կանոնաւոր կերպով մը կը մշակուին և կը գործադրուին, թէ վերջապէս հոգեւոր պետին անձը թէ՛ն և պաշտօնականութեան արտաքին ձեւերով կը յարգուի, բայց ներքնապէս ատելութիւն կը զրգո՛ւ...: Այս բոլորը այնպիսի կացութիւն մը ստեղծած էին որ առաջնորդը աւելի զո՛ր պիտի ըլլար եթէ կառավարութեան հետ յարաբերութիւն ընելու ժամավաճառութիւնը խնայուէր իրեն, և աղառ զգար ինքզինքը ակոյ կճրտող թիւրք պաշտօնականներու հետ տեսակցելու հարկէն:

Նոյն ինքն թիւրք կառավարութեան կողմէն թիւրքիոյ Հայոց տրուած Ազգային Մանկանադրութեան այս քննութիւնը ցոյց կուտայ թէ Պետքիս և Եկեղեցիի բացատրութիւնը, այն խմատով որ գոյութիւն ունէր Եւրոպայի պետութիւններուն և Հոռմի Եկեղեցւոյն վերաբերութեամբ, ամենեւին գոյութիւն չէ ունեցած թիւրքիոյ ոչ-խումբ հպատակներուն և թիւրք պետութեան միջեւ:

Յաջորդ յողուածով պիտի տանք ամփոփումը մեր այս ուսումնասիրութեան, և պիտի ներկայացնենք արդի Եւրոպայի մէջ պետութիւններու և Եկեղեցիներու յարաբերութեանց պատկերը սեղմ շրջանակի մը մէջ:

Արցունիքով եւ լեցունցի կանքեղն անա՛ շողախալ,
Ու կը քերեմ խորանից շա՛հ հեռուէն ուր ծրեայ.
Արիւնեցան իմ ոսկերս նրախումի ճամբուն վրայ.
Ես սքիտու եմ, ես յոգնած, հապիւ կրնամ ոսփի մնայ:

Ու նսեւ եմ շաճարից սեմեւ հեռու, քախամնոն,
Աչխրուս միջ իմ արշիս անհուն երկիկին անապակ.
Կ'անցնին խիւս քիւրաւոր ուխտաւորներ ժպտմակ,
Ու կը կարծեն որ բշուտ մուրացիւմ մ' եմ անժանօք:

Ես չի կրցի ներս մտնել. ամբոխն անցաւ հողմակոծ
Անստի պիւ ուր չկուած որք բռնուն մ' եր իմ հոգիս...
Բայց դեռ ամուր կը սեղմեմ կանքեղին կումբը ծունկիս.

Ու երբ գիշերը դառնայ, երբ ա՛յ մարի տակն բոց,
Պիտի քերեմ խորանից, հոգիս վառուած սառցեղեղ,
Իմ արցունքովու լեցուն խորունկ սափորն այս հոգի...:

ԳԱՀԻՐԷ

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

(Հ. Վ. Հաջունիի երկրորդ յօդուածին առթիւ)

Բ.

ՏԵՐՏՈՒՂԻԱՆՈՍԻ ԱԿՆԱՐԿԱՆԸ ՄԵՆ ՀԱՅԲՆ Է

Հին մատենագիրներ ՀԱՅԲ ըսելով կը հասկենան բնդհանրապէս ՄԵՆ ՀԱՅԲԸ, և անդիճելի փաստեր կան առ այդ:

1.—Եսայեայ ԼԷ. 38ին մէջ կը կարդանք որ երբ Ասորեստանի թագաւորը Սենեքերիմ, Նինուէ՝ իր տան մէջ՝ կ'երկրպագէր Նեսրաք կուռքին, իր երկու զաւակները, Ազրա-մելէք և Սարասար, սպաննեցին զինքն և «ինքեանք զնացին փախստական ի ՀԱՅՍ»:

Եսայեայ երբայերէն բնագիրը փոխանակ օի Հայասի ունի «չերկիրն Ասսուրայ» (հմտ. Դ. Թգր. ԺԺ. 37): Ս. Գիրքին յոյն թարգմանիչները, երբ Ասսուրային տեղ Արմենիա կը գնեն, անշուշտ շատ լաւ գիտնալով թէ Արարազը կը զտնուի Արմենիայի մէջ, կը հասկընան բուն Հայաստանը, այսինքն ՄԵՆ ՀԱՅԲԸ, և ոչ թէ Փոքրը: Գալով Տերուդիանոսի այն ալ անտարակոյս ՄԵՆ ՀԱՅԲԻՆ կամ սուրբգրական Արմենիային կ'ակնարկէր երբ Գործք Առաքելոցի ծանօթ համարին (Բ. 8-11) մէջ Նովադի (Հրէաստան) տեղ կը գնէր Armenia (Հայաստան), Պարթևաց, Մարաց, Իլամացոց, Էւայն, սահմանակից կամ մերձաւոր երկիրներու շարքին: Առանց այլեւայլի, արդէն այս իրարու սահմանակից երկիրներու աշխարհագրական դիրքը ցոյց կուտայ թէ խօսքը ՄԵՆ ՀԱՅԲԻ վրայ է:

2.—Կ'արժէ աչքի առնել ունենալ նաև Սարաբոնի (+24?) աշխարհագրութեան քարտէսներէն ԺԲԵՂ, Armenia et Adjacentes Regionesը, ուր Մեծ Հայքը (Armenia Magna) կը տարածուի լայնութեան 36էն 42 և երկայնութեան 36էն 46 աստիճաններուն վրայ, զուրս յորդելով այդ աստիճանագիծներէն, իսկ Փոքր Հայքը (Armenia Parva) համեմատաբար շատ փոքր երկիր մը կը ֆեայ Մեծ Հայքի արեւմտեան հարաւային ծայրը, լայնութեան 39էն 41 և երկայնութեան 35-38 աստիճաններուն միջև, սեղմուած Կապադովկիոյ և Պոնտոսի մէջտեղ, նոյն իսկ զրկուած Մեկիտինէէն, որ մնացած է Կապադովկիոյ մէջ, և իրբն նշանաւոր քաղաք ունենալով միայն Նիկոպոլիսը:

3.—Փոքր Հայքի աշխարհագրական և քաղաքական կացութիւնը այնպէս էր հին ատենները որ զրեթէ անկախ երկիր մը չեղաւ, և հետեւաբար կարելի չէր որ այդ իսկ պատճառով Հայք ըսուած ատեն Փոքրը հասկըցուէր, երբ անդին կեցած էր ՄԵՆԸ:—

Th. Mommsenի սա զիտոգովիւնները շատ կարեւոր են Փոքր Հայքի մասին «թէ Պոնտոսի թագաւորութիւնը այս ժամանակներ (ն. Ք. 156-120) որչափ կըցաւ տարածուիլ մինչև Կովկաս և մինչև Եփրատի ափերը, ճշգրիտ կերպով չի կրնար սահմանուիլ: Բայց այնպէս կ'երեւի թէ իր մէջ առած էր Հայաստանին արեւմտեան մասը, զրեթէ Էնտէրէզը և Տիգրիսը, կամ փոքր ըսուած Հայքը, իրբն կախում ունեցող սատրապութիւն մը, մինչ Մեծ Հայք և Մոփք առանձին և անկախ թագաւորութիւններ էին:

Դարձեալ, Փոքր Հայք իր այդ կախեալ իշխանութիւնէն ալ զրկուեցաւ և ամբողջական մասը կազմեց Պոնտոսի թագաւորութեան (ն. Ք. 92): Այս կարգադրութիւնը ընողն էր Միհրդատ, «որ շատ սերտ յարաբերութիւն մը հաստատեց Մեծ Հայքի թագաւոր Տիգրանի հետ, իր Կղէսպատրա ազնիկը հարսնութեան տուաւ անոր, և Տիգ-

(1) Strabonis Geographicorum Tabulae XV. Instruxit Carolus Mullerus, Parisiis, M Dccc Lxxx.

բան՝ իր աներոջ օգնութեամբ է որ կարող եղաւ թօթափել Արշակունեաց լուծը և անոնց տեղը բռնել Ասորոյ մէջ⁽¹⁾։

Փոքր Հայքի կցումը Պոնտոսի և Կապադովկիոյ շատ սուղի նստաւ ատոր հայութեան, այսինքն պատճառ եղաւ որ օտարանայ կամ այլասերի։ Հակառակ այս իրողութեան Ս. Բարսեղ իբրեւ Կապադովկիոյ թեմ, այս Փոքր Հայքին կ'ակնարկէ ՀԱՅԲ Ըսելով, ինչպէս յայտնի է իր թուղթերէն։

4.—Եւսերիոս կը պատմէ թէ Աղեքսանդրիոյ Դիոնեսիոս եպիսկոպոսը (248-265) ապաշխարութեան վրայ թուղթ մը գրեց Հայոց, որոնց եպիսկոպոսն էր Մենհրուժան.— «Նոյնպէս և առ Հայս վասն ապաշխարութեան, որոց եպիսկոպոս էր յայնժամ Մենհրուժան» (Եւսր. 2. իւլ)։

Եւսերիոսի այս վկայութիւնը շատ թանկագին է և ցոյց կուտայ թէ Լուսաւորէն յառաջ ոչ միայն քրիստոնէութիւն կայ Հայաստանի մէջ, այլ և կազմակերպեալ եկեղեցի որուն նախնապետութեան գլուխը կը գտնուի Մենհրուժան եպիսկոպոս մը, որ ծանօթ է ժամանակին քրիստոնեայ աշխարհին, և որուն կարեւոր խնդրի մը մասին նամակ կը գրէ Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսը։

Le Quien ինչպէս նաև L. Duchesne, այս Հայքով կ'ուզեն հասկննալ Փոքր Հայքը, առանց սակայն պատմական հիմքի։ Որովհետեւ հոս ալ խօսքը Մեծ Հայքի վրայ է, և այս մասին մեր կողմն ունինք Գէլցլըրը, որ նոյն ինքն Մենհրուժան անունին կոթնելով, կը հաստատէ թէ Եւսերիոսին ակնարկածը Մեծ ՀԱՅԲն է և ոչ թէ Փոքրը։—«Սերաստիոյ, Սերաստագլոսոյ, Նիկադոսոյ, Սատագայի և Ա(ռաջին) Հայոց եպիսկոպոսանիստ քաղաքաց եպիսկոպոսներու ցանկերը համեմատելով իրարու հետ՝ կը գտնենք որ արդէն Գ. Գ. և Ե. զարուց մէջ, յիշեալ տեղեաց առաջնորդք՝ որչափ զխտենք՝ բոլորն ալ յոյն-հռոմէական կամ Աստուածաշնչի բնիկ անուններ կը կրեն. նոյնը կարող ենք ըսել նաև Մելիտինէի թեմին համար։ Ապա կը հետեւի աստի, թէ Մենհրուժանայ եպիսկոպոսանիստ քաղաքը պէտք է փնտնել Մեծ Հայոց մէջ. որովհետեւ «Մենհրուժան» անունն իսկ բնիկ աղղային է և հայկական։ Սոյն անունը կը կրէ նաև այն պարսկամոլ ուրացող Արծրունի իշխանն, որուն համար կ'ըսէ Փաւստոս. «մի ոմն ի նախարարաց մեծամեծացն Մենհրուժան անուն Արծրունի» (Գ. իւլ)։ Զուր տեղ վրենտուցի ուրիշ Մենհրուժան մի հայկական հին գրականութեան և պատմութեան մէջ⁽²⁾։

Յայտնի է թէ սոյն անուն յատուկ և յայտարար է այն հին նախարարական ցեղին, որ Մենեքերիմէն սերեալ կը համարուի։ Արծրունիք կը բնակէին և կ'իշխէին ի բնէ մարական Վասպուրականի մէջ, զոր միայն Տիգրան՝ արքայից արքան կամ իր նախարարներէն մին՝ միացուց տէրութեան հետ։ Սոյն հարաւ արեւելեան նահանգը միշտ իրեն առանձին գոյութիւն մ'ունեցեր է քաղաքականօրէն։ Շատ վերջը, ամիրապետներու ժամանակ, երբ Հայաստան ազատեցաւ արաբացոց իշխանութենէն և հաստատուեցան Բագրատունի արքայից արքայ ի նմին ժամանակի կ'իշխէին նաև Արծրունիք Վասպուրականի մէջ՝ իբր անկախ փոքրիկ թագաւորք (reguli) զոր յոյնք՝ իշխան Վասպուրականի կը կոչէին։ Անտարակոյս Մենհրուժան եպիսկոպոսն այլ Արծրունեաց ցեղին շառաւիղ մ'էր։

ԳԺժրախտարար Ագաթանգեղոսի Հայոց դարձի պատմութիւնն կը լռէ բոլորովին հարաւ արեւելեան կողմերու մասին։ Հաւանականաբար այն գաւառներուն դարձն և զեր է Ասորոց կողմէն (Եղեւսիս կամ Մծրին), շատ աւելի կանուխ քան աշխարհին

(1) The History of Rome by Theodor Mommsen, Translated by William P. Dickson, The Popular Edition, London, 1880, III էջ 57-58, և էջ 281, Հմտ. Th. Reinach, Mithridate Eupator Roi de Pont, Paris, 1890, էջ 78-80։

(2) Զաւթանալի է որ բազմամասն պատմագէտն ուսադարեմէն վերաբաւ է Աղան Արծրունիին եղբայր **Մենհրուժան**, զոր կը յիշէ Փաւստոսը (Գրգ. սոյ. Վեմես, 1891, էջ 206, 286), Արծրունեաց պատմիչ Քափման ալ ոմնի **Մենհրուժան Արծրունի** մը (Տոյ. Պեսք, էջ 109)։ Տե՛ս Մենհրուժանեան մասին Ferdinand Justi, Iranisches Namenbuch (1895, Marburg), էջ 209։

միւս զլիսաւոր մասն, և այնու միայն կարելի է բացատրել Մերութան եպիսկոպոսին զոյութիւնը վաղ իսկ յամին 250» (Հ. Կիցիւր, ՓԱՒՍՏՈՍ ԲԻԻԶԱՆԴ կամ Հայկական Եկեղեցւոյ Սկզբնաւորութիւնը Թրգմ. Հ. Յովհան. Թորոսեան. տպ. Վենետիկ—Ս. Ղազար. 1896. էջ 159-161):

Կոնիքիւրն ալ կ'ընդունի թէ Մերութան եպիսկոպոսն է Արծրունեաց, և նոյն իսկ շատ յառաջ կ'երթայ դիտել տալով թէ Մերութան եպիսկոպոս որդեկրական (adoptionist) եղած ըլլայ, և թէ ճիշդ ասոր համար է հայ պատմիչներ չեն ուզած յիշել Մերութանի անունը, եւայլն⁽¹⁾:

Մեր ուսումնասիրութեան համար կարեւոր կէտը Կոնիքիւրի հաւաստումներուն մէջ սա է թէ Լուսաւորէն յառաջ ոչ միայն քրիստոնէութիւն մը կայ Հայաստանի մէջ, այլ նաեւ կաղմակերպեալ եկեղեցի մը, որուն գլուխը կը գտնուի Մերութան եպիսկոպոս Արծրունեաց:

5.—Անդրադառնալով Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացւոյ թուղթին, դիտել կուտանք թէ Մերութան եթէ ունէ քաղաքի պարզ եպիսկոպոսն եղած ըլլար, հաւանաբար Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսը այդպիսի կարեւոր նիւթի մը մասին պիտի չգրէր անոր: Դիոնեսիոս իր ժամանակը զբաղեցնող նիւթի մը (Ապաշխարութեան) մասին այլեւայլ տեղեր նամակներ կը գրէ, և բնական է որ Հայաստան գրուած նամակ մը, պիտի ուղղուէր Հայաստանի եկեղեցւոյն պետին: Եւ Եւսեբիոս ալ ճիշդ այս պատճառով է որ կարեւորութիւն տուած է Հայաստան («առ Հայս») ուղղուած նամակին:

Կարելի է նաեւ դիտել տալ որ եթէ Մերութան պարզ եպիսկոպոս մը եղած ըլլար, Դիոնեսիոս միայն անոր պիտի չգրէր, այլ Փոքր Հայքի ուրիշ եպիսկոպոսներուն ալ պէտք էր գրել: Ընդհակառակն պէտք է ընդունիլ որ ծանօթ Աթոռէ մը ուրիշ ծանօթ Աթոռ գրուած թուղթ մըն է այդ. ուրիշ խօսքով՝ Աղեքսանդրիոյ «Հայրապետը» Հայոց «Կաթողիկոսին» է որ կը գրէ, և ոչ թէ եպիսկոպոսի մը:

Պահ մը ենթադրելով որ Մերութան Փոքր Հայքի մէջ է, ուրեմն այդ կերպով կ'ընդունուի թէ Լուսաւորէն յառաջ կաղմակերպեալ եկեղեցի կայ Փոքր Հայոց մէջ: Բայց այն ատեն ինչպէս կարելի է մեկնել սա երեւոյթը թէ Փոքր Հայք քրիստոնեայ եղած է Լուսաւորէն յառաջ, բայց Մեծ Հայք հեթանոս է մնացեր մինչեւ Լուսաւորիչ: Կարելի չէ որ այդպիսի քիզ մը պաշտպանուի իբրեւ պատմական իրողութիւն:

Քնդիբը այս տեսակէտէն ալ քննուած ատեն կը տեսնենք որ ողջմիտ տրամաբանութիւնը Մեծ ՀԱՅԲԻ հետ է, և հետեւաբար Տերտուղիանոսի ակնարկածն ալ Մեծ ՀԱՅԲԻն է, որ արդէն կաղմակերպեալ եկեղեցի ունի և Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացիի ատենն այդ եկեղեցւոյն գլուխն է Արծրունեաց Մերութան եպիսկոպոսը:

6.—Մերութան եպիսկոպոսի մասին Ամեն. Դուրեան Սրբազանի կարծիքն ալ հարցուցինք, որ բարեհաճեցաւ պատասխանել մեզ հետեւեալ կերպով.

—«Մեր կարծիքն այն է՝ թէ Եւսեբիոսի յիշած Մերութանը Մեծ Հայքի եպիսկոպոս էր, և ոչ Փոքր Հայքի, ուր Դ. գարուն կարելի չէ ո'չ զուտ հայ բնակչութեան կեդրոններ գտնորոշել և ո'չ յոյն եպիսկոպոսական աթոռներու միջեւ ազգայնօրէն ուրոյն աթոռի մը գոյութիւնը ենթադրել: Եկեղեցւոյ պատմիչին ակնարկած Հայաստանը ա'յն աշխարհն էր՝ ուր կանուխէն Հռոմի նիզակակից ու բարեկամ, քրիստոնեայ և բարեպաշտ ժողովուրդ մը կ'ապրէր ինք իր մէջ, և ինքզինքն ալ յետոյ բանակներով կը պաշտպանէր Մաքսիմինոս Դաժայի բռնաւորութեան դէմ: Եթէ Մերութան Փոքր Հայքի մէկ անկիւնը գրած ըլլար իր աթոռը՝ ինչ հանգամանքով կրնար Հայաստանի հաւասարակշիռ եպիսկոպոսը նկատուիլ ուրիշներէ, և ինչ պէտք կար որ իրեն այնքան մօտիկ գտնուող աթոռները անտեսելով մինչեւ Աղեքսանդրիա դիմէր ապաշխարութեան հրահանգ մը խնդրելու համար:

(1) The Key of Truth. p. CIX, նաեւ Հմմտ. p. CH—GIV.

Նոյն Եւսեբիոսի ուրիշ մէկէ աւելի վկայութիւններով ալ սակայն դժուար չէ հաստատել թէ իր Հայաստանը Մեծ Հայքն է միշտ, իրապէս և իրաւապէս երկիրը Հայոց, զոր երկու անգամներով իր Ապագացործին Աւետարանի գործին մէջ (Ա. դ. 54 և Դ. դ. 25) կը յիշատակէ Պարսից ու Պարսեւաց հետ քով քովի: Ասկէ դատ իր Եկեղեցական Պատմութեան մէջ (Լ. Ժէ), ուր Գաղերիոս կայսեր հրովարտակը կ'աւանդէ մեզի, Հայերը կը յիշուին Պարսից և Մարաց միջև:

Ուրեմն Եւսեբիոսի աչքի առջև ունեցած Հայերը բնիկ երկրին ժողովուրդն են, և ո՛չ թէ վաղուց հետէ օտարացած կամ յունացած աշխարհի մը Հայ բնակչութիւնը»:

(Շարունակելի)

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԶԱՏԿԻ ԱՌՔԻԻ

«ՓԱՌՌԵ ԵԱՐՈՒԹԵԱՆ ԳՈ, ՏԷՐ»

Զատիրը Քրիստոնէութեան ամէնէն մեծ Տօնն է. վասն զի Զարութեան հուարարին Տօնն է այդ:

Ուրբն Պօղոս Փրկչին Զարութեան հաւատքին վրայ հիմնեց իր բարոգութիւնը, և յայտարարեց թէ Քրիստոս մեռաւ մեր մեղքերուն համար, թաղուեցաւ, և երրորդ օրը յարութիւն առաւ: Ուրեմն թէ որ կը բարոգուի թէ Քրիստոս յարութիւն առաւ մեռելներէն, ա՛յ՛ մեզմէ ոմանք ի՛նչպէս կը համարձակին ըսել թէ մեռելները յարութիւն չեն առներ: Թէ որ մեռելները յարութիւն չեն առներ, ուրեմն Քրիստոս ալ յարութիւն չէ առեր. և եթէ Քրիստոս յարութիւն չէ առեր, փո՛ւ՛՛ է մեր բարոգութիւնը և փո՛ւ՛՛ է մեր հաւատքն ալ (Կարդալ Ա. Կրմբ. Ժ. 12-ը):

Այս յստակ տրամաբանութեան մէջ է Քրիստոնէութեան մեծ խորհուրդներէն մէկը, որ կը բարձրացնէ մարդկային հոգւոյն արժէքը:

Թէ մահը, սովորաբար բնութեամբն ալս, վերջնական երևոյթ մը չէ որ անթափանցելի վարագոյր մը կը ձգէ յաւիտեական իրողութիւններու վրայ, առիկա այլ ևս ստուգութիւն չունի և հոգեզնական գիտութեան համար:

Հոգեկան աշխարհ մը կայ այս երեւելի և ջօշափելի աշխարհէն ու աշխարհներէն աւելի մեծ, աւելի վեր, աւելի իրական և տիրական:

Այս երկրագունդը իր ամբողջութեամբ, իր անթիւ դարերու պատմական գոյութեամբ, իր մարդկային զանգուածով, իր ճրաշարիքներով, իր ներկայով ու իր ապագայով, շամանդաղ մըն է լոկ՝ համագոյրը լեցնող տեսանելի և անտեսանելի աշխարհներուն քով:

Գիտութիւնը կը հաւատաւ մեզ թէ անչափելի մեծութիւններ կան տիեզերքի մէջ:

Մարդիկ ամէնէն ապուշ մեթոտ մը ստեղծեր են Աստուծոյ զաղափարը և գործերը մարդկային կերպերու և կաղապարներու մէջ թափելով: Անոր «մեծութիւնը» և գործերը զուրս են սակայն մարդկային չափերէն ու հաշիւներէն:

Դեղեցի՛կ է այս աշխարհը, քայց մարդիկ չափէն աւելի բազմաթէք և զեղեցիկ կը տեսնեն զայն: Այն տեսանելի բաներուն, որոնց չափազանց կարեւորութիւն կ'ընծայենք մենք այս աշխարհի կեանքին մէջ, ատոնք ի՛նչ արժէք ալ ունենան, շատ պզտիկ, շատ սակաւազին բաներ են: Բուն զեղեցկութիւնը համագոյրը լեցնող անչափելի ու անհաշուելի մեծութիւններուն մէջ է, որոնց արժանի չէ այս աշխարհը. — «զորս ոչ արժէ աշխարհս»:

Մարդիկ քանի՛ ընտելանան և քանի՛ հաղորդ ըլլան այդ մեծութիւններուն, այդ երկնաւոր մեծութիւններուն, ինքնին կը վերանան, կը համարաւան այս պզտիկ բաներու աշխարհէն, և չեն ուզեր զբաղիլ միջակութիւններով և անոնցմէ ալ վար իրողութիւններով. անոնք վերի՛նք կը խորհին միշտ. և ո՛րչափ բարձրանան, այնչափ ճամբայ կը հորդն խաղաղութեան Հրեշտակին՝ այս աշխարհի մէջ: Ուրովհետեւ աշխարհիս անխաղաղութեան պատճառներն են պզտիկ բաներ, գծուծ շահեր, ատուր հաշիւներ: Հոգեկան բարձրութիւններու հասած մարդիկ չեն զբաղիր այդ պզտիկութիւններով:

Քրիստոնեայ մարդու կոչումն է հոտնիլ այդ բարձրութեան: Պէտք է լաւ գիտնալ առիկա:

Անոր մեծվայելութեամբ լեցուած է տիեզերքը: Թէ հոգի է Աստուած և պէտք է հոգեւոյ և շջմարտութեամբ երկրպագել Անոր, — աւետարանական այս պարզուկ սահմանն է որ կրնայ մարդկային միտքը զո՛հացնել, և ուժաւորել մեր հաւատքը անտեսանելի իրողութիւններու շջմարտութեան մասին, որոնց ամէնէն սրանչիւսին սա է որ մահը կ'ապանէ մարմինը — սովորներու, ջիւղերու, մկաններու այս զարմանալի յօրինուածքը — քայց չի կրնար նոյն իսկ սանանել հոգւոյն:

Ձատիկը, Գրիստանէական աշխարհի այս մեծագոյն տօնը կուգայ անմահութեան այդ երգը հնչեցընելու եկեղեցիներու եւ եկեղեցին յօրինող հոգիներու մէջ։

Այդ է պատճառը որ Փրկչին մահը յաղթութիւն մը եղաւ մահուան վրայ, եւ Անոր յարութիւնը նոր կեանք մը պարգեւեց մարտը եւ պարզ հաւատքի մարդկութեան։

«Փա՛ռք Յարութեան քո, Տէր»։

Ի՞նչ արժէք պիտի ունենային մարդոց աշխատանքը, անոնց մշակութիւնները այս երկրագնդին հոգեքը արգասաւորելու համար ներսէն եւ դուրսէն, եւ ի՞նչ արժէք պիտի ներկայացնէր անոնց մշակող-քը մտաւորական դաշտի անվախճան տարածութիւններուն մէջ, եթէ մարդոց հոգւոյն այս բոլոր արժէքները պիտի ծառայէին միայն մահուան յաղութիւնը։

Պէտք է խոստովանիլ որ մեր կարողութիւնները շատ չափաւոր են այս խորհրդաւոր խնդիրը լուծելու համար։ Բայց այս չափաւորութիւնը պատճառ մը չէ որ մարդիկ քնանային անտեսանելի իրողութիւններու աշխարհին խորհրդաւոր շաւիղներուն վերայ։ Այս նիւթը մասնաւորապէս մշակող գիտունի մը փորձանքութիւններէն պատկեր մը դրուած է Արեւի այս թիւին ուրիշ սիւնակներուն մէջ, որքեմտութեան հարկ մըն է ունիկ դնել այս գիտունին ըսածներուն։

Իսկ հոս բաւական կը համարենք կոչ ընել Հայ ժողովուրդին, որ ամուր պահէ իր լոյս հաւատքը, հոգին անմահութեան մասին, եւ սիրէ այս կեանքը՝ մշակելու համար մարտը եւ զուարթ հոգի մը։ Վաղն զի՝ տխուր, վճատ, տկար, հիւսնող հոգի մը փորձանք է մարդուն։ Հոգեկան կեանքը անխառնող հազար տեսակ մոլութիւններ կան, որոնց զերի եղողները քան չեն կրնար հասկընալ թէ ի՞նչ է հոգին, ի՞նչ է անմահութիւնը, ի՞նչ է յարութիւնը։

Հայ ժողովուրդին բարոյական եւ անտեսական չափանիշները շատ վնասուեցան 1915էն ի վեր։

Եթէ Յարութիւնը իր կրօնական ներշնչութիւններուն հետ, ամէն տարի կը բերէ մեզի Յոյսի, Վերանորոգութեան, բռնիք նաեւ Վերաշինութեան խորհուրդը, մեր կրօն կորուստներէն ու տեսած կործանութիւններէն ետքը, այս Ձատիկները խկապէս պէտք է ըլլան հայութեան համար հոգը ազդակ մը, վերաշինելու իր կեանքի իր պատմական գոյութեան ամուր սկզբունքներուն, այսինքն իր կրօնական ճշմարտութիւններուն եւ տոհմային սրբութիւններուն վրայ։

Երբ այսպիսի գիտակցութիւն մը կը միտնայ մեր հատարին, այն ատեն միայն կարելի է մտածել մեր Փրկչին Սուրբ Յարութեան խորհուրդին վրայ, եւ զուարթօրէն շնորհել փառարանութեան հին երգը։

«Փա՛ռք Յարութեան քո, Տէր»։

Փա՛ռք Յարութեան քո, ո՛վ Տէր, որ տառութիւններու մէջ թաղուած այս աշխարհին ըսիր թէ **ՄԵ ԵՄ ՀԱՆՈՒՄԱՐԻ ԵՒ ՀՃՄԱՐՈՒՄԻՆ** (Յովհ. Ժդ. 6)։

Փա՛ռք Յարութեան քո, ո՛վ Տէր, որ աւետեցիր

այս մեծած աշխարհին թէ **ՄԵ ԻՍԿ ԵՄ ԵԱՐՈՒՐԻՆ ԵՒ ԿԵԱՆՔ** (Յովհ. ԺԱ. 25)։

«Ճանչնալ զայն եւ անոր Յարութեան զօրութիւնը, եւ անոր չարարանքներուն հաղորդ ըլլալ, եւ կերպարանակից ըլլալ անոր մահուան» (Փիլյո. Գ. 10)։— Փրկչին հետ այս ծանօթութիւնը, այս հաղորդակցութիւնը եւ այս նմանակցութիւնն է որ պիտի զուարթացնէ եւ պիտի խանդավառէ հոգիները՝ երգելու համար—

«Փա՛ռք Յարութեան քո, Տէր»։

Բ. Ե.

ԿԵՆԴԱՆԻ ՔԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

(Բ. ԿԻՐ. ՄԵՆԾ ՊԱՀԱՅ)

(Բ. Կորնթ. 2. 1—18)

Աւետարանչական ձիրքը անպէտ պերճանք, Առաքեալին բառերով՝ « բնդունայն շնորհք » կը զառնայ հեռակէտէ կրօնի պաշտօնէին մէջ, երբ չի կրնար այնպէս մը լարել անոր մէջ հոգիին զապանակը, որ հնար ըլլայ ի գէպ ժամանակի հնչեցնել վառագին անազանգը եւ մատնանշել փրկութեան ասպարեականութիւնը։

Պէտք է թողուլ որ բարձրագոյն նպատակներու համար միայն մարդուն տրուած այդ առաւելութիւնը մինչեւ հոգ իջնէ. այսինքն պէտք է հանդուրժիլ որ խօսքը սոսկ մեծած գեղեցկութիւն մը մնայ հոգեւոր մշակոյթի ասպարեկին մէջ։ Առտուածոյ հետ գործակցութեան իրենց ուխտը կատարած կ'ըլլան անոնք միայն, որ կրնան իրենց կուռամէն սրբութիւնը զերծ պահել այդ կարգի անպտուղ պաշտօնավարութեան մը առաւելէ։

Որպէսզի սակայն հնար ըլլայ ընել այդ բանը, պէտք է որ մարդ կարենայ խօսիլ իր համոզութիւններուն անկեղծութեամբը, եւ ասկէ աւելի՝ իր անմահական արկնակին ազդեցութեամբը, այսինքն իր կեանքը նոյն իսկ ընելով իր քարոզութեան բեմը։

Ճշմարտութեան պաշտօնեան իր հակառակորդներն անգամ յարգանքի կը հարկադրէ անվերէպ, երբ անոնք իր վրայ կը տեսնեն անայլալ նկարագրի՝ անրիժ վարք՝ տիրական հեռացողութիւն իր Հասարակած սկզբունքներուն, եւ երկայնամիտ հեղուքիւն իր պաշտօնին ամէնէն տաժանելի պայմաններուն մէջ. երբ կը հասկընան վերջապէս թէ աստուածային, այսինքն անկեղծօրէն ճշմարտախօս ոգի մըն է որ զօրացուցած է զինքը յարձակողական եւ պաշտպանողական (բնդ աշխէ եւ բնդ ահեկէ) այնպիսի զէնքերով, որոնք արդարութեան հոգեւոր զէնքերն են միայն, անմահ՝ նիւթական զէնքերուն, որոնք յաճախ անիրաւ գատերուն եւ կը ծառայեն...

ՍԻՐՏԻՆ ԽԱԽԱՐԸ

(Գ. ԿԻՐ. ՄԵՆ. ՊՍՀՈՑ)

(Եփես. Գ. 17 — Ե. 14)

Այսպիսի հոգիով լեցուած և այդպիսի հրայր-
ներով ըզմակերպուող գործիչը, ի՛նչ որ ալ լինի
այլոց իր մասին ցոյց տուած վերաբերմունքը,
անխրդով քաջութեամբ կը դիմէ զէպի իր պար-
տականութեանց նպատակը: Անուշագիր՝ իր շուր-
ջը գոռացող տարփողանքի ծափերուն և անար-
գութեան ազմուկին, մինչդեռ սմանք կ'այգա-
նեն զինքը իրբն մոլորեցուցիչ մը և արհամարհ-
ուած անձանք մը, մինչ ուրիշներ կը պան-
ծացնեն իր անձը որպէս ճշմարտութեան առա-
քեալ և հանրահռչակուած զէմք, ինքը, իրարու
հակադիր զգացումներու այդ միտքին մէջէն,
առանց երբեք խտորեւելու, կը շարունակէ միայն
իր համբան, ամէնէն մահացուցիչ կոտորածնե-
րուն մէջ իսկ անմահութեամբ լեցնելով միշտ իր
յոյսը, և ամէնէն վատեցուցիչ զառնութիւն-
ներու մէջ ալ պահելով շարունակ իր հոգեկան
զուարթութիւնը. ու այս ամէնը՝ շնորհիւ այն
զնայեցութեան թէ ուրիշ և գերազայն կարգի
մը պատկանող հարստութիւններ կան իր մէջը,
որոնք ոչ միայն իրեն, այլ աշխարհներու պիտի
բաւեն:

Ու գործէն ինքնին կը ծնի այն ասան խօսքը,
ինչպէս հրաշունչ հալոցին ծոցէն վազող օսկի
հասանքը, կենդանի՝ և գործօն:

Բառեր չէ որ պիտի լսես դուն հիմակ անոր
մէջ, այլ ապրող զօրութիւններու մտերիմ մըր-
մունքը, որ կաթողին սիրոյ խանդաղատանքով
կ'ըսէ քեզի. « Լայնցու՛ր սիրող ինծի համար,
տե՛ղ տուր հոն ինծի »: Այլ ևս մէ՛ջը է իր ոգին,
ու մէ՛ջը տաղաւառուած հոգիիդ՝ սրտիդ խորա-
նէն է որ կը խօսի ան քեզի հայրական զգացու-
մի քաղցրութեամբ: Ու առաջին խրատը կամ
պատուէրը, զոր իր տէրը կ'աւանդէ քեզի, մար-
գարիտէ շարք մըն է գոհար սկզբունքներու: —
Խաչին սայլը պէտք չէ բարոյապէս տառաւեռ
ոյժերու լծել. — Արդարութիւնը եւ անօրէնու-
թիւնը չեն կրնար մէկ գիծի վրայ դասուիլ. —
Աններկի է լոյսը խաւարով, այսինքն ճշմարտու-
թիւնը ստութեամբ համակշռել. — Եւ իր մի-
մի վրայ գրել օճալին անուրը. — Հաւատքը չի
պտղաբերիր քարացած սիրտերու մէջ. — Կղծու-
թեան տունները չեն կրնար օթեան ըլլալ Սուրբ
Հոգւոյն...:

Մեհեանը, զոր աշխարհ իր բազմակերպ ներ-
գործութիւններովը կանգնած էր մէջը, հետզ-
հետէ կ'իջնէ՝ կը կործանի ահա իր խախտած հի-
մերուն վրայ, երևան բերելու համար բուն Սրբ-
բառներ, խիղճը, տաճար՝ որուն մէջ միայն կը
բնակի Ամենակալը:

— Արթնցնել խիղճը, լուսաւորելով զայն Աս-
տուծոյ զգացումովը: Ա՛յս է կենդանի քարոզու-
թեան նպատակը. ու ասոր կրնայ հասնիլ կեան-
քէն ծնած կենդանի խօսքը միայն:

Երբ սիրտը կը դատարկուի Աստուծոյ կեան-
քէն, այսինքն յաւիտեականութեան և երանու-
թեան խորհուրդը սնուցանող զգացումէն, զայն
շուտով կը լեցնեն ունայնամտութիւնը՝ տգի-
տութիւնը՝ անյուստութիւնը և իմացական կու-
րութիւնը, որոնք բարքերու հեթանոսացման ա-
մէնէն տխուր ախտաշաններն են: Հոգեկան ան-
կուծի այս վիճակին անխրդ վտանանքը կը լի-
նին միշտ անպարկեշտութիւնը և ապահուծիւ-
նը. վասնզի բարոյականի խանգարում ծնունդն
է ընդհանրապէս կրօնական մոլորանքի:

Ճշմարիտ քրիստոնեան պէտք չէ ընալ իր ան-
ձին թոյլատրէ ինքնապաշտութեան ամէնէն ա-
ղէտաւոր այդ կերպը, որ մահն իսկ է հոգիին: Ասոր
համար, անկա պէտք է Քրիստոսէ բոլոր
վերանորոգիչ զօրութեան լոյսով (— ճշմարտու-
թիւն Յիսուսի —) պայծառացնէ իր էութիւնը.
պէտք է հոգիին ազդեցութեամբ գործող միտ-
քի քննութիւններով վերստուգումս հնթարկէ
իր խիղճը, օրէ՛ջ չնչէ իր անձին վրայէն նախ-
կին մեղապարտ կենցաղի ամբողջ հետքերը, և
բոլորովին իւրացնէ Աստուծոյ պատկերին համե-
մատ նորաստեղծուած տիպաբնի սրբութիւնն ու
արդարութիւնը:

Բայց ասոնք իր այն պարտականութիւններն
են, որոնք կը ծառայեն իր անձին շինութեան
համար միայն: Անիկա ունի զեռ ուրիշներ, որոնք
այլոց հետ իր մշակելիք յարաբերութեանց պայ-
մանները կը կազմեն, և ևս. ճշմարտախօսու-
թիւնը, հեղութիւնը, հաւատարմութիւնը և լեզ-
ուի մաքրութիւնը:

Այն գաղափարը թէ ամէնքս միութեան մը
մասերն ենք, իրբն Քրիստոսի մարմնոյն, այսինքն
եկեղեցւոյ անդամները, զորս միեւնոյն հոգին կը
վարէ, պէտք է զգուշացնէ մեզ գիբար խաբե-
լու՝ միմեանց քառակու թիւրութիւնէն: Բարկու-
թիւնը ամէնէն մարդկային տկարութիւններէն
մին է, զոր գրեթէ անկարելի պիտի ըլլար ար-
գիլել. բայց անհնար չէ զէթ կարենլ զայն եւ
չթողուլ որ ծանր հետեանքներու յանգի: Պէտք
է թոյլ տալ որպէսզի ժամանակը, որ մեծագոյն
վարկեան է, կարենայ իր բաժնի ներգործու-
թեամբը շուտով խաղաղեցնել փոթորկած զգա-
ցումները — Գոգութիւնը, որ ստանալու ընազ-
գին զեղծեալ ձեռն է, ամենազոհնիկ մոլութիւն
մըն է. իր բարոյականը անոր զէմ պատապարե-
լու համար, քրիստոնեան պարտի իր մէջ մըշա-
կել՝ տալու՝ ընազգը մշտեալանդ, այս կերպով
միայն կարելի կ'ըլլայ խախտել նոր փորձու-
թիւնները և անկուծները, և հասնելալ թէ եր-
ջանկութիւնը առնելէն աւելի տալէն կուգայ: —
Ինչպէս ֆիդիքականին մէջ կեղտոտ լեզուէ աւ-
րուած ստամբքս կը նշանակէ, նոյնպէս բարք-
յականին մէջ անմաքուր խօսքերը յայտարար

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՁԻԹԵՆԵԱՅ ԼԵՐԱՆ ՎՐԱՅ ԱՇԱԿԵՐՏԱՐԱՆԻ

ԵՒ ԲԼՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ, ԵՒ

ՀԱՅԿԱՎԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

(Շար. ՍԻՈՆԻ 3 ԹԻՒԼԵ)

Բ.

3. — Խճալէս շինուեցան նոյն եկեղեցիները.

Կոստանդիանոսի օրով, երբ քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք դարձաւ, այլ ևս կայսրութեան ամէն կողմեր եկեղեցիներ կը հիմնուէին ազատօրէն. նորագործ կայսրն ալ, իր Մայրը Հեղինէն Ս. Երկիրը զրկեց զանկու Փրկչին գերեզմանը և Ս. Ոսէր: Կոստանդիանոսի կենսագիրը՝ Եսեբիոս կը պատմէ այս դէպքերը, որ տեղի ունեցան Երուսաղէմ, Հեղինէի ներկայութեան: Կայսեր առատաձեռնութեամբ և նոյն իսկ իր մօրը հիմնարկութեամբ շինուեցան մեր Փրկչին Ս. Գերեզմանի ճամբը, Բեթլէհէմի և Համբարձման եկեղեցիները. այս մասին Եսեբիոսի հետ համաձայն է նաև Սոկրատ պատմագիր (տե՛ս Հայ. Թրգմ. էջ 9): Զորքոյ գարու վերջերը, սակայն, Զիթնեաց լերան վրայ կը գտնուէին երկու Մայր Եկեղեցիներ. ասանցմէ ետքն էր Հեղինէին շինածը: Սոկրատ և Սոզոմեն անորոշ կը թողուն այդ կէտը, բայց Եսեբիոս շատ որոշ կերպով կը վկայէ Կոստանդիանոսի կամ անոր մօրը շինել տուած եկեղեցիին տեղը. (տե՛ս Վաթ Կոստանդիանոսի Գիրք Զ. 18. Թրգմ. Անդր.) իր խօսքերն են. «... Հեղինէն երկու եկեղեցի շինեց, մին Քրիստոսի Մանդեան տեղը, և միւսն Համբարձման տեղոյն և միւսն ի լեռան Զիթնեաց, Կայսեր մայրը նոյն լերան վրայ կը յաւերժացնէր Փրկչին Համբարձման յիշատակը, հիմնելով գեղեցիկ տաճար մը, ի պատիւ Փրկչին, որ նոյն տեղը բնակած էր. վասնզի հո՛ն կը զատուէր այն այլը ուր Ան, ըստ ճշմարիտ պատմութեան, իր աշակերտները տեղեակ ըրաւ ծածկելալ խորհրդոց...»: Եսեբիոսի այս խօսքերէն յայտնի է ուրիշն որ Հեղինէն

նէն Զիթնեաց լերան տաճին տաճարը շինեց այրին վրայ, որ էր, ըստ հայ ձեռագրաց, Աշտիշտաւը և ըստ Etheriaի, Eleona անուն եկեղեցին, ճարտարապետութեամբ Բիզանդացի Եւստազիոսի, որուն կը վկայէ Հերոնիմոս իր Ժամանակագրութեան մէջ: Այս եկեղեցին կը գտնուէր լերան արեւմտեան կողմը, զառիվայրին վերայ, Բեթանիոյ մօտ, գրեթէ այժմու Հայր Մերի եկեղեցւոյն տեղը: Պարզ յիշատակութիւններէ գատ, անոր նկարագրութեան մասին տեղեկութիւններ կը պակսին նախնի դարուց մէջ, միայն Etheria կը գրէ թէ ան խիստ գեղեցիկ կառուցուածք մը ունէր: Շատերը, որոնց մէջ յայտնի հնախօս De Vogue և Cabrol, այս եկեղեցին կը շփոթեն բուն իսկ Համբարձման եկեղեցւոյն (imbomon) հետ: Պօրտոյի անանուն ուխտաւոր ուղեգիրը, որ 333ին, Հեղինէի այցելութենէն եօթն տարի վերջը, Երուսաղէմ այցելած էր, իր ուղեգրութեան մէջ այս եկեղեցւոյ մասին շատ վճիռ կերպով կը գրէ. «...դուք երբ Զիթնեաց լեռը կ'ելլէք, այն տեղը՝ ուր մեր Տէրը աշակերտները հրահանգեց, իր չորհարանքներէն յատաճ, հիմնարկուած կը տեսնէք մայր եկեղեցի մը, Կոստանդիանոսի հրամանաւ: Քիչ հեռի կը գտնուի բլրակ մը, ուր մեր Տէրը կը յաճախէր ազօթելու...»: Այս տողերը բացայայտօրէն կը յայտնեն թէ նոյն թուականին տակաւին չէր շինուած Համբարձման եկեղեցին, որ է ըստ հայ ձեռագրաց Բլրի եկեղեցին: Այս վերջինը, Պետրոս Վրացի եպիսկոպոսին ասորի կենսագրին համաձայն, կառուցած է, Դրդգարու վերջերը, նշանաւոր ծագումով, հարուստ և բարեպաշտօն Հռոմայեցի Տիկին մը, Բումիլա անուն, «ան կը սիրէր բնակիլ Ս. Տեղեաց մէջ, անոր հետեւած են մեծ և փոքր երկու աղետազգի Միլանիա բարեպաշտ տիկիները: Բումիլա շինած է Զիթնեաց լերան Համբարձման եկեղեցին և յարակից շէնքերը»: Նոյն կենսագրին մէկ ուրիշ հատուածէն կը հասկնուի նաև լերան երկու եկեղեցեաց գոյութիւնը. «...Ան (Պետրոս Վրացին) այն տեղէն զրնաց Անդամալուծի եկեղեցին, և յետոյ ի Գերսեմալի: Եւ երբ կը փափաքէր մերձակայ սրբավայրերն ալ այցելել՝ վեր ելաւ գէպի

Աշակերտարանը և անկէջ ալ ի Ս. Համբարձում և ապա ի Ղազարիոն»։ («Pierre Le Iberien, Raabe, էջ 30»)։ Զորքորդ դարէն շինուած և 1913ին Հոռմի եկեղեցիներէն միոյն մէջ գտնուած գեղեցիկ մողայիք մը Զեթենեաց լեռան այս երկու եկեղեցիներն որոշ կերպով կը պատկերացնէ։ (R B 1913, էջ 513-39)։ Երբ այդ երկու եկեղեցիներն արքայապայկ ճոխութեամբ շինուեցան իւրեանց բոլոր մասերով, անոնց շուրջը բազմացան մենակեացներ և հաւատաւորներ, որ իրենց կարգին հետզհետէ հիմնեցին վանքեր և կուսանոցներ։ Աշակերտարանի և Բըլ-րի եկեղեցիներն, էրդ. դարէն սկսեալ՝ չմնացին միևնոյն վիճակի մէջ՝ այլ և ալ դարուց մեծամեծ քանդութիւնուն հետեւանքով։ Ի ստորե կը պատկերացնենք անոնց վիճակը թուականի կարգաւ, և համառօտ նկարագրութեամբ։

Նոյն Եկեղեցիները

614—1099

Էրդ. դարու սկիզբը տեղի ունեցաւ Պարսկներուն արշաւանքը Ս. Երկրին վրայ, վրէժխնդրութեան մը սարսափը քանդեց Ս. Քաղաքը իր բոլոր հաստատութիւններով։ Զիթենեաց լեռան երկու եկեղեցիներն ալ, քաղաքէն դուրս ըլլալով ալ աւելի քանդումի և նիւթարկուեցան։ Պարսկները Զիթենեաց լեռան վրայ հաւաքած էին բոլոր գերիները, որոնց մէջ կը գտնուէր Զաքարիա Պատրիարքը, որ լեռան բարձունքէն հեկեկանօք և սարսափով կը դիտէր ամբողջ քաղաքին հրկիզումը։ Սաբայի վանքէն անանսն վանական մը վերջերս գրտնուած արարերէն իր մէկ գրտածքովն, մանրամասն գրի տաւ է արշաւող բանակէն սպաննուածներուն մէկ ցուցակը, նշանակելով նաև այն տեղիքը, ուր գտնուած են սպաննուածներուն դիակները։ Նոյն ցուցակին մէջ կը յիշուին նաև Զիթենեաց լեռան վրայ սպաննուածներն ալ. անտարակոյս երկու եկեղեցիներն ալ ազատ չմնացին այդ անօրինակ քանդութիւնէն, որ յետոյ նորոգուեցան, նոր Զորարարէլ վանական Մոտեստոսի ձեռքով, օժանդակութեամբ Արեւելիք քրիստոնէից։ Այս պարագան կը յիշատակէ Անտիոքոս վանական՝ Անկիւրիոյ եւտաղդոսի գրած իր նամակին մէջ (Migne P. G. LXXXIX)։ Այս

վերանորոգութենէ յետոյ, նոյն եկեղեցիները կը նկարագրուին հետեւեալ կերպով։

Աշակերտարանը

Սոփրոնիոս վանականը, էրդ. դարուն Պատրիարք Երուսաղէմի, իր անակրէոնեան (anacréontique) տաղերուն մէջ, խորհրդաւոր ուղեւորութեամբ մը կը գրէ «Բըլ-րի եկեղեցիին եկայ Աշակերտարանը և կը գրտնուէր այն տանիքին տակ, ուր Յիսուս նախակրթեց իր աշակերտները աստուածային իրաց, ցոյց տալով անոնց ծածկուած զաղտնիքները»։ Կը թուի թէ ան Աշակերտարան մտած էր կողմնակի դռնէ մը, որ բացուած էր Բըլ-րի եկեղեցւոյն կողմը, հիւսիսային պատին վրայ, յետոյ կը յառաջանայ դէպի արեւմուտք, դիտելու համար Երուսաղէմը, եկեղեցւոյն զլիւստոր դաւիթէն. «յետոյ մեծ դռնէ մը յառաջանալով դէպի աստիճանները, կը տեսնէի գեղեցկութիւններն Ս. Քաղաքին՝ որ կը պարզուին արեւմտեան կողմը»։ Ղիտելով քաղաքին համայնապատկերը կը գրէ։ «Մ' քաղաք Աստուծոյ, որքան քաղցր է դիտել քու փառքդ, Զիթենեաց լեռնէն»։ Migne P. G. 87, 3812)։ Այս խորհրդայից տողերը պայծառօրէն կը հաստատեն թէ՛ Ս. Քաղաքի գեղեցկութիւններն և թէ՛ Աշակերտարանի եկեղեցւոյն ներքին կառուցուածքը։

Բլուրը

Այս եկեղեցւոյն նկատմամբ մեր պատմիչներէն Մովսէս Կաղանկալատուացին կը գրէ իր հետեւեալ խիստ շահեկան տեղեկութիւններն. «... իսկ ի տեղւոյ Համբարձմանն՝ ըստ յարութեան եկեղեցւոյն ձեւոյ գեղեցկահիւս՝ գմբէթաձե շինուած է, հարիւր կանգուն յերկայնն և հարիւր ի լայնն, անտի երեւի Յորդանան գետ և Հովր լեռան և բազում գաւառք»։ (Պատմ. Աղանց. Աշխրհի. էջ 226)։ Աւելի վճիռ կերպով կը նկարագրէ Եպիփան վանականը. «Համբարձման եկեղեցին ունէր չըջանալի ձեւ սիւնաշարք մը, մէջտեղը սեղան մը, սիւներէն դուրս կը գտնուէր մարմարիոնէ սալարկուած բոլորչի սրահ մը, սիւնաշարքին արեւելեան կողմը, քիչ հեռի, կար կողակը՝ ուր մասնաւոր սեղանի մը վրայ, Համբարձման տօնին կը պատարագէր Պատրիարքը»։ (Migne, P. G. 120)։ Ըստ Հե-

րոնիմաի, Բյրի եկեղեցին բոլորչին էր, (rotonde), շուրջանակի ծածկուած սրահներով: 670ին, Arculf եպիսկոպոս՝ իր ի Պաղեստին ուղևորութեան ժամանակ, գրած է եկեղեցւոյն յատակագիծը և հաղորդած մանրամասն տեղեկութիւններ, որոց համաձայն, կը տեսնուի թէ եկեղեցւոյն ամէնէն արտաքին սրահը կը գտնուէր նոյն բոլորաշին եկեղեցւոյն պատին յեցած քառակուսի սիւներուն (pilastres) մէջ: Ուրիշ ուղևոր մը, Willibalde կը գրէ թէ եկեղեցւոյն հիւսիսային և հարաւային կողմերը կը գտնուէին երկու սիւներ՝ ի յիշատակ սպիտակագլուտ այն երկու մարդոց, որ աշակերտաց կ'ըսէին «Աբ Գալիլացի» եւ այլն (Գործք Առկց. Ա. 10-11): Գարձեալ վերոգրեալներէն Arculf եպիսկոպոս և Եպիփան այս եկեղեցւոյն ներքին կառուցուածքին վրայ կը հաղորդեն կարեւոր տեղեկութիւններ: Ենչք տանիք ու կամար չէ ունեցած, կատարեալապէս բացօթեայ էր, ամենուն նայուածքին տեսանելի ընկու համար երկնից ճանապարհը, ճիշդ կեդրոնը կը գտնուէր մարդկային մեծութեամբ պըղնձէ փոքր աշտարակ մը, հոն կը պահուէր այն նուիրական փոշին, զոր կը բաժնէին ուխտաւորաց և որուն վրայ Քրիստոսի օտքը կոխած էր: Այս մատունքները բաշխող՝ արեւմտեան կողմէն բացուած փոքր դռնէ մը այս շէնքը մտնելով կը բամբէր զանոնք այն հաւատացեալոց, որ իրենց ձեռքը կ'երկարէին փոքր աշտարակին վերեւ ի բացուածքէն: Նոյն աշտարակին վերեւ, ճախարակեայ գրութեամբ, կախուած էր մշտապէս խոշոր լապտեր մը: Սեղանն ալ նմանապէս բացօթեայ էր և ունէր միայն փոքրիկ ծածք մը և կը զբաղնուէր արեւելք: Բյրի եկեղեցւոյն վերին մասը, արեւմտեան կողմը, ճիշդ քաղաքին դէմ, ունէր իրարու շատ մօտիկ ութը պատուհան: Այս պատուհաններէն իւրաքանչիւրին յարմարեցուած էր մէյ մէկ լապտեր, զորս կը վառէին ամէն զիշեր: Այս ութը լապտերներէն արձակուած լոյսը կը տարածուէր ո՛չ միայն լերան արեւմտեան դռնի վայրին և Յովսափատի հովտէն բարձրացող երկար աստիճաններուն, այլ նաև երուսաղէմի արեւելեան թաղին վրայ: Համարձման եկեղեցին, ըստ առաջնոյն, կառուցուած էր Զիթնեայ լերան կատա-

րը, Կեդրոնէն մինչև լեռն երկարած մեծ սանդուղքին ծայրը:

Բիւզանդական կայսերք չկրցին պաշտպանել Ս. Երկիրը. 638-ին Օմար ամիրապետը խաղաղ կերպով գրաւեց երուսաղէմը, հակառակ Սոփրոնիոս պատրիարքի ջանքերուն: Օմարի օրով, Ս. Երկրի եկեղեցիներն ու վանքերը անմնաս մնացին: Օմարէն յետոյ, 972ին Յաթիֆեանք, 1076-ին Սելճուկեան թուրքեր և 1095ին եգիպտական սուլթաններ յաջորդաբար իշխեցին երուսաղէմի և շրջակայից. բայց զիտել արժան է թէ Օմարի տիրապետութենէն վերջ, քրիստոնէից վիճակը ծանրացաւ, Ս. Տեղեաց պաշտամունքը զրուարացաւ, մնասուեցան ու փակուեցան շատ վանքեր և եկեղեցիներ, այնպէս որ եկեղեցուղներու տրտունջներն ու բողոքները հասան մինչև արեւմուտք, և տեղի ունեցան խայնակաց արշաւանքը:

Նոյն եկեղեցիներն ժ. Գարուն

Խաչակիրք երբ երուսաղէմ մտան, նոյն երկու եկեղեցիներն արդէն քաղաքէն դուրս գտնուած եկեղեցիներուն վիճակն ստացած էին, երկուքն ալ գրեթէ քանդուած:

Աւակերտարանը

Աշակերտարանի եկեղեցին նորոգուեցաւ խաչակրաց կողմէն 1102-1106, և փոքր աղօթարանի ձև տրուեցաւ և կոչուեցաւ Հայր Մերի եկեղեցի: 1152ին, Տանիմար քաջի երկու եղբայրներ, մին ծովապետ և միւսն եպիսկոպոս, այցելեցին այս եկեղեցւոյն, որ փոքր և խղճալի շէնք մ'էր: Երկու եղբայրներն իրենց ծախքով վերանորոգեցին զայն և ըստ կտակի թողուեցան հոն: Այս դարուն Աշակերտարանի նախկին աւանդութեան վրայ աւելցան նաև Առաքիլոց Հանգանակին և Հայր Մերի նոր աւանդութիւններն:

Բլուրը

Խաչակիրք Բյրի եկեղեցին 1099ին վերանորոգեցին և յատկացուցին պաշտամունքի ժողովներուն և վերածեցին իր նախնի պայծառութեան, ինչպէս միւս սրբավայրերն: Անոր յիշատակը երկար ատեն

առաւելակշիռ միաց Ձիթենեաց լերան վերայ: ԺԲ. դարու ուխտաւոր ուղեգիրները հետեւեալ կերպով կը նկարագրեն նոյն եկեղեցին. քսան աստիճաններով սանդուղ մը կը գտնուէր անոր առջեւը, որուն ծայրի սրահը կը ծառայէր իրր գաւիթ, եկեղեցին, առաջուան պէս, արտաքին բոլորչի պատով մը պահպանուած էր. ներսի կողմը կար մարմարիոնէ սալարկուած սրահ մը սիւններէ բռնուած կամարով մը: Փեղեցիկ նկարներով և քանդակներով դարդարուած էին որմերը: Աւանդական յատակագծին համաձայն, շէնքին կեդրոնը ո՛չ տանիք կար և ո՛չ ալ գմբէթ:

Իսկ զալով այն փոքր շէնքին, որ կը գտնուէր բացօթեայ մասին ճիւղ մէջտեղը, ոչ թէ Լիւզանդացւոց ժամանակի պղնձէ շինուած այն պարզ շրջափակն էր, որ կը պարունակէր ուխտաւորաց բաշխուելիք նուիրական փողին, այլ կապուտագոյն երակով ճերմակ մարմարէ ծածկուած կլոր փոքր աշտարակ մը, որուն վրայ կար փոքրիկ գմբէթ մը, զապաժը բաց: Եկեղեցւոյն մէջ կար նաև ժայռի մը ցցուածքը, որմէ ուխտաւորք մասեր կ'առնէին և կը համբուրէին, մտածելով որ անոնք կը կրեն Փրկչին ոտքերուն հետքը: Ինչպէս երբեմն փոշին բովանդակող փոքր աշտարակը, նոյնպէս այս ժայռին ցցուածքը կը գտնուէր գմբէթին ճիւղ բացուածքին տակ. և անոր վրայ կար սեղան մը մարմարով ծածկուած, բարեպաշտ ուխտաւորներու նախանձալուստիքէն հոանդէն յառաջ դաւիթ փնտններէն զերծ պահելու համար զայն:

Նոյն եկեղեցիները

1137—1500

Յաշակիւրք 88 տարիներէ աւելի չկրցին մնալ Ս. Երկրին մէջ, կառավարողներուն անընդունակութեան, մանաւանդ անոնցմէ ոմանց փնասարեր անհետատեսութեան պատճառաւ: Սալաէտին ստիպուեցաւ կրօնական պատերազմ հրատարակել և շահիլ Հազդինի կոխը, որով ան կարողացաւ փշրել Յաշակրաց ոյժը ու 1187ին յաղթանակօրէն մտնել Երուսաղէմ. սոյն յաղթանակը եղաւ Ս. Երկրի Լատին թագաւորութեան գերեզմանը: Այս ժամանակ այն երկու եկեղեցիներն ալ, ուրիշ սրբափայտերու նման կործանեցան:

Աւակերտարանը

Այս եկեղեցին այլ ևս փոխած էր իր անունը և յիշատակը, յետադայ ուխտաւոր ուղեգիրներէն Jean Poloner (1422) և Fabri (1480-83) կը նկարագրեն անոր աւելեալ վիճակը և կ'որդան անոր երբեմնի փառք և գեղեցկութիւնը:

Բլուրը

Բլրի եկեղեցին թէև ծանր կերպով քանդուած, բայց անոր մեծ մասը և սիւները դեռ կանգուն կը մնային, ներքին փոքր շէնքը անմիջապէս նորոգուեցաւ, իսկ ամբողջ շէնքը կարելի եղաւ նորոգել 1229ին. այս կործանումներուն հետեւանքով ներքին զարդերը ոչնչացած էին: ԺԴ. դարուն ան դեռ կը պահէր իր ամբողջութիւնը, բայց ժերդիւն վանտալութիւնը լրացուց իր զերը, այնպէս որ սալարկուած մարմարներն ու սիւները պատերէն խլիով ուրիշ տեղեր տարուեցան ու շէնքը՝ իր արեւելեան մասէն խոշոր պատով մը բաժնուած՝ կը ծառայէր զիւղացւոց բնակութեան և անասնոց պաշտպանութեան:

Նոյն եկեղեցիները

1500հմ մինչև մեր օրերը

Աւակերտարանի եկեղեցին ԺԶ. դարէն յետոյ այլևս բոլորովին քանդուած էր ինչպէս կը նկարագրեն ուղեգիրները: Ականատես մը կը գրէ թէ «Նոյն եկեղեցւոյն գետնին պեղումներէն երևան ելած էին ջրհոր մը, կրօնական շէնքի մը պատերը, որ անտարակոյս Հեղինէի շինած եկեղեցւոյն հիմերն էին: Կորնթական խոյակներու, պսակներու, հոռմական ցցուանկներով (moultures) զարդարուած սիւնաբուններու կտորները տարակոյս չեն թողուր աւերեալ յիշատակարանին ծագման մասին: Մարմարի ահալին բեկորները մեծ զոռարութեամբ սալերով կը կրէին Յովսափատի ձորը ու հոն կը ծախէին այլոց, որ կտորտելով անոնցմէ կը շինէին գերեզմանաքարեր: 1873-75ին, լատինք գնեցին այդ զետինը Արարներէն ու հաստատուեցան կարմնեան կրօնաւորութիւնը:

Գալով Բլրի եկեղեցւոյն, անոր գետնին մէկ մասին վրայ շատ կանուխէն շինուած էր մզկիթ մը և հաստատուած էին

Արարներ: ԺԶրդ. զարէն յետոյ, անոր պատեհուն և սխներուն միայն հիմերը կ'երեւնային: Իսկ Ոսնատեղոյն գմբէթաւոր մատուռը ազատ կը մնար քանդուամերէն:

Գարուս գիտնական հնախօսները սոյն երկու եկեղեցիներուն աւերակաց մնացորդներուն համաձայն, շինած են անոնց նախկին յատակագծերն և պատկերացուցած զհարուստական զարդերն ու մոզայիքները: Մարդ տեսնելով կ'ապշի անոնց ճարտար կառուցուածքին և յորինուածքին վերայ: Քրիստոնեան, ի տես անոնց, կ'ըմբռնէ նոյն եկեղեցիները շինողաց կրօնական զգացումները, զազափարները ու այն ներշնչումները՝ որ անտեսանելիօրէն զե-

տեղուած էին անոնց հոգւոյն խորը, և զհարուստան էր՝ որ պիտի կարենար թոյլ տալու մեզ անոնց նկարներուն, քաղակներուն մէջէն ակնարկ մը ձգելու նոյն բարեպաշտ քրիստոնէից հոգեկան աշխարհին: Քրիստոնեայք երկրի վրայ անմահացած էին երեցող արուեստին մէջ:

Այս յօդուածին խմբագրութեան առթիւ, օգտուած եմ նաև հետեւեալ զրբին, 337—419 էջերէն.

«Jérusalem Nouvelle, Tome Second, par Les pp. Hugues Vincent et F.-M. Abel», Յաջորդիւ պիտի զրենք Զիթենեաց լիբան հայկական վանքերու և ստացութիւններու մասին:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻ ԵՐԳԸ

Կեանքին երգը չէ բանաստեղծին երգը: Որովհետև ճշմարտութիւնը որ կ'ընդգծէ այնքան սեղմօրէն քերթողական ըզգացումը, չի հպատակիր այն օրէնքներուն, որոնցմով կեանքը, ոչ իբրեւ խորհուրդ այլ իբրեւ իրականութիւն, իր այլազան և բութաւոր անկիւնները կը բռնէ լոյսին զէմ: Բանաստեղծին երգը եթէ ոչ պիտի ըլլար այն պարզ և հոյանքի տեսիլքը որ, մեր հասարակական ժամերուն մէջ իր հնամաշ ծիրանին կ'զգենու, մեզի այնքան ծանօթ, մեզի հետ իր օրերուն պատկը հիւսող, մեր մտքին ու հոգիին հետ այնքան հաշտ և զրաշխական թաղաւորի մը պէտք: Մինչդեռ զիւթ երգը, որ կը բարձրանայ աստղերու պարտէզին մէջ, անտեսանելի ցայտաղբիւրի մը արծաթեղէն մրմունջներով, մեզի յանկարծ կը բանայ, մեր թախանձոտ և անպատում սեւեռումին, նորաբոստեղծ և անգուշակ աշխարհի մը զիւթական գուռները, և մեր հոգիին թռիչքը լուսայեղօրէն կը տանի միջոցի մը մէջէն, ուր ժամանակին սպիտակութիւնը կը բերեղանայ խոշոր ազամանցի մը նման՝ անհուն շափուղայի մէջ ընդհուլուած:

Բանաստեղծին երգը խորհուրդին կանչըն է տիեզերքին առանձնութեանը մէջ, և ասոր համար է որ քերթողը կ'ուզէ միշտ և կը հասնի պարփակել իր հոգիին թռիչքով՝ ամբողջականութիւնը և համաբերութիւնը բոլանդակ շարժումներուն և տեսիլքներուն:

Աշխարհը, ուր կայ հոգին սպիտակօրէն և լուսատարփօրէն տարադնուած, բանաստեղծին էութեան մէջ կը վերադառնէ իսկութիւնը այն վճիռ բերեղացումին, եւրկէ ցայտեց անհուն ճառագայթը, հոգին՝ տալլին արշալոյսով՝ երկրներու զարաւոր քառսին մէջ: Եւ արդէն բանաստեղծին գոյութիւնը ապացոյցը չէ՞ այն խորունկ և անպատում ներդաշնակութեան, որ կայ իբրեւուն և էակներուն միջև: Քերթողը կըրկներեւոյթով չի բաւականանար. թո՛ղ այնպէս կարծեն մինչև իսկ անոնք, որ քննադատօրէն կը փորձեն սրել Գնարին արուեստը: Շատ խորունկ ու սեղմ է անոր շողկապումը միջոցին ու ժամանակին հետ, անոր նոյնացումը գիծերուն և իրենց շարժումներուն հետ, անոր ծոյլ սեւեռումը զէպի հաւատարիմ հրեշտակը, որ իր հոգին է, և որուն ձայնին մէջ կ'օրօրուն ամբողջ երգերը՝ զեւ շցայտած ներշնչումին խորհրդահոտ աղբիւրէն: Գուցէ զիտեն աւաղները ծովին թէ քանի՜ անթուելի հոգար անգամ միւնոյն ալքը իրենց ոսկի մարմինը փայփայեց . . . :

Տառագողը կը հարցաքննէ իր հոգին, որ լուս մնալով կը զիմէ օտար հոգիներու, որոնք իրեն պիտի չտան երբեք ճշմարիտ պատասխանը:

Բանաստեղծը կը հարցաքննէ իր հոգին, որուն առած բերաւոր պատասխաններուն մէջն է, անհունօրէն բարախուն սիրտի մը պէտք, հրաշքին խորհրդաւոր բառը . . . :

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱՍԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ն Յ Ե Ա Լ

Այն երկաթի եւ փափ մեծագանգուած ֆաղէն դուրս,
Արշալոյսին, զեղանի պարմանիներ, խրմբովին,
Գնացին բոկոսըն, խոսին մէջէն ճամուկ եւ առոյգ,
Մաֆուր սրբով, կոյս մարմնով եւ աչեբով անմեղուկ.

Հոգիներնուն մէջ ողջ այգ մը կը յառնէ սարսուալից.
Կ'երբան, ոսկի կառք կամար երագելով յաղթական.
Երիվարներ, որ իրենց կը կրեն ջանքեր փառքին.
Կայտուրիւններ, նըւանուած արեւներու ներքեւ նոր:

Անոնց խորհուրդն է նըման ուռենիի սաղարքին,
Որ կը շարժի շարունակ էն անբայոյց շրջիւնէն,
Ու ձեռքերին վէտէն ուսերնուն վրայ կը բըռնէ
Իրենց ազուր պատմութեան, առտուան հովէն սրբութուն:

Հուրն կը բըխտէ իրենց մէջը եղծումի սեղծումի,
Ու՝ աշտարակներ ճաղալով սրափողերուն հաւաքով,
Կ'երբան լեցնել իրենց կուծը նուիրական աղբիւրէն,
Ուսկից կ'ելլէ լայն ու խոր նինաւուրց գետն օրերուն:

Անոնք ունին արդարին սէրն՝ վաշերուն փամհամնն,
Ու կ'ուզեն որ, ուր ուրեմն, արայուրիւնդ հասնի, Տէր.
Կը պըղպըջայ աւասիկ, լըւանալով ամէն բիծ,
Անոնց արիւնը կարմիր սուրբ ոտներուն վրայ Վիշին.

Ոսկի փողեր, քրմբուկներ, դաշերուն մէջ հընչեցէք.
Հըպարսուրիւն, տառածէ՛ վրանին քեւեղ երկաթէ.
Ինչ որ կուգայ անոնցմէ՝ չինջ է լեռան ջուրին պէս.
Եւ զօրաւոր ինչպէս հովն որ կը փըչէ ծովուն վրայ:

Քայլերուն վրայ կը գոռայ զուարթութիւնն քըրջալիւր.
Կը ներկուի հոգը իսին տասուածային բոցերով,
Քընարներնուն լաւերուն մէջէն կ'երգէ հովն անոյց,
Ու կը պըսպղան սրտին վրայ վարդին՝ սիրոյ արցունքներ:

Դէպ հորիզոնն, հեռուն, հոն, գոյութիւնը գելով վարդ,
Դէպ բարձունքներ ակնախիտ, ուր կը քըրքոռայ շրջացում մ',
Արբիւր՝ յառաջ խաղալնէն զեղեցկութեան մէջ իրաց,
Ու մէն հային երկնից ա՛լ աւելի մօտ լինելնէն.

Դէպ զազաքներն պիտակուած փրփուրներով լուսափայլ,
 Ուր կը սիգան փոքնջախոյս երիւարներն արեւին,
 Վերն, աւելի վերը, միտ, դէպի կասարը վերջին,
 Հրեղէն երկնից սեամբին վրայ, զարեւուելի, կարմրեւիտան.

Կ'երբան, կ'երբան, տարուելով ազդումներէ բոցառունչ,
 Եւ հոյսն, աղէ, բազմագին, աստուածային աչքերով,
 Աղբաս կրնոջ վերադուին սակ սեւ, զոգոյն, դալկաղէմ,
 Օր մ'ն ալ երկինք կը վերցնէ նաւէն ձեռքերն իր ծերցած:

Տառասոկնին տարութեւ հովէն, բոկոսըն, աչգուն,
 Համբայ ելան այդ կերպով, օր մ' այդ զոգաբ աննենգ,
 Կոյս սրտով, սուրբ ձեռքերով եւ հոգիով նրնչական,
 Ո՛հ, իրիկուն մըն էր երբ վերադարձան անոնք ես:

Գաղթականաց նրման ճէ՛ք, դեղնասէնդէն հալումաւ,
 Անոնք կ'երբան շրնչապառ, շարժումներով անորոշ,
 Մըրին դէմով, լեռնոցներուն մէջ՝ հեռ, շրթանց վրայ՝ հեզնանք,
 Ան ժրպիտնին է յոգնած, շիջելամեծ կրակի պէս:

Կորուսած են հաւասքնին, այն օր կ'երգէ համբուն վրայ
 Ան կ'սեւեռէ սրտին մէջ չարին՝ կրունկներն սառուայից:
 Կորուսած են, կըրծուելով տարակոյսին կեղերէն,
 Երկինքը օր կը ցոլայ անմեղներուն աչքին մէջ:

Տառապանքին հոգաւորքին իսկ ուրացած են անոնք,
 Ան, նրկներես՝ դառնապիտ՝ խաժամուծի մը մէջէն,
 Ուր կը մնափէ աղբիւսին վրայ իր անհոգ կենցաղին,
 Կ'անցնին անոնք անաղմուկ, արջառներու պէս անմիտ:

Իրենց պարտաւ երազներն ամբոխին մէջ կ'աւազին,
 Իրենց ազնիւ պողպատէ վերտած սրտին նեղքերէն
 Հըզօրներու վէս արիւնը կը հոսի շիբ առ շիբ,
 Ան իրենց սիրտն յետոյ օր մը կը գոցուի պարպրած:

Խանութներու սեմին վրայ սրնգուրագեղ աղնկակին՝
 Անոնց հոգին նորաբաց ներս կ'ընդունի անցորդներն.
 Ու, երկիւղած՝ միմիայն չառնածներուն իսկական,
 Զօրաւորներն կը պաշտեն անոնք փոքոտ հակասով:

Անոնք կ'ուզեն զինուորներ, դատարներ, ոստիկան.
 Ան, երբ կ'ըզգան թէ ալ կարգն ապահովուած է ուժգին,
 Կ'սեսնեն իրենց մոլորքեանց բուժարանին մէջ եռալն
 Մահացու մեծ մեղքերու եօթը ոսկի իծերուն:

Սակայն երբեմն, իրկունները, կը խորհին քաղին մէջ,
Անոնց որոնք, ա՛խ, իրենց կրօսին, մազկեր էին վեր՝
Գէպ ապագան ու, մընոս բասէն խըմել չուզելով,
Պառկեր էին վերը, հոն, ու կամովին մեռեր հոն.

Ու կ'ըզգան խայր մը խըղնի, երբ էջին վրայ բարձունքին,
Փայլակի շող մ' իրենց ցոյց կուտայ ձեռքերն սարածուած
Գիակներուն սիգապանձ, որոնց աչքերն վեհագեղ
Կ'երագեն, յար մեծաբաց, իսէպներն կորսուած:

Թրգմ. Թ. Ե. Գ.

ALBERT SAMAIN

Ք Ո Ր Ո Տ Ը

«Ծաւրա՛յ տիւի բորոսին, ձաւրա՛յ բացիք».—Երբ ան կուգար
Խուշ ձայնն ամբողջ կը մեղիք, «ձաւրա՛յ, ձաւրա՛յ բորոսին»:
Մարդիկ հեռու կը փախչէին—կիներ, աշեր եւ մանուկներ,
Բոլոր անոր հանդիպողներն ձաւրուն վրայ: Եւ բոլլ տրին
Որ ան անցնի: Ու բաց դուռնէն յառաջացաւ զըշխկոր
Ճակտին մոխիւր ցանած բորոս մ' հիւք ու բըշուտ,
Բուրձ մը պատած մեջքին եւ քուրջ մ' իր շուրթներուն
Յատաջ կ'երբար տաճանախոյ ու դանդաղ,
Չայնելով սրտարեկիչ եւ հոսկընալ բառերով.
«Պի՛ղձ եմ, պի՛ղձ եմ».—Բանգի բորոս եր Գիւրն:

* * *

Նոր եր ծագեր արշալոյսն,
Երբ Աստուծոյ մեծ քանանան տաճարին մէջ սրբորութեան
Սեղանին առջևն սեցաւ: Խունկի բուրվառը կը ծրխար,
Մոխիւր մէջ լոյս մը դողդոջուն կը կայծկէր: Օրհներգ մը վեհ
Կաճարներուն տակ կը քնդար, կը ծածանէր
Ողորի մը սիւս հասիկ հասիկ. ու միայնակ հոն ծընւայրեց
Քերն հիւսած ու վրէժս զերդ ուրուական զարհուրելի.
Մերամարդիկ մեղեդիին սոճագանգները մարեցան
Անկիւններու մէջ հեռաւոր: Եւ ան ոսքի ուզեց ելլել
Անգորութեան հետ կրողներով, եւ մոխրոս գլուխը խնամահած՝
Ինչպիսի երբեմն բողոք իր պատմութեան քանկապին,
Եւ բորոսի հագաւ քաթերն ալն անարգ:

Ու այսպիսի ան մընաց կանգուն,
Բուրձ մը պատած մեջքին ու քուրջ մ' իր շուրթներուն
Կեցաւ կանգուն՝ ըստականով դատաւանդին:

—«Հեռացի՛ր, օ՛հ, հեռացի՛ր, բըշուտ որդի՛դ Իսրայիլի,
Տաճարէ՛ն քու Աստուծոյ. քանգի Ան ինչ հաճումեց
Պատահաւի զաւազանով. Հեռացի՛ր դի՛պ ի անապատ
Բո՛ւ բողո՛ք սիրածներեդ փախ տու արագ քայլերով»,

Որպեսզի այդ ժամն ախտն իր ժողովուրդը մընայ զեւծ:

— «Հեռացի՛ր, մի՛ մօտենար

Որգոսայինն ու բազմամարդ ամբոխներն .

Զր դրնե՛ս անուար ո՛հ ինչ մարդկային սեւի մը վրայ:

Մի՛ կանգ անեն անբույ վրայ կանչող ձայնին ունկրկոյրերն,
Անապատին անցորդներէ՛ն իսկ փախիր:

Ծառա շուրքները մի՛ բըրջեր

Հոսող ջուրին ո՛ր եւ հ սան,

Եւ մի՛ հանգչիր հս՛ն ուր կան շարժածուկ աղբիւրներ,

Ծունկի գալով չըղա՛յ ծրոխ ուխտաւորի ջուրն ընկելու

Անապատի հորերուն իսկ կամ զեւային դարձուն:

Դուն մի՛ անցնիր երբեք մարդու մը ձամբէն,

Եւ զեփխսին մէջէն գովիլ: Մի՛ բնա պառկիր ու հլանաս

Ծառերուն շուփին ներքեւ ուր կան հեփեր մարդկային:

Ո՛չ ալ կարեն պիտի խրախ մարդին վրայ արծող այծին,

Պիտի չկորցես ցորենն հասիկն, կամ անոր հասն ոսկեզոյնն:

«Եւ արդ, զընձ հեռու անես մարդոց աջին.

Եւ երբոր սիրելի ճրկըրի եւ այդ աչերոյ ա՛յ մըրագնին,

Վերցնի՛ր զանոնք աղերսագին աղօթքներով դիպի տո Այն՝

Որ ինչ ընտել մարդոց մէջէն որպեսզի դուն կրբա անոր

Դաւազանի պատահան. Է՛ն հեռացի՛ր, ո՛վ բորս,

Եւ մի՛ մոռնար իմ Աստուծոյ՝:

Ու մեկնեցաւ ան միայնակ.

Ո՛չ մեկը զինք սիրողներէն եւ ո՛չ իսկ նե՛ որուն անունն

Ընդերձուցած էր շաւերուն իր սրտին

— Որ այս պահուն կը գաղաւտէր— չեկա՛ւ խօսիլ անոր խօսքեր

Ըստփանքի: Այո՛, զընաց ան իր ձամբան,

Հիւանդագին եւ սրտաբեկ ու միս միեակ—մեռնելո՛ւ...

Բանդի բորսն է անիծուած Աստուծոյ:

Կեսօրին էր.

Եւ Քերն ծունկի եկաւ մօտ լրճակի մը կայուն

Անապատին մէջ անայի, եւ իր ձակասն ողորկեց,

Իր բորսի այրող ձակասն, եւ մօտեցաւ անմաքուր ջուրն

Հրատչոյր իր շուրքներուն, աղօթելով որ ա՛յնպիս զեք

Օրհնեալին օրհնրի իր օրհասի վայրկեանին:

Ոտնաձայն լրեց մօտէն. եւ խոյս տալու անկարող՝

Բուրջն աւելի մօտեցաւ իր շրթունքին.

Հեծեծելով, «պի՛ղծ եմ, պի՛ղծ եմ»: Եւ կարծրանալ խառաղին

Ծալերուն մէջ ըստօղելով դիմն աներչոյ՝ ինկաւ զեփն,

Ըստսեղելով որ մարդկային ֆայերն իրմէ հեռանան:

Օտարական աւելի մօ՛տ եկաւ ստիպել. խնամեցաւ

Բորսին զեւանաւ զիմքին. անո՛ւնը տաւ՝

«Քերն» . — Այդ ձայնն հնչեց ա՛յնքան աւօրիեակ ֆայցրոյրեանք

Նուագարանի մը սիրաման ձայնին նրման դաշնախոր:

Որ զարչ ախտն ընդարմացած զարկերակներն արթնցան

Եւ պահ մ՛ուժգին բարսիւնցին բորսին բորք քեփերուն տակ

Կենսամոռոց խայտալով: — «Ելի՛ր Քերն» . Եւ ան մոռցաւ

Դաժան երգովն. երաւ ոտքի անոր առջեւ: Սիր ու ստիպում

Պարտեցին աչն ու եայտածք Քերնի՝

Երբ դիտեց օտարականն: Ան չէր հազար քանկացին
 Պատուհան մը գեղեցիկ, ո՛չ ալ ուներ ձակաթն վրայ
 Ազնուական սան ու տնտի մը նշանակե.
 Ո՛չ քիկնապան, ո՛չ շփառմը կային իր հետ, ո՛չ ալ իր ձեռքն
 Ուներ վանան, սուր կամ նիզակ: Ստացն խաղաղ դեմքին վրայ
 Գանահազար իշխանություն մը կը հանգչեր: Ու երբ մտքե՝
 Արքայական անուշ շրնորն մ'անոր շրթունքը կ'օծեր:
 Արի ստիծն ի ինչ անոր պիտի սափեր մորթին մեջ:
 Պարզ պարեզօս մ'եր հազար. մաշած էին ռոսի տիկներն:
 Իր պերճ հասակը կոստրուն շնորհի սխալ մ'եր շրջեղ.
 Իր կացն ու ձեռն ստառածացին կը կրեի զրոյճ՝
 Անկենց ու մանկական անեղություններ Երկրում:
 Կասպոյս այժերն էին խաղաղ, ինչպես երկրինն՝
 Անանկ պահուն միջօրին. երկար զեռն հերթն իր գլխուն
 Փրոտում էին ուսերուն վրայ: Գանգուր մօրմքն ալ վայելուչ՝
 Կասարեալ աշտութեան շրտմ կոստր անոր անձին:
 Անձկություններ անցնում պահ մը Բեյունի, յուզուեցան:
 Յետոյ ծոկով ֆիշ մը ջուր տալ շինին իր ափին մեջ
 Ու սրտիկն անոր ձակաթն լսելով «Օ՛հ, սրբորդ»:
 Եւ անա քեփերն անոր քափքութեան,
 Հեշտ զովություն մ'եր համարեհն աղոթակեյ,
 Երիտանած ձեռքին ափերը ստեղծացան. ձակաթն վրայ
 Երախայի մը ցողաքուրմ քարությունը շողաց սակա:
 Սրբաբաժնի մը քորոշքն. ու սն զեփն իշխանով
 Երկրպագեց Յիսուսի ռեֆերուն սակ, ու պաշտեց զայն:

N. P. WILLIS

Քրդ. Անգլիերեն
 ՆԵՐՍԷՍ ՍԱՐԿԱՆՈՎ

ԱՅՍ ԲԱՆԵՐԷ ՊԵՏԻ ԲԼԱՆ

Այս բաներն պիտի բլան: Յեղ մը բարձր ու ազնիւ՝
 Ջուր աշխարհ չէ՝ երբեք հանցած՝ պիտի ելլէ,
 Ազատութեան բոցն իրենց հոգիին խորն,
 Եւ լոյսն ալ զիտութեան իրենց աչեւուն մէջ:

Անոնք պիտի բլան առի, վեհ եւ հոռիւ,
 Բայց պիտի չքափեն կարիւր միակ աշխարհի.
 Այլ ինչպիսի սղիւզ պիտի չիտապեն
 Հոգին ու կրակին, օղի՛ն ու ծովերուն:

Քրդ. Անգլիերեն
 ՆԱՐԱՅՐ ՍԱՐԿԱՆՈՎ

Եւ ազգ մը ազգի հետ, եւ երկիր մ'հետ երկիր.
 Անգլի պիտի ապրի, ազատ իբրեւ քնկեր.
 Ամեն պիտեւու եւ ամեն ուղեղի մէջ
 Եղբայրութեան երակն ուժղին պիտի տափէ:

Աւելի վեհ պիտի՝ ծրլին նոր արեւտներ,
 Հրգօր նրազներով երկինք պիտի քրքան,
 Եւ անձնիւր կեանք ինքնին եղ մը պիտի բլան,
 Երբ ամբողջ երկիրն ալ դրախտի մը փոխուի:

JOHN ADDINGTON SYMONDS
 (HISTORIC SHORES)

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

**ՔՒԼԱՍԻՆՆԻՆ ԵՒ ԻՐ ԳՈՐԾԵՐԸ, հա-
ռաջարկն Ա. Չապանեանի. Հրատարակուած
հախաճեհներով, որ Իրիւնեանի Մատիւսով
Միութեան, Պոստն, 1927. Տպագր. Պայտառ
Հրատիկն. Ընկ. 8° էջ 608.**

Թիւասինցին, Խարբերդի այս մտի վաստակուոր
մանր, ծանօթ եւ ուսագրու անուն մը եղաւ Կ. Պոլ-
սի գրական հրապարակին վրայ, ասկէ 30 տարի յա-
ռաջ, նայելի բարձրութեամբ իր գրչին Կ. Պոլսի մէջ
ղարկուած հայերէնը, որ Իրիւնեանի Մատիւսով եւ
քննարկմանով վերջով, Պոլսական գրական հայերէնը
եղաւ, եւ հետեւեալ տակի կոկոնացաւ եւ աղուոցաւ,
կապալարուած էր ընդհանրապէս ժամանակին վրայ,
Կ. Պոլսի այս հայերէնին մէջէն կը պակսէր ո՛չ միայն
լեզուի հայացիութիւնը, այլ նաեւ հայացի նիւթը. Լեզ-
ուի հայացիութիւնը կը պակսէր, որովհետեւ հայ գա-
ւաւաբարարներ չէին ուսումնասիրուած, եւ այդ նոյն
զամանին բառերուն եւ ոճերուն մեքենայութիւնը անմանօր
մնացած էին Իրիւնեանի դպրոցին. հայացի նիւթը կը
պակսէր, որովհետեւ զայն մշակելու պատենութիւն
չէին ունեցած Կ. Պոլսի նոր աշխարհաբար գրողներ,
Անոնց համար պատշաճ դաս մըն էր ժամանակէն գրա-
կանութիւնը, մա՛նաւանդ ասոր վիպական նիւթը, իր
անդինադրելի հրապոյրով:

Անս թէ ինչո՞ւ համար Թիւասինցին կրցաւ ուսա-
գրաւ ըլլալ Կ. Պոլսի մամուլին մէջ: Թիւասինցին հա-
յերէնը նորութիւններ մը կը բերէր հայ Խարբերդի խա-
րէրէն, աղբաւոր, սիրուն նորութիւններ, որոնք Պոլսեցի
գրողներուն աչիւր կը բանային. — « Ժո՛ւ, ինչե՛ր ունիմ
եղէր »: Թիւասինցին, իր կարգին, հաշտեալուած իր
գրչին եղած անվերապան ընդունելութեան, նախաւե-
ցաւ մշակելու այն բոլոր նիւթեր, որոնք իր լեզունէն
այս հասարակ, եւ որոնք երբ հայացի եւ ասորիկ նիւթի
եւ աւսայայտութեան կողմէն, բայց առուեսի կողմէն
աղքատ էին Կ. Պոլսի ժամանակէն հով ունեցող գրա-
կանութեան:

Թիւասինցին միակ չմնաց իրեն վարպետը մեր
գաւառցի գրականութեան: Գալուստ Անդրեանեան, Մը-
լեցի գրագէտը, որ պահ մը փայլեցաւ նոյն իսկ Կ. Պոլ-
սի մէջ, եղական դիրք մը պիտի կրեար բռնել, երբ
նիւթասի վաղուա զոն մը եղած չ'ըլլար Պոլսէն առա-
ջադրուելով իր ծննդավայրը՝ Մուշ: Հիմապիւր էր անոր
հայերէնը եւ տե՛րք էր իր մշակած նիւթերուն, որոնք
զիսական նկարապիւր մը ունէին: Գեղա՞մ Կարապետեան
այլ, որ փորձեց բուն հայացի նիւթեր մշակել, առաստ-
րէն զործածելով մեղեդիները, չգտաւ ո՛չ Թիւասինցին,
ո՛չ ալ Պայտառին յաջողութիւնը:

Թիւասինցին ուրեմն, իրեն գաւառցի գրող, իր
մշակած նիւթերուն այլազանութեամբ, որոնք կը կրէն
մասնաւորապէս Խարբերդի հայութեան ներքին կեանքին
հայացի կնիքը, կը մնայ անմեղելի:

Եւ Թիւասինցիի Մաներն ամէնէն գեղեցիկ եւ ամէն
զմանասանի աւժանի զործ մը բրած են գաւառցի գրա-
գէտին գրչին արտայայտութիւններ ամփոփելով եւ դասա-
ւորելով վայելուչ հասարկ մը մէջ, որ միանգամայն գրա-

կան հաւաքման մըն է երախտէն Սաներու կողմէ կո-
րովուած ի պատիւ իրենց վարձագէտին:

Այս հաւաքմանը սկիզբը, ուսումնասիրութիւն մը
բրած է մեր նոր աշխարհաբարի վարպետներէն Ա. Չա-
պանեան, 47 էջերու մէջ, « Թիւասինցին եւ իր զործե-
ր » խորագրին տակ, մանր վերլուծումով ենթադիւրով
Թիւասինցին գրականութիւնը:

Շատք մը լուսանկարներ, այժմ կործանած Խարբեր-
դի շէն Երաններուն իշտասակները կը պոսնեն այս հա-
տարիմ ճոյր, ինչպէս նաեւ երկու լուսանկարներ նոյն
ինքն Թիւասինցին եւ իր մօրկան, կը յայտնեն սիրուն
հայացի դիմապիմներ Խարբերդի հայութեան:

Լուսանկարներէն մէկը, էջ 64-65, որ կը կրէ « ԺՈՎ. Բ
ԿՂԶԻՆ », ՈՐ. ՆՇԱՆԵ ԵՎԵՂԵՆԻՆ — (« ՆԵՐՍԷՍ ՇՈՐՈՐ-
ՀԱՆԻՆ ԻՆՆԵՂԻՎԱՅԻՐ ») հետաքրքրական է. բայց փա-
կաղիժի մէջ (« ՆԵՐՍԷՍ ՇՈՐՈՐՀԱՆԻՆ ԻՆՆԵՂԻՎԱՅԻՐ »)
մեկնաբանութիւնը աւելորդ է նոյն. որովհետեւ ինչպիսի
գրական ամուններու շփոթի մը հետեւանով է որ Տրուի
ԺՈՎ. կամ ԺՈՎ.Բ գղեպկը նոյնացուած է Խարբերդի
ԿԵՂԵՂԻՆ հետ:

Կ'արժէ որ Թիւասինցիի զործերուն այս հաւաքմանը
կարգան բոլոր անուն, որ կը փորձեն գրականութիւն
ընել... Մենապէս օգտակար պիտի ըլլայ այդպիսի-
ներուն: Իսկ իրեն գրական արտայայտութիւնը գաւառի
մը անկիւնին, պիտի պատէ իր եղական դիրքը մեր աշ-
խարհաբարի պատմութեան մէջ:

Բ. Ե.

**ԺՈՎ. Բ. ԿԵՂԵՂԻՆ, Պատկերագրող, Դրեց
Կիւրեղ Խրայեան. Տպ. « Արար » Մարտի, 1927, 8° էջ 304.**

Երկու մասի բաժնետու է այս գիրքը Ա. Մարտ
« Պատմական տեղեկութիւն » մըն է « Ժով-Կեղեկիսի
վրայ (էջ 13—108). Իսկ Բ. Մարտ (էջ 109—300) կը
կրէ « Կեղեկեր մեծ եղեւնի օրերուն » խորագիրը:

Երկու մասերն ալ տանկական են. որովհետեւ Ա. Մա-
սին մէջ « Ժով-Կեղեկի » նշանակուած տեղադրութիւնը
այլայլելու համար գաւառցի փորձեր բրած է Գրե-
նայեան. Իսկ Բ. Մարտը նախաւոր է նկարագրելու
1915-ի հայաշինքը ոնիրներէն « Ժով-Կեղեկի » վրայ ալ
զործադրուածները:

Այս գիրքին Ա. Մարտը կը հետաքրքրէ զիս մասնա-
ւորապէս. որովհետեւ ես, թէպէտ չեմ կիւրաքանչեւ պատ-
մական ցուցմունքներէն եւ ընդհանրական դիտարկութիւն-
ներէն, նշան եւ ստուգած եմ « Ժով-Կեղեկի » տեղե-
ն ու դիրքը, իմ ԺՈՎ. Բ. ՏԻՈՒԲ. ՀՈՐԱՄԿԱՅԻՐ անուն ու-
սումնասիրութեամբ, որ Հանգէտ Ամառեանի մէջ
(1902—1903) հրատարակուելէ ետք՝ գրայիկ մը վե-
րամուտն Ազգ. Մասնադպրոցի շտաբին, Խե-
րատմամբ, 1904-ին:

Եւ կատարած ուսումնասիրութիւնը հիմնուած է
պատմական տեղեկութիւններու եւ աշխարհագրական
տեղեկութիւն վրայ, եւ ո՛չ թէ նիւթերու շփոթութեան եւ
անկէ յառաջ եկած բերանցի թիւրիմացութիւններու
եւ գրաւոր կեղծիքներու վրայ, որոնցմէ կը տարբեր Գրե-
նայեան, ասոնց վրայ իր կողմէն ալ աւելցնելով
պատմական նոր նոր խեղաթիւրումներ:

Պրն. Խրայեան, իր «Երկու Խօսք»-ին մէջ կրփութաբար պատահել իր ընթերցողներուն միտքը որ ներող աչիով մը նային իր սկանալի խախտութիւններուն վրայ, ապամոզցնելով զանոնք թէ իմիր մասնաւոր դպրոց մը չէ՝ ճշտած բացի իր գիւղին «նախակրթարան»էն, թէ իր զիջեցան ալ մտցած է — «Երբ 1919ի սկիզբներուն թուրքերու գոնիքէն ազատ վերադարձին, ոչ թէ հայերէն տաղ մը կարգաւ, այլ խօսքի իսկ մտցած էր» —, թէ երեւ զարմեաւ ընթացիկ՝ իմնաւթասուրբամբ սորված է իր արդի հայերէնը, որով գրած է այս գիրքը... Եւ մենք անվերապաօրէն պիտի հաստատենք իր չմեղանկի խօսակերտն եւ բոլորովին ներդաժնութեամբ պիտի նայինք իր շատ շիւտ եւ անկասար հայերէնին՝ եթէ կոչակներէն վեր չեկէր, եւ յափշտակուած մնար իր «Շրժիկ - Կէօյնի»-ին բնական գեղեցկութիւններէն:

Խնդիրը Շրժիկ-Դղեակին աշխարհագրական դիրքը նշելու վրայ է: Այսինքն՝ «Երբ է այն վտարագոյն Ռեթի»-ը, զոր Շնորհալիին հայրը՝ Ալիբաս գնեց, ուր ծնան իմն Շնորհալի եւ իր եղջ եղբայրը Դիլօր Պանաւուն: Եւ իր բերդը, որ պահ մը (1125-1151) կարողիկոսարան եղաւ, մինչեւ որ գնուեցաւ Հոռմկլային եւ հոն փոխադրուեցան Պանաւունի եւ Շնորհալի:

Չափեան, Խնիքեան, Ն. Սարգիսեան եւ Ալիբաս, ճարտարական անուանեալ նամակներէն, Խարբերդի Շրժիկ-Կէօյնիին հետ շփուած են Շրժիկ-Դղեակին, որ Տյուր գաւառին մէջ է: Եւ սակայն առաջին անգամ նոյն իմնն Ալիբասն է որ աւելի մօտէն ուսումնասիրելով պատմական աղբիւրներ՝ անդրադարձած է այդ շրջանին վրայ, եւ իր Շնորհալիի «Պարագայ իւր գործին մէջ սրբազան է հիմնեալ եւ իր այդ շրջանը յառաջ եկած սխալը, մասնաւոր ընելով Շրժիկ-Դղեակին աշխարհագրական դիրքը, «նախօրէն Մարաշու եւ Անարպու միջոցեղ մը», եւ աւելի եւս մասնաւորելով իր նշումը, ցոյց տուած է զայն եղեսպող իշխան Տօլլինի (մ. 1131) կալուածին մէջ, որ միջաստմանն էր եղեսպող եւ Անիոյ իշխանութեանց, եւ որ՝ նոյն իմնն Տօլլինի մասնակցով կը կոչուէր Երկիր Տօլլինի: Ալիբաս իր ամբողջ շրջանը աշխարհագրական այս կէտին վրայ, կ'ըսէ. «Հօս եւ տես Շրժիկ Դղեակն ալ ի Տյուր գաւառի, ուր մեր կարողիկոսն եւ իր Շնորհալի եղբայրն կը նստին» (Շնորհալի եւ Պարագայ իւր) էջ 96—97 եւ էջ 189):

Խնդիրը որ կանխեցի բռնէ, Ալիբասի այս բերդը չցոյցումներուն վրայ է որ ես մասնաւոր ուսումնասիրութեան առարկայ թիւ Շրժիկ, Տյուրք եւ Հառմկլային, այլի առջեւ ունենալով պատմական աղբիւրներ, ինչպէս նաեւ անմամբ լինելով աշխարհագրական եւ տեղագրական դիրքերը արդի Տիւրքիին (= Տյուր կամ Դուր) եւ Սօֆիին (= Շրժիկ կամ Շրժիկ), եւ անսխալ կերպով նշեցի Ալիբասի մասնաւոր քաղաքը:

Այս բոլոր մանրամասնօրէն ազդեցութեամբ են իմ վերջիշեւայ ուսումնասիրութեան մէջ. իսկ հոս բաւական կը համարիմ յառաջ բերլ երեւ գլխաւոր կէտեր միայն, որպէս զի ընթերցողներս զաղափար մը կ'ազմեն այդ մասին:

Ա.— Ամենէն յառաջ նոյն իմն Շնորհալիին կ'ըսէ մեզի իր Վիպասանութեան մէջ թէ Երկիրը սուլ-

ածըր Մասուս՝ 1149-50ին եկաւ մինչեւ Դերմանցաց (= Դերմանիկեցաց) աշխարհը եւ Եփրատացաց կողմերը, եւ իր եղբայրը Դիլօրոյն Կրդու. յաճախումներէն զերծ մնալու համար Ելաւ իրեն սեփական Շրժիկ անուն Դղեակին եւ Հոռմկլայ եկաւ:

Ասանկ շատ յատկ բացատրութիւններ են, եւ ցոյց կուտան թէ Շրժիկ-Դղեակը կը գտնուէր Դերմանիկի (Մարաշ) եւ Եփրատացաց միջեւ տեղ մը:

Բ.— Մասքէս Ռոմայեցին (էջ 14) կ'ըսէ թէ 1161-2-ի Անան, Անիոյ իշխան Սիր Ռեմազ Եկաւ յԱրեւմտայ Երկիրն եւ ի Ռեպը կարողիկոսի, որ կոչի Շրժիկ եւ ամեն կողմ աստատակեց, եւ այն:

Պատմական եւ աշխարհագրական այս վիպագրութիւն ալ շատ յատկ է, եւ ցոյց կուտայ թէ Անիոյ իշխանը եկած մասն է իրեն սահմանակից Երկիր մը, այսինքն Արեւմտայ Երկիրը, որ անուանու Խարբերդ չէ, ոչ ալ անոր «Շրժիկ-Կէօյնի»-ը:

Գ.— Ուրբէր Բիւի մէջ (ժ. Գ. էջ 45-48) աւելի մանրամասնութիւն կը գտնենք Շրժիկ-Դղեակի վրայ.— Իսմայիլեան, կ'ըսէ այս աղբիւրը, եկան արեւելքէն, իրենցին մինչեւ Եփրատի սահմանները, առին եղեսպող, յետոյ եկան առին Մարաշ քաղաքը յառաջաւոր մեծին Անիոյ, եւ հիւսս այս մասնակները, կ'ըսէ, Դիլօր Կրդու, եւ իր եղբայրը Ներսէս (Շնորհալի) կը բնակէին յԵրկիրն Անիոյ, ի գաւառին Տյուր, ի փոխարագոյն դղեակն Շրժիկ կոչեալ:

Այս ալ շատ յատկ տեղեկութիւն մըն է աշխարհագրական, որ Խարբերդի եւ անոր Շրժիկ-Կէօյնիին հետ տեւ կապ չունի:

Եթէ Շրժիկ-Դղեակը՝ Խարբերդին Շրժիկը եղած ըլլար, կարելի է մտածել թէ անոր (Շրժիկ-Դղեակին) աշխարհագրական դիրքը բացատրելու համար Խարբերդի պէս նմանաւոր քաղաքի մը անունը պիտի չտուէր ուն պատմագիրի կողմէն: Փոխանակ Եփրատացի, Անիոյ, Արեւմտայ Երկիր, Տյուր, եւ այլն անուններէն՝ իսկ Խարբերդը անունը բառական պիտի ըլլար զղեակին տեղն ու դիրքը բացատրելու համար: Ընդհակառակը, վերեւ յառաջ բերուած պատմական վերլուծութիւններէն վերջինին մէջ կը շեշտուի Տյուր անունը, որ այն ասէն գաւառ մըն էր, իսկ յիշմանքով է իտի մը եւ անոր կողմէն հաստատուած Տյուր գիւղի մը, Անիոյ շատ մօտիկ, հիւսիսային արեւմտեան կողմէն. իսկ Տյուրին մօտ, դարձեալ արեւմտեան հիւսիսային կողմէն, Սօֆը, որ իրաւացած ձեւն է Շրժիկն:

Պրն. Խրայեան «Ն» միայն չէ կրցած ըմբռնել այս պատմական եւ աշխարհագրական ազդեցութիւններուն արժէքը, այլ նաեւ ճշգրտութիւնները Եփրատի շրժիկ-Դղեակի եւ Հոռմկլայի վերաբերեալ դէպքերն ալ ուղղած է կողակ Խարբերդի «Շրժիկ-Կէօյնի»-ին (էջ 29-30):

Ամենէն թերեւ բարձր գործածելով, պիտի բռնէ որ ալ կաստեալ խեղկաստակութիւն է ասիկա եւ «Ն» թէ պատմութիւն:

Դառով Պրն. Խրայեանի գիրքի երկրորդ մասին, սրբաւորութիւն դրուող մըն է այն՝ 1915-ի անուի եւ անհաստատ ընթերցումներէն...:

Մեր կարծիքով Պրն. Խրայեան, որ ինչպէս կ'երեւի հրաշքով ազգաստ մըն է այդ ընթերցումներէն, բուն իր նիւ-

բին մէջն է։ Ոչ ոք իրաւունք ունի ընդհատելու իր ներկայացրելու եւ պատահելու կերպերը։

Բայց կ'ենեւի թէ «Ժողով-Կեդրեակ»-ին հեղինակը այս իրեն ծանօթ խնդիրներու պատմագրութեան մէջ ալ խզուածիքն չէ եղած, եւ «բազմաթիւ սխալներ բրած է», ինչպէս որ կը շեմուի Յեղեղայի ՄԵԱԿ քերթին (Թիւ 206, 308, 354-ր. 10 եւ 27) մէջ հրատարակուած յղումովն, եւ «**ԱԼԵ մը Ծովք - Կեդրեակ**» գիրքին շուրջ» խորագրով, որ կ'ըսուի թէ այս «գիրքը հրատարակուած է, անխնայ խօսքերու հաւաքածոյ մըն է», եւ այլն։

Ի հարկէ Պրն. Խաչանեան **Մշակի** ընդհատութիւններուն դէմ, իր պատասխանին հետ, ցոյց տաւ որ պիտի ըլլայ հետեւ Բաշալեանեան այն տպերը, որք ուղղուած են իրեն՝ իր գիրքը նուէր ընդունողներու կողմէն, եւ լինին անսպասելի քիչ քան մը կարգի մը անոնքը, իբրեւ զոր-նախակապան խաղաղամեծ յայտնի հեղինակներու գրախօսականներէն» խորագրին տակ, թէն անոնք, բայց չորսն, պարզ համակներ են, զորում իբրեւ հարկ փաշտանակաւորութեան, եւ ոչ թէ իբրեւ գրախօսական զննաստան, զոնէ գիրքի Ա. Մասին այլանդակութիւններուն, . . . համար։

Բ. Ե.

ԱԶԱՏՈՒՆԻՒ ԱՂԱՅԻՐ ԱՆՄԱՆՈՒԹԵԱՆ
Ա. Ծաւթ. Տպ. Կ. Պոլիս. Յ. Մ. Մեքեան փոքր 80 64 էջ. Դին 50 դր. արտատպման կէՄ Տպար։

Ազատունիի այս հասոյիկը կը բովանդակէ 23 բերքումներ, նախապէս արձակ հրատարակուած զանազան պարբերականներու մէջ, որոնք իմաստաւորական կիներ արտասազ մշակուած ձեւի մը մէջ այս կ'ընծայուին այս Ա. Ծաւթով։

Ազատունիին հոգն, իր հոգին կը ձկնի պարզել մեծապէս մասամբ այն նիւթերուն շուրջ, որոնք յանդիման են ամէն տեսն երգիչներ բոլոր. հայրենի եւ բերքան տեսարաններ, երաժշտութիւն, մանուկը, կիներ, աչերը, սիրը, հրաժեշտ, մեկնումի ցաւաղին տեսարանները, եւ այլն։

Ան պարզ հանդիսաւոր մը չէ սակայն. վրձինը ձեռքին մէջ, նկարելու համար պահել պահ ինչ որ կը բախի իր աչերուն, այլ մանաւանդ ապագայութեան մըն է։

Իր աչերուն դէմ պարզուող այդ պատկերներուն մէջ, իր հոգիին աչերուն մէջ կը տարի իր տեսարաններ, դուռն բերելու այդ միջին խաբէրէն, ինչ շարժումներ որ կը տեսնուին անոնք այդ յասակին վրայ եւ կը չանայ զոնէ իր հոգիին լեզուն։

Իր այդ լիջ մը ծանր հիգին մէջ՝ երեւան կը բերէ լեզուի ազնուականութիւն մը, արտայայտութեան երաժշտական դաշնակութիւն մը, տեսիլներու սեփական մտորութիւն մը, եւ նայն տեսն, պէտք է լսել, տեսն մը մտայր. անզայն տարամը եւ ներառիտակականին ձրփանու աղօթք իր տողերուն։

Իր այդ բերքումներուն մէջ կարծես իրաւուն կը հիւսուին Պառնասաններու փառքի մերթն եւ հաւաքաւ կերտումներ եւ սկզբնականներու երաժշտական բերքումներու փառքայն շեշտերը։ Անպէս որ մեր դի-

մացը կը զանգեմ ձեւի առողջ կառուցումը մը, եւ նոյն տեսն, սակայն ոչ միտ, մտաբխն մը որ կը նկատ ընթերցողին հոգին, զեղեղիկ շինուածքին առջեւ զազա-փաշի, զգացումներու եւ տարաբնութիւններու պայծառութեան կարօտը լիլուած անհայտ անտեսելի մը ընդհանրուած զեղեղիկութեան մը պէս, որ պարզուելէ առաջ կը ծաւառի բացուող նեւաւորութեան անբաժանելիութեան մէջ։

Ազատունի անկասկած բանաստեղծի խմբը ունի իր արտասք մտաւոր է եւ ազնիւ, եւ իր բերքումները տարբերու հարկ եւ հեշտապէս եփեղեղներ ունին։

Բայց պիտի փափաքէինք որ քիչ մը աւելի պայծառամային իր տեսիլները, եւ նոր շարքեր որ պիտի նշանակեն արտայնիւն, ինչպէս հանգիլ է յուսալ իր սիրուն արտասքէն, բերէին մեղի մեր իրաւուն մէջ իմաստուն լայն համադրութեան մը կառուցումը, փոխանակ լոյս տալու եւ պատմական ներշնչումներու։

Անխաղ կը համարւի նմայեան զինչ նոս իր արտասքէն։ Ամբողջովին կարգաւորելու արժանի հասոյիկ մըն է բոլոր անոնքը, որ կը սիրեն նաւակել արտայայտութեան զեղեղիկ եւ ազնուական ձեւի մը հրապոյրը եւ կախարհները։

Երուսաղէմ

Գ. Մ.

Ս. ԳԻՐՔԻ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ

«Թուրք առ Հոռոմայեցիս»

Հերու, Սիմոնի Յուսիսի Թիւրք մէջ (էջ 165-168) խօսելով Ս. Գիրքի ընթերցման առանձին պէտքերն վրայ, խոստացած էինք առաջնորդել ընթերցողներուն սկսելով Հրաժեշտեցող Թուրքէն։

Իր փութանք կատարել մեր խոստումը։

1.— Մեր կարգաւորը գիրքը կամ գիրքերը նոր կտակարանն է՝ կրթութիւն 20 դարերու հնութիւն մը ունին. եւ այսքան հին ու երկար ժամանակի մը ընթացքին անոնք ձեռքէ ձեռք ընդօրինակուելով եւ տեղէ տեղ փոխադրուելով կրնային ենթարկուիլ փոփոխումներու եւ աղլալումներու։ Հեղինակին գրչէն ելած բնագիրը միայն կրնար ապահովութիւն տալ միգրի, զոր օրինակ, գիտնալու համար թէ ինչպիսի յաւելումներ կամ փոփոխումներ կրած է Հրաժեշտեցող Թուրքը։ Դժբախտաբար այդպիսի բնագիրներ չեն պահուած. եւ մեզ հասած ընդօրինակութիւններու ամէնէն հինն ալ Զորորդ գարէն անգիրն է՝ անշուշտ։

Այս է պատճառը որ ինչ ինչ տարբերութիւններ կը գտնուին օրինակէ օրինակ։

2.— Պէտք է գիտնալ որ առաքեալներ իրենց կազմակերպած եկեղեցիներուն և իրենց ժամանակի պէտքերուն համար զրեցին այս թուղթերը կամ նամակները, և կարելի է ըսել թէ անոնք աչքի առջև տեսնեցան նաև իրենցմէ հաղարար տարիներ ետքը քրիստոնեայ եկեղեցիներու պէտքերը: Այսպիսի հաւաստում մը շատ տուրօրինակ պիտի ըլլար: Բայց առաքելական դարձեալ եկեղեցիներուն ուղղուած այդ թուղթերը կը բովանդակեն իրենց մէջ այնպիսի սկզբունքներ և ճշմարտութիւններ և աւանդութիւններ, ինչպէս նաև պատմական իրողութիւններ, որ թանկագին են բոլոր ժամանակներու և տեղերու քրիստոնէութեան համար, և այդ է պատճառը որ Առաքելական թուղթեր պահուեցան եկեղեցիներու մէջ և կարդացուեցան ու կը կարդացուին մինչև հիմայ, իրրեւ առաջին ձևովէ կամ վաւերագրներ, որոնց վրայ կը կոխինք քրիստոնէական հաւատալիքներու և բարոյագիտութեան վաղեմի հիմերը ճանչնալու և ատենց մեկնութիւնները տալու համար:

3.— Պէտք է գիտնալ նաև որ այն ժամանակներու կրօնքը հեթանոսական էր. և Հին Կտակարանի կրօնքով կրթուած Հրեաները զաղթեալութիւններ հաստատած էին այդ հեթանոս երկիրներու մէջ: Աւետարանը այս դաղթական Հրեաներու մէջ կը քարոզուէր նախ, և անոնց միջոցաւ ալ կը տարածուէր հեթանոսներու մէջ:

4.— Պաղեստին, հրէութեան բնաշխարհը, հռոմէական գերիշխանութեան ներքեւէր քրիստոնէութեան ծագումին, և հռոմէական պետութեան ալ պաշտօնական կրօնքն էր հեթանոսութիւնը:

Պոզոս առաքեալ իր առաքելական գործունէութեան ասպարէզ քնտրեց հռոմէական պետութեան սահմաններուն մէջ զբնակող հրեայ դաղթները, որոնք սփռուած էին այն առեւ Ասիա (=Փոքր-Ասիա) կողմէն երկրին արեւմտեան մասերը: Այս երկրներ, սկսելով Գաղատիայէն (Էնկիւքի): իրենցամբողջութեամբ թերակղզի մը կը ձևացնեն:

5.— Հռոմի մէջ ալ կար Հրեայ դաղթ մը, բաւական զօրաւոր և բարգաւաճ, և Պոզոս շատ մեծ փափաք ունէր երթալ Հռոմ, տեսնել կեդրոնը այն պէ-

տութեան որ իր դրօշին տակ առած էր այն առեւմտեան ծանօթ աշխարհին մեծագոյն մասը, Միջերկրականի աւազանին շուրջ, ինքն ալ հռոմէական քաղաքացի մըն էր, և թերեւ, ո՛վ գիտէ, կ'ուզէր հեթանոսութիւնը ուղղակի իր սիրտէն դարնել Աւետարանի լուսով:

Պոզոս շատ անգամ միտքը դրաւ այցելել Հռոմ, Աւետարանի պատու գտնելու համար այդ հեթանոս միջավայրի մէջ ալ, բայց արգելքներ ունեցաւ (Հռոմ. Ա. 10-15, Ժն. 22-24):

6.— Ե՛րբ գրուեցաւ Հռովմայեցոց Թուղթը և մըր տեղէն: Այս մասին ակնարկութիւններ մը կան արդէն թէ՛ նոյն ինքն Հռովմայեցոց թուղթին մէջ և թէ՛ ուրիշ գրուածներու մէջ: Պոզոս Մակեդոնիոյ և Աքայիոյ կողմերը կը գտնուէր հարուստ եկեղեցիներէ նպաստներ հաւաքած էր և անձամբ երուսաղէմ պիտի բերէր դանոնք (Հռմ. Ժն. 18-29, Գործք. ԻԴ. 17) և յետոյ պիտի երթար Հռոմ (Հռմ. Ա. 10, Ժն. 24, Գործք. Առք. ԺԹ. 21, Ի. 1-6, Ա. Կրնթ. ԺԶ. 1-6 Բ. Կրնթ. Ը. 1-8 Թ. 1-5). իսկ այս ճամբորդութեան ընթացքին Կորնթոս կը գտնուէր երեք ամիսներէ ի վեր (55-56ին), և Հռովմայեցոց Թուղթը գրեց Կորնթոսէն (56ին) և զրկեց զայն քոյր Փիլիպի հետ, որ սարկաւաղուհին էր Քենթրալի (նաւահանգիստ Կորնթոսի) եկեղեցւոյն (Հռմ. ԺԶ. 1):

7.— Ի՛նչ կերպով քրիստոնէութիւն մը տած էր Հռոմ, քանի որ դեռ Պոզոս չէր գացած հոն, ոչ ալ . . . Պետրոս:

Ամէնէն յառաջ գիտենք թէ Հռոմէն Հրեայ ուխտաւորներ եկած էին երուսաղէմ, Պասքի տօնին, և ներկայ գտնուելով Պենտէկոստէի հրաշալի օրուան (Գործք Բ. 10. հմտ. Հռմ. ԺԳ. 11, ԺԶ. 7) հաւատացած էին Աւետարանի և իրենց վերադարձին տարած էին առաջին աւետարանը կրօնքին: Յետոյ՝ Պոզոս ինքն բաւական լոյս կը սփռէ Հռոմի այս անդրանիկ եկեղեցւոյ կազմութեան մասին այս թուղթին վերջը (ԺԶ), երբ յակնէ յանուանէ կ'ոգջունէ 26 անձեր, որոնք մեծ մասամբ հեթանոս անուններ են:

Այսպէս կ'երևի թէ Պոզոս արդէն ինքն ալ գործիչներ զրկած էր Հռոմ, Աւետարան քարոզելու և կամ թէ իրեն ծանօթ-

ներէն զործով Հոռոմ հաստատուողներէն ու մանց յանձնարարած էր կազմակերպել առանին եկեղեցի մը. այսպէս, Եպենեւոսս, որ բնիկ Ասիացի է, Պօղոսի սիրելին և անոր աշակերտ, անշուշտ զործեց Հոռոմի մէջ. Մարիա, որ շատ աշխատանք ունեցած է Հոռոմի եկեղեցւոյն կազմութեան մէջ. այսպէս նաև ուրիշ անուններ, որոնց կեանքն ու զործերը կը գնահատուին Պօղոսի կողմէն: Խնամքով կարդացեք Հոռ. ԺԶ. գլուխը:

8.— Ի՞նչ լեզուով գրուած է թուղթը և ի՞նչ նիւթի վրայ:

Հոռոմի բնիկ լեզուն թէև լատիներէն էր, բայց մինչև Գրգ դար յունարէն կը խօսէին ու կը գրէին Հոռոմէացիներ, իրեն մըշակոյթի լեզու: Հետեւաբար Պօղոսն ալ յունարէն գրեց իր թուղթը: Գալով նիւթին, ասիկա շատ հետաքրքրական է այդ ժամանակի համար, մանաւանդ և առաքելական դարու եկեղեցւոյն պատմութեան տեսակէտէն: Գրիտոնէութեան զարձոյ Հրեաներ կը պնդէին թէ Մովսիսական օրէնքին տրամադրութիւնները պէտք է չարգելին քրիտոնէութեան մէջ ալ. եւ աստոնց ամէնէն գլխաւորը կը նկատուէր թլփատութիւնը: Իսկ Պօղոս կը պնդէր թէ հին օրէնքին այդպիսի տրամադրութիւնները ինքնին խափանուած են Աւետարանով: Թէ՛ քրիտոնեայ ըլլալ և թէ՛ հրէական սովորութիւնները պահել՝ տարբերակ մտայնութիւն մըն էր, և Պօղոս բուն կերպով կը մաքաւէր ատոր դէմ խօսքով և գրով:

Եւ Հոռոմէացոց, ինչպէս նաև Գաղատացոց ուղղուած թուղթերը շատ հետաքրքրական են այս կողմէն:

Պօղոս երկար ատենէ ի վեր կը մաքաւէր այս սկզբունքի համար և Հոռոմէացոց թուղթին գրութենէն 7 տարի յառաջ (49-ին) երուսաղէմի ժողովին մէջ ալ (Գործք ԺԵ) խորհրդակցած էին և Պօղոսին տեսութիւնը յաղթած էր, և ինքն որոշած էր Հեթանոսներու մէջ զործել և որչափ որ կարելի է, ազատ ըլլալ հրէական մտայնութենէ և աւանդամուրեքենէ:

Բայց մատուորական ու աւանդապահ Հրեաներ այնպէս կարծելով թէ Պօղոսին ընթացքը կործանարար պիտի ըլլայ Մովսիսական օրէնքին համար, կազմակերպուե-

ցան ու սկսան զժուարութիւններ հանել Պօղոսին դէմ: Պօղոս ուր որ կ'երթար, կը քարոզէր, եկեղեցի կը կազմակերպէր, անոնք, այդ սոսա առաջնակներ, ինչպէս որ Պօղոս ինքն կ'որակէ զանոնք, հակառակը կը քարոզէին, կը խոսովէին աւետարանեալ եկեղեցիներն ու համայնքները, և այս հակառակութիւնը այնքան յառաջ տարին որ, ինչպէս գիտենք, երգուեով վճռեցին սպաննել զինքը երուսաղէմի մէջ, բայց Հոռոմէական իշխանութիւնը կրցաւ ազատել զինքն այդ խռժանային մահափորձէն, և իր իսկ բողոքին վրայ Հոռոմ զրկեց զինքն կայսերական ատեանին մէջ դատուելու համար:

Արդ՝ Հոռոմայեցոց թուղթին մէջ կը գտնենք Պօղոսին ամէնէն ուժգին քննդատութիւնները թէ՛ հրէամիտ քրիտոնեաներու դէմ և թէ՛ հեթանոսական սովորութիւններու և անբարոյութիւններու դէմ. այս վերջիններն ալ տարբեր զժուարութիւններ էին նորածին եկեղեցւոյն շուրջ, և հետեւաբար առաքելը ստիպուած էր իր քարոզած Աւետարանը պաշտպանել թէ՛ հրէամիտ քրիտոնեաներուն և թէ՛ հեթանոսներուն դէմ եկեղեցւոյ մէջ և եկեղեցիէն դուրս:

9.— Չորս գլխաւոր մասեր ունի այս 16 գլուխներու բաժնուած թուղթը: Վերլուծենք բովանդակութիւնը.

Ա.—Ներածութիւն (Ա. 1-15).

Բ.—Վարդապետական մաս (Ա. 16-ՓԱ).

—Այս մասին մէջ է որ կը բացատրէ հաւատով արդարացման խնդիրը (Ա. 16-17), մատնանիւ կ'ընէ, իրեն իրողութիւն, սոսկալի ապականութիւնը բարքերուն թէ՛ հեթանոսներուն (Ա. 18-32) և թէ՛ Հրէից (Բ. 1-29), իրեն արդիւնք անհաւատութեան, և Ա. Գիրքով կը հաստատէ իր ըսածները (Գ. 9-20):

—Կը գիտէ ու կ'ընդլայնէ նոյն խնդիրը և կը բացատրէ թէ Փրկին քաւական մահը կարելի կ'ընէ հաւատքով արդարացումը (Գ. 21-25), կը մերժէ պարժանքները (Գ. 27-31), Աբրահամի օրինակով կ'ապացուցէ ըսածները (Գ), կը մատնանէ հաւատքով արդարացման արդիւնքները (Ե. 1-11), կը բազմաթէ առաջին և երկրորդ Ազամը իրարու հետ (Ե. 12-21):

—Կը բացատրէ յառաջուրեական ար-

դարացումը Քրիստոսի հետ միանալով (Ձ. 1-14), կը պարզէ քրիստոնեաներուն ազատագրումը օրէնքի հարկէն (Ձ. 15-է), ցոյց կուտայ Հոգիով կեանքը (Ը. 1-17), արարածներուն ակնկալութիւնը և քրիստոնէից յոյսը (Ը. 18-39)։

Թ—ԺԱ. գլուխներու մէջ Իսրայէլացիներու մերժուելուն արդարութիւնն (Թ. 1-23) ու պատճառը (Ժ. 1-21) և կը յորդորէ ապագայ վերահաստատութեան յուսով (ԺԱ)։

Գ. Գործնական խրատներ և յորդորներ (ԺԲ. 1-ԺԵ. 13)։

—Քրիստոնէից պարտականութիւնները (ԺԲ. 1-21), եկեղեցի և պետութիւն (ԺԳ. 1-7), Սիրոյ օրէնքը (ԺԳ. 8-14), ներողամտութիւն (ԺԴ. 1-ԺԵ. 3) միութիւնը Հէթից և Հեթանոսաց (ԺԵ. 4-13)։

Դ. Եզրակացութիւն (ԺԵ. 14-ԺԶ)։

—Անձնական շինիչ խորհրդածութիւններ և Սպանիա երթալու առթիւ Հռոմ այցելելու խոստում, և ողջոյններ իր ծանօթներուն (ԺԵ. 14-ԺԶ. 16), վերջին խրատ մըն ալ և փառատրութիւն (ԺԶ. 17-28)։

Ինչպէս կը տեսնուի այս վերլուծումէն Հռոմայեցոց թուղթը կը խօսի այնպիսի խնդիրներու վրայ, որոնք շատ ծանրակշիռ արժէք մը ունէին Առաքելական դարու եկեղեցւոյն համար։

Ներկայ ժամանակներու եկեղեցիները չունին այդ խնդիրները, բայց մենք պէտք ունինք այս թուղթին մէջ բացատրուած պատմական քրիստոնէութեան փորձառութիւններուն։

—Ի՞նչ է մեր հաւատքը Աստուծոյ վրայ։

—Ի՞նչ է մեր ըմբռնումը Յիսուս-Քրիստոսի մասին։

—Որո՞նք են քրիստոնէական կեանքը ապականող երեւոյթներ։

—Որո՞նք են մաքուր և հաւատացեալ մարդու կեանքի մը պայմաններ։

—Ո՞րչափ պէտք ունինք Պօղոսի ոգիով աշխատող հոգևորականներու։ — ահա՛ հարցումներ, որոնք կուգան մեր միտքը, երբ խղճմտորէն կը կարգանք և կ'ուսումնասիրենք այս թուղթը։

Այս ծանօթութիւններով և նախապատրաստութիւններով սպասողինուելէ ետքը, սկսեցէ՛ք կարդալ այս թուղթը ձեր զրա-

բար կամ աշխարհարար նոր կտակարանին մէջ, հանդարտ և ուշադիր, և պիտի տեսնէք թէ՛ ո՞րչափ հաճելի և հետաքրքրական ընթերցում մը կ'ընէք զրեթէ՛ 2000 տարուան հնութիւն ունեցող գիրքէ մը։

Հասնուցած, ուշիմ, հետաքրքիր քրիստոնեաներու համար ամէնէն գործնական և ամէնէն սքանչելի ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ մըն է Ա. Գիրքը։

Կարգացէ՛ք զայն սիրով, պատկառանքով և երկիւղած ոգիով։

Բ. Ե.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ամուսնութիւնը բնական հաստատութիւն մըն է՝ ենթարկուած քաղաքային իշխանութեան հակաշփոխին։ Բայց մօրզը, ինչպէս որ քրիստոնէութիւնը կ'ըմբռնէ զայն, զուտ երկրաւոր էակ մը չէ, այլ մանկամայն Աստուծոյ պատկերն ու փառքն ըլլալով՝ իր աշխատանքը պիտի լինի ազրիլ երկինքի համար, և ամուսնական կապը այդ գործին կը նպաստէ երբ սրբագործուած է ան Աւետարանով։ Այն ժամանակ ամուսնին միութիւնն իրեն առարկայ ունի ոչ միայն անոնց հոգեկան թոխշքը—այս բառին իսկական առումովը—այլ և անոնց կրօնական զարգացումն և բարոյական կատարելութիւնը։ Ասի չի նշանակեր թէ՛ ամուսնաւոր վիճակէն դուրս միշտ և հարկադրաբար մօրզը անկատար պիտի ըլլայ, երբ անդին հոյակապ օրինակներ հակառակը կ'ապացուցեն Աստուծոյ թաղաւորութեան պատմութեան մէջ, սակայն և այնպէս երբ կ'ուզեն սերական կեանքն ընտրել, հարկ է որ ամուսնութեան ձևին տակ ըլլայ ան, անպատկ կենակցութիւնը (concubinage) ռաւակապ մըն է անձնական գործին, ինչպէս և իր ընկերային պատգարումին համար. բա՛ւ կը համարենք այս մասին երկու օրինակներ ներկայել։

ա) Ամուսնութեան բնական արդիւնքը տեսակին աճումն է։ Ստորջ է թէ ասոր համար ամուսնական հաւատարմութիւնը երբեք պահանջ մը չէ։ Բայց ներկի ալ չէ

անտառների վերածել մարդը՝ որ իր մէջ ուրիշ զօրութիւն մը պիտի չզգայ բայց եթէ մտեղ բնագոյն հետեւողութիւնը, անշուշտ այս չէ Աւետարանին պատուէրը։ Մարդկային զարգացումը կրօնական եղած է, ո՛չ թէ այլամերժօրէն ֆիզիքական. այնպէս է նաև բոլոր դաստիարակչական գործին նկարագիրը. ուրիշ խօսքով՝ հայրերու եւ մայրերու ֆանքն է դաստիարակել իրենց ընտանիքը, այսինքն զանոնք ուսուցանել քարոյն մէջ։ Արդ, ի՞նչպէս պիտի հասնէին այդ նպատակին երբ անպսակ կենսակցութեան կառչած կը մնան։ Ի՞նչ կ'ընեն այն ծնողքները՝ որոնց անառակութիւնը իրենց միակ յօծարութիւնն է. ամէն աւիթի մէջ իրենց սիրային յարաբերութիւնները փոփոխելով պիտի կրնային առտնին կենսաբի պատկեր մը ընծայել իրենց զաւակներուն, տաճար մը՝ առողջ եւ զօրաւոր միջնորդաով։ Անոնց ուրիշ ճամբայ չէր մնար եթէ լքել զանոնք որոնց կենանք տըւած են եւ անձնասիրութեամբ ազատիլ անոնցմէ։ Այն ժամանակ պիտի տեսնէին օրըստօրէական ծաւալումը անկարգութեան, երբ ամէնքը նոյնօրինակ չարժէին, ընտանիքը պիտի ընկղմէր պետութեան անդունդին մէջ եւ ուղղակի պիտի հասնէին համայնափարութեան։ Արդ՝ ընկերութիւնը չի կրնար ըլլալ դաստիարակը—քրիստոնէական իմաստով—մանկութեան։ Այդ տեսակ աշխատանք մը, լեցուն անհամար դժուարութիւններով, չի կրնար կատարուիլ հուսաքական անձնաւորութիւնով մը՝ որ չունի ո՛չ սիրտ, ո՛չ զգացում, ո՛չ համոզուած, վստայի անհատական կեանքը կ'անգլիտանայ։ Այդ աշխատանքը կը պահանջէ մտածումի նուիրումի եւ զոհողութեան բովանդակութիւն մը՝ զոր միմիայն հայրերն ու մայրերը կրնան ցոյց տալ։ Եթէ ծնողք պարտաւորեալ են իրենց զաւակները կըրթիլ բարւոյն մէջ, ամուսնութիւնն ալ պէտք է հաստատուած ըլլայ բարւոյն, այսինքն՝ կրօնքին եւ բարոյականին վրայ։

բ) Բայց ասով ծնողքներուն չէ որ կը պարտադրուի Աւետարանի այդ օրէնքը. ամօրը աւելի դժուարաւ կրնայ ճողողորիլ անոր լուծէն։ Քրիստոնէութեան համաձայն ամուսնութեան նպատակը ամէն բանէ առաջ բարոյական եւ հոգեկան է. վստայի երբ անհատը մեկաւոր է, անկատար է.

արդ՝ ոչ մէկ բան կեանքի ա՛յնքան սրբազրիչն է ո՛րքան ամուսնական կեանքի կիրարկումը։ Երբ կինն ու այրը կը միանան բարւոյն գործնականացումին մէջ, այդ սուրբ ներգաշնակութիւնը կը բազմապատկէ անոնց կորովը. վստայի միակամ համաձայնութիւնով է որ կը կոուին (չաբին դէմ)։ Փորձառութիւնը ցոյց կուտայ թէ ամուսնութիւնը կը բարձրացնէ հոգին, մինչդեռ հակառակ տրամադրութիւնը զայն կ'անբանացնէ. սիրոյ բառին երկու ներհակ զնահատումին—մարդկային իմաստին մէջ առնելով—հետ կը կապուին այս ծայրայեղ հետեւանքները։ Ազատութեան մասին ըսուած է թէ ատկէ աւելի վսեմ սահմանաբառ (terme) չկայ, բայց ամէնէն աւելի զեղծուած բանն է այն։ Արդ՝ այս զիտողութիւնը քաջ կը պատշաճի սերական զրգիռին։ Ի՞նչ աւելի վսեմ, եւ ի՞նչ աւելի անտար, ի՞նչ աւելի մաքուր քան այն սէրը՝ որ կը սրբազործէ պարտականութիւնը, եւ ի՞նչ աւելի ջլատիչ եւ զգուելի քան այն անառակութիւնը, որ կ'անաւաղէ մեղաւորը, կը հարուածէ զայն ու անոր մէջ կը սպաննէ ամէն գաղափարականութիւն, ամէն սուրբ ներշնչում, կը կեղտոտէ անոր միտքը, կ'անդամալուծէ անոր կամքը, զայն կը մղէ անկուճէ անկում, գէպի կործանում։ Ո՞րն է ուրեմն այն անդունդը որ կը բաժնէ այդ երկու սէրերը. մին՝ զգացումներուն ամէնէն բարին, միւսը՝ ամէնէն ցածր եւ աղետաւորը։ Ամուսնութիւնն է որ կը գծէ այդ սահմանը։ Գրեթէ միշտ մտեղ կիրթը, այս կանոնէն դուրս գոհացուելով, տիղմերու մէջ կը քաշէ ենթակաները, մինչդեռ ամուսնական կեանքին մէջ սէրը ամէնէն կորովի բարոյական զսպանակներէն մէկն է, զոր հնարաւոր ըլլայ յղանալ։ Այս անյեղի փորձառութիւնը, հաստատուելով նախնիքաց հետեւութիւնները (Dédaction), կը յիշեցնէ մեզի թէ՛ առանց վտանգի չէ որ մարդիկ կ'ոտնահարեն աստուածային օրէնքը. եւ եթէ ամուսնական վիճակը քնակալ է, անոր հիմնադրած հաստատութիւնը զերազանցապէս քարոյակալ է եւ էական կարեւորութիւն ունի քրիստոնէին համար։

Արդ՝ աւետարանական տեսակէտով բարոյականը կը լուծուի կրօնական կեանքի մէջ. բարին հնազանդութիւն մըն է Տիրոջ

և անոր սուրբ կամքին: Ահա ասիկ ի՞նչ գուրս կուզայ ամուսնութեան վերաբերմամբ Հին Կտակարանի յղացումէն, ինչպէս որ ցոյց կուտայ Ս. Գրքի բնագիրը՝ երբ այդ նիւթին վրայ կը խօսի: Արդէն Հին Կտակարանի մէջ Մենդոց հռչակաւոր կտորը Բ. 18-24 կը նիւշէ, կարկառուն գիծով մը, աւելի ուշ՝ Նոր Աւստի ներքեւ ընդլայնուած ուսուցման ընդհանուր գաղափարը:

«Աղէկ է, կ'ըսէ Աստուած, որ մարդը միայնակ ըլլալ: Արդ՝ ո՞վ պիտի ամբողջացնէ զայն. երկրի կենդանիները. ոչ. վասն զի «իրեն նմանող օգնականներ չեն»: Կրնան անոնք ըլլալ իր ծառաները, բայց ոչ իր կեանքի ընկերները (19-20). 21-24 համարներով կը լուծուի պատմութեան վերջաբանը: Տառացիօրէն ստեղծով՝ այդ նկարագրութիւնը արտակարգ իմաստ մը կը ներկայացնէ: Ի՞նչպէս. Ազամ իր ծագումին մէջ ծայրատուած պիտի ըլլար. անոր կմախքը տարբեր պիտի լինէր քան իր կնոջինը զոր Աստուած անոր օգնական կուտայ. ինչո՞ւ այն ժամանակէն սկսեալ այդ ձեռքնդու մը չփոխանցուեցաւ իր սերունդին:

Երեխայական հարցում, պիտի ըսեն. կը հասկնամ, բայց ի՞նչպէս պէտք է խուսափիլ տառացի մեկնութենէն: Ամէնքը կը փոխակերպուին, ընդհակառակը, երբ երբայական բնագրին պարունակած կրօնական գաղափարին իմաստը վեր հանեն: Սրբազան մատենագիրն ըսել կ'ուզէ թէ՛ այր ու կին իրականութեան մէջ մէկի պէս են. «ոսկորները իմ ոսկորներէն», միսը իմ միսէն», արտայայտիչ խօսքը միակ կապակցութիւն մը չի՞ նշանակեր, չե՞նթաղրեր նաեւ ծանր դատապարտութիւնը առնականութեան՝ այն հրէշային դործին՝ որ կերպով մը կը յօշոտէ մարդը իր բնական դործարանաւորութենէն խլելով: Արդ՝ այդ խորին, անլուծելի միութիւնը հողոյ կեանքին, ինչպէս մարմինին, հաստատուած է Աստուծոյ: Ահա այս է կրօնական ամուսնութեան արժէքը, որ աւելի ուշագրաւ խօսքերով պարզուած է Եփեսացոց թուղթին մէջ (Ե. 22-23): Համաձայն Առաքելի խօսքերուն, ամուսնական սէրը կը բարձրանայ բարձրութեանը այն կապին՝ որ կը միացնէ զՔրիստոս իր եկեղեցիին հետ: Այն ատեն խրաքանչիւր հաւատաց-

եալ, իր հաշոյն Ս. Հոգիին Տաճարն է: Աստուծոյ առջեւ իրենց կոած միութեան զաշինքով քրիստոնեայ ամուսինները, իրենց միասնական կեանքի մէջ, Տիրոջ փառքին համար յուսաւորուած Տաճարին, սրբուած անոր ներկայութիւնով:

Ընկերութեան բարդաւտճումին և խաղաղութեան, ինչպէս նաեւ կուտած զաշինքին և հանդիսաւորապէս տրուած խոստումին պահպանութեանը վրայ հսկել՝ պետութեան իրաւունքն և միանգամայն պարտականութիւնն է. վասն զի մարդկային ընկերութեան վատթարացումը իր քայքայումն իսկ է: Այնուհանդերձ եկեղեցին երկրի վրայ Փրկչի ներկայացուցիչն ըլլալով, անոր կը պատկանի այդ զաշինքին վաւերականութեան հաստատումը՝ հայցելով Ամուսին վրայ աստուածային շնորհները. այնպէս պիտի չկարողանան ըլլալ Յիսուսի աշակերտները: Պիտի չկրնան իրենց վրայ կոչել երկնքի օրհնութիւնները՝ որ նուիրագործելով զոյգին միութիւնը՝ անոր կուտայ վեհ նկարագիրը սրբութեան՝ զոր կը պահանջէ Աւետարանը:

Հայացում

Jules Boyon

ԵՐՈՒԱՆԻ ԵՊԻՍԿՈՍՊՈՍ

✠ Ամէն ոք իր անձին պէս թո՛ղ սիրէ իր կինը (Եփ. Ե. 33):

✠ Այլեր, սիրեցէ՛ք ձեր կինները և մի՛ դառնացընէք զանոնք (Կող. Գ. 19):

✠ Իմաստուն կիներ տուններ կը շինեն, իսկ անզգամ կիներ իրենց ձեռքով կը կործանեն (Առկ. ԺԳ. 1):

✠ Ամօթգած կիներ շնորհներու վրայ շնորհք մըն է (Սիրաբ ԻԶ. 1):

✠ Ժրագլուխ կիներ թանկագին քարերէն աւելի թանկագին է (Առկ. ԼԱ. 10):

✠ 2ար կիներ վե՛րքն է սրտին (Սիրաբ ԻԵ. 31):

ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻԻ ՃԱՌԵՐՈՒՆ ՄԷԿ ՆՈՐ ՁԵՌԱԳԻՐԸ

Շար. ՍԻՈՆ, Թիւ 3. 84 էջ

	Տպագիրը	Ձեռագիրը
	ձառ. ԺԱ	ձառ. Է
էջ 107 ա.	25 չես ի հուր դիմել	չէ ի հուր դիմել
» — »	30 զարամութիւնն ցածուցութ	զարամութիւնն ցածուցութ
» — »	33 և ընդ հաշտել ընկերին...	և հաշտել ընդ ընկերին մեք...
	ձառ. ԺԳ	ձառ. ԻԳ
» 108 »	7 զաղարեն	չիջեալ զաղարեն
» — »	15 իժ խորամանկն	իբրեւ զիժ խորամանկ
» — »	14 զնենգութիւն սրտին	զնենգութիւնս ի սրտին
» — »	17 ի տեսս մարդ երևի և բարիւք...	տեսարանօք մարդ երևի և բարութք...
» 109 »	1 նախանձորդին: Ըզձանայ, չըջի մտախորհ յուռ մարեալ (ՏՊ. ԷԶ. Նշանակէ նաև «ուռ մարեալ», «յարմարեալ» և «խանայնէլը ըստ այլ Ձեռ.))	նախանձորդին ըզձանայ: Շըջի մըտախորհ գումարեալ.
» — »	4 նմա խորհի և զմահս և զամենայն չարս և չարալուրս	նմա խորհի և զմարդամահն և զամենայն համբաւս չարալուրս.
» — »	12 ըզձանայ չար ինչ խօսիլ զնախանձորդէն	ըզձանայ լսել չարախօսութիւն ըզնախանձորդէն
» — »	20 չարախօսէ զնմանեաց նորա	չարախօսէ զընտանեաց նորա
» — »	07 այլ օձս և իժս	այլ աւձս, ի՞նչս և իժս
» — »	33 զարմանամ եւս	զարմանամ եւ եւս
» 110 »	13 ի մեծս յօժարեցուցանէ	ի մեծամեծ փնասս յօժարեցուցանէ
» — »	16-17 մինչև տանց և բերդից փնասել	մինչև բարդիցն ևս և տանց փնասել
» — »	21 և զողալ և սարսել ի ձեռաց մահուցն	և ոչ զողալ և սարսել ի բազում մահուց
» — »	33 զտունս հրդեհել	զինչս հրդեհել, զտունս կործանել
» 111 »	6 յայսպիսի խորս...	յայսպիսի խորխորատս...
» — »	16 քինահանութեան	քինահանութեամբ
» — »	17-19 աժ զմտա... և ի սնափաստակ անօրէնութեան քո ահա այրեցան...	աժ զմտա... զսնափաստակ ամբարշտութիւնս քո: Ահա այրեցան...
» — »	25 ...ի վերայ հոսեցն նոցա: Առ ժամայն մի ցաւեցուցեր	...ի վերայ հոսեցին: Զնոսա առ ժամ մի ցաւեցուցեր
» — »	26 ախարիցն	աղեարիցն
» — »	34 և ոչ անձամբ ինչ պահանջել	և ոչ անձամբ վրէժս ինչ պահանջել
» 112 »	4 ...տեսոն իւրոյ	Կ'աւելնէ. չարչարել և տանջել զնա փառն աներկիւղ յանդգնութեան իւրոյ
» — »	7 իւրովին իսկ վրէժ ի զրկողէն առնուցու	իւրովի իսկ անձամբ վրէժս ի զըրկողէն առնուցու
» — »	9-10 սոյն և առ զատաստանն Աստուծոյ	սոյն է և առ ի յԱստուծոյ զատաստանն
» — »	14 չարաբարացն	չարաբարացն

» — »	18	զյաւիտենական զբարութիւնս սըր- բոց և արդարոց	զյաւիտենական բարութիւնսն զոր սրբոցն և արդարոցն է պատրաստեալ
» — »	18	ընդ անթիւ ինչ կորստեան	ընդ անթիւ ինչից (=ընչից) կո- րլստեանն
ձառ ԺԳ			ձառ ԽԴ
» 114 »	3-4	յանկարծակի գողանայ . . . սատա- նայ	անկարծ գողանայ . . . սատանայ, կ'—էլչէ. և մերժեալ հանէ զեր- կիւզն Աստուծոյ
» — »	12	անպատեհ խորհրդոց	անդէպ խորհրդոց
» — »	13	Իսկ զի՞նչ արասցեն . . .	կ'—էլչէ. և կամ յո՞ր խաւար երթի- ցեն
» — »	15-16	մինչև յայտնի գողունիս փոքր և սակաւ համարեցեն	մինչև յայտնի գողունս փոքր ինչ և սակաւ համարել
» — »	20-21	և ոչ ինչ համարին, և ասեն՝ եթէ փոքր ինչ գողունիս առանին . . .	և արհամարհն, մինչև ասել՝ եթէ զփոքր ինչ գողունս որ առանին . . .
» — »	27	Արդ մի այդպիսի կարծեցուցա- նիցէ զքեզ սատանայ	Արդ մի այդպիսի ինչ կարծեցու- ցէ քեզ սատանայ
» — »	30	զի որ միտվ ինչ պատուիրանացն Աստուծոյ գթիցէ	զի որ միտվ իւրիք ի պատուիրանս նորա գթիցէ
» 125 »	8	գողանքն	գողունքն
» — »	11-12	զի ոչ եթէ գողուն մրդոցն եղև պարտապան	զի ոչ եթէ գողունից ինչ մրդոցն եղև պարտապան
» — »	13	զի որ ասացն՝ եթէ . . .	զի որ ասացն ասէ՝ թէ
» — »	19-20	Զի զոր ինչ եւ է ի վերս մեղաց, և փոքր համարեսցի	զի զոր ինչ և վերս փոքր համա- րեսցի ոք
» — »	26	սուղ ինչ վէրք նորա	սուղ ինչ և աներեւոյթ են վէրք նորա
» — »	29	աներեւոյթ է և հարուած կարճի, այլ սաստիկ ընդ ամենայն մար- մինն կսկիծ արկանէ մինչև ի սիրտն	(Մէր Զեռ—էլէլ լւ—նէ յոյր Գոլգոթա)
» — »	32	զանպատկառութիւնսն	զանառակութիւնսն
» — »	33-34	եղև յանէծս և ի ծառայութիւն ամենայն զաւակօք իւրովք	եղևն անէծք ծառայութիւն Քա- նանայ զաւակութիւն ()
» 116 »	2	առիւծ . . . երեկ զնա	առիւծ . . . երեկ զնա
» — »	11	զքճուոր երկաթոյ	զքուար () երկաթոյ
» — »	16	սպանութիւնք . . .	սպանութիւնք, զոգութիւնք և պոռնկութիւնք
» — »	18-19	ահա մի է հրամանատուութիւն սակաւուն և մեծին	ահա մի հրամանատուութիւն է ի սակաւուն և ի մեծին
» — »	26	. . . արհամարհեաց	արհամարհեաց, և զպատուիրանն ու- րա հատանիցէ
» — »	29	առաւել եւս տանջանս ընդունի	թշնամանկի է և մեղադրելի եւ տանջելի .
» — »	32	մեղանայ	մեղիցէ
» — »	33	. . . քան օտարին :	. . . քան օտարին : կ'—էլչէ. նոյն- պէս և զսոսնութիւն է գողութիւնն զոր առանին և մերձաւորին ոք մեղանչէ քան զաւտարին :
» — »	34-35	մինչև առ ընտանին և մերձաւոր- րին եւ մեղանչել	մինչև առանին և մերձաւորին եւս եւ մեղանչել

» 117 »	11	և հին աւուրց նստի	(Մէր Զեռէքէ Լ՝Ն)
» — »	13-14	և սուգ անմխիթար մեղաւորաց	սուգ անմխիթար զմեղաւորս առ- նուցու
ձառ ժե			ձառ Իե
» 118 »	11	հրամանս ինչ երգման	սահմանս ինչ երգման
» — »	17	թերեւս և չերգունէին իսկ	թերեւս և չընգունէին իսկ
» — »	19	և մի' արդար	և մի' զոր արդարն համարեսցիս
» 119 »	5	այլ այն՝ որ սպիտակացուցանէ	Վ'աւելչէ. և սևացուցանէ
» — »	28	վատահանային	վատահանան
» — »	39	երգմնաւորք և երգմնակերք	երգմնաւորք և երգմնասէրք
» — »	2	է որ վասն երգմանս է	կարեւոր է քան զամենայն
» — »	36-37	նոյնպէս եւ առաւել մեղացն չա- րութեան երգմանն	նոյնպէս և առ չարութիւնն երգ- մանն
» 121 »	2	իրբեւ զհուր վառեալ ի բերանն... այրին	իրբեւ զհուր առեալ ի բերանն... այրին
» — »	5-6	զարթնու իմն և խորհի	զարթնու իմն և խորշին
» — »	8	առ ընդհակաւն սողորութեամբ	առ ընդհակաւն սողորութեանն
» — »	14	ամենայն սպանութիւնք եթէ ար- տաքոյ է	ամենայն սպանութիւնք եթէ ներ- քոյ է և եթէ արտաքոյ
» — »	23	Մի' զայս փոքր կարծեցուցաներ	մի' զայս փոքրկացուցաներ և զայն մեծացուցաներ
» — »	30	Որք ի հրապարակս և երգմունք ի բերանս.	Որք ի հրապարակս և երգմունք ի բերանս. Վ'աւելչէ. կանայք ի տունս և երգմունք ի բերանս.
» — »	33	դատախազողն	դատախազն
» — »	35	«աղալեղուացն» կամ «աղուալեղ- ուացն». բառերը Վ'աւելչէ. «աղուալեղուաց» չէլ և Վ'աւելչէ «աղուալեղուաց»	աղուալեղուացն
» 122 »	2	հուր ժանտահոտ ցորացեալ	հոտ չարահոտ և ժանտ ցորացեալ
» — »	5	ընդէր հուր առեր ի բերանդ	ընդէր հուր առեալ կրես ի բերանդ
» — »	15	հեռացուցանէ յԱստուծոյ	հեռացուցանէ զմարդիկ յԱստուծոյ
» — »	32	ի մեծութենէ և հիմանէ հաւատոյ	ի մեծ ամբութենէ և ի հիմանէ հա- ւատոյ
» 123 »	6-7	յանկանդնելի չարեացս... և ընդ երկրաւ մտանիցեմք	յանկանածելի չարեացս...և ընդ երկիր մտանիցեմք
» — »	19	երգմամբ հաստատեմք զբերանս	երգմամբ հաստատեմք զբանս.
» — »	15	աղաւալեղուացն	աղուալեղուացն
» 124 »	4	...որ ոչ էք ի քրիստոնէից հա- ւատացելոց, այլ յանօրինաց հե- թանոսաց	որ ոչ է քրիստոնէից հաւատացե- լոց, այլ անօրինաց հեթանոսաց.

(Շարմնակի)

Ե. Ե. Դ.

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ԱՍՏԵՆԱԿԱՆԸ ԵՒ ԱՆԴԵՆԱԿԱՆԸ

Զարմանալի տիեզերքի մը մէջն ենք, անոր մէկ մասը կը կազմենք: Կ'ապրինք մոլորակներէն մէկուն վրայ՝ խաբխարեցող եւ մեր ճամբունը ընթացքին աստիճանաբար փոխելով: Շատ քան չենք գիտեր իրենց մասին, սակայն կ'աշխատենք գիտնալ: Վստահաբար անոնք, որ հաւատարիք են երեւոյթներէն վրայ կը քարծրանան, եւ իրազեկ կ'ըլլան թէ մեծ վայելչութիւն մը կայ այն ամէն բաներէն անդին՝ որոնց ուղղակի կը խելամաժոյճ, շատ չեն սխալիր: անոնք անկասկած վերաբոյժեն աստիճանի մը կը դիմեն. անոնք մեզ կ'առաջնորդեն դէպի այն՝ ինչ որ մարդկութիւնը կրնայ ըլլալ օր մը: Նշանակելի մտածում մըն է թէ մարդկութիւնը Նեւտոնի, Երազմոսի, Պլատոնի եւ ուրիշներու պէս մարդկի գուրս բերած է: Արդէն իսկ մարդկութիւնը ի՞նչ մեծութիւններու հասած է, մեծութիւններու՝ որոնք մենաւոր ստրագուլներու նման հաստատակ մակարդակէն վեր կը քարծրանան: Սակայն, ինչպէս Բրաւնին կ'ըսէ իր Պարակլետոս անունը դարմանալի քննութեան մէջ, «մարդը մարդ չէ՝ տակաւին»: Միայն սակաւաթիւ բարձր գազարներ են որ արեւ կը տեսնեն: Երբոր ամբողջ հասարակ մակարդակը այդ աստիճանին քարծրանայ՝ այդ աստիճանը համարձակօրէն երգել: «մարդը կերտուած է»: Սակայն գազարները ինչ պիտի ըլլան այն աստիճանին:—Լինելութեան հնարաւորութիւնները կը հաւատամք թէ անսահման են քան ինչ որ Նշանակութեամբ:

Մարդիկ երբեմն կ'ըսեն. «քան մը չափազանց բարի ըլլալով՝ ծնամբիտ չըլլար»: Գէորգ Մտականալո սովոր էր դատաւարտել քաջասրտութեան այդ ծնելու եւ կ'ըսէր. «եթէ քան մը բաւականաչափ բարի՝ է՝ անիկա ծնամբիտ ըլլալու սահմանուած է»: Ուրիշ խօսքով՝ մեզի տրուած չէ իրերը գտնոնք ստեղծողին երեւակայածէն աւելի լաւ երեւակայելու եւ տեսնելու մը հայցողութիւնը ըրած պիտի ըլլայինք եթէ ենթադրէինք թէ Արարիչը իր կրցածին չափ բարի աշխարհ մը չէ ստեղծած: Արդ, այդպէս ըսելը տարբերակ քան մըն է. վասնզի եթէ մակերեսային կերպով աւուրի՝ ըսել պիտի ըլլայ որ աշխարհ կատարեալ է, մինչդեռ շատ հեռու է անիկա կատարելութենէ. ամէն որ գիտէ թէ աշխարհ շատ անկատար է: Ինչո՞ւ սակայն այնպէս է — վասնզի անիկա տակաւին պակասաւոր է. որովհետեւ անիկա դեռ իրենց մանկութեան շրջանին մէջ գտնուող ուրիշ բաներու պէս է. անիկա կը նմանի տակաւին թիթեռնիկ չեղած հարսնետիկ կամ թրթուրի՝ մը որ դեռ չէ եղած այն գեղեցիկ բանը որուն կը ծգտի, որուն համար նշանակուած է: Պէտք է աշխարհը անցնի պատրաստութեան անկատար աստիճանէ մը:

ԻՆՇՈՒ ԱՆԿԱՏԱՐ ԵՒ

Կրնանք հասկնալ թէ ինչո՞ւ անկատար է աշխարհը. պատճառն այն է որ, երբ մարդ քարծրացաւ անանական արարածի վիճակէն, երբ գոյութիւն ունեցաւ այն զոր առաջին մարդը կրնանք կոչել — այսինքն առաջին մարդը՝ իր ճշգրտօրէն մարդկային յատկութիւններով — անոր մարդութիւնը յառաջ եկաւ իր այն ճանաչումէն՝ թէ ունէր ազատ կամք, ընտրելու իշխանութիւն, թէ մերենայ մը չէր եւ բարիքի ու չարիքի փառութիւնն ունէր: Հին գրոյցը շատ կրթիչ է այդ տեսակէտով: Ազամ կերպով մը առաջին մարդն էր. անկէ առաջ անմեղ վիճակի մէջ կը գտնուէր ան, եւ անասուններուն պէս էր, առանց մեղքի զգացումիւ. քայքայ յետոյ իրազեկ եղաւ՝ թէ կրնար բարին չարէն գանազանել, կրնար այսինքն բանին հետեւիլ կամ այսինքն խուսափիլ, թէ բռնազատեալ մը չէր, թէ ազատ զորոտակատար մըն էր: Եղափոխութեան (evolution) մէջ մեծ քայլ մըն էր ասիկա: Գայթեցաւ ան. ինչպէս ու մեղանչեց. գիտակից մեղքը մուտք գործեց. քայքայ յայդ քայլ մըն էր դէպի վեր, եւ աստագապէս ծրարուած էր, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, ստեղծել ճշդ մը՝ որ ազատ ըլլար շիտակ կամ սխալ ընթանալու, որ չունենար մերենայի մը կատարելութիւնը, որ անցնէր անկատարութեան շատ մը շրջաններէն, հարթելով իր ճամբան աստիճանաբար միայն դէպի աւելի՝ քարծր բան մը քան այն՝ որ այլապէս կարելի եղած պիտի ըլլար: Կատարեալ աշխարհ մը դիւրին էր շինել, կատարեալ մերենական աշխարհ մը. մինչ յոյժ դժուար էր, մեծ ծիւղ կը պահանջէր ստեղծել աշխարհ մը՝ որ պարունակէր ամէն ստիպումէ ազատ էակներ, ատակ՝ առաջնորդուելու եւ շահուելու, եւ սակայն ոչ զգալուելու. էակներ՝ որոնք եթէ ուղիղ ընթացք մ'ունենային իրր հետեւանք իրենց ընտրութեան՝ շատ աւելի քարծր աստիճանի էակներ պիտի դառնային. մեր փորձառած ունէ աստիճանի էակներէ աւելի՝ քարծր էակներ:

Հանդերձեալ կեանքի իրականութիւնը

Հիմա կուգանք հանդերձեալ կեանքի իրականութեան եւ մարդկային ճակատագրին, որ կը բովանդակէ հոգիին եւ նիւթին միջեւ եղող յարաբերութիւնը — յարաբերութիւն՝ հոգեկան աշխարհի եւ նիւթական աշխարհի միջեւ: Ինչպէ՞ս պէտք է հասկընալ այդ յարաբերութիւնը — շենք հասկնար զայն: Դո՛ւնացուցիչ վարկած մը չունինք առ այդ թէ ինչպէս մարդը եւ նիւթը իրարու վրայ կը ներգործեն, կամ թէ ինչպէս ոգին յարաբերութեան մէջ գտած է նիւթին հետ. այսուամենայնիւ տեղեակ ենք իրողութեան: Մենք անձամբ այդ իրողութեան օրինակներն ենք: Արդարեւ՝ չենք ենթադրել զուր թէ սա՛ կերածը բաներէն շինուած են: Մարդ իր կերածը չէ: Այս մարմինը կերակուրէն կը շինէ ան. սակայն ի՞նչ քան է որ մարմինը կը շինէ. — Կերպով մը՝ բնութիւնը, անձը, մարդը՝ ինքն իսկ, Նոյն քան է քորը ապրողներու նկատմամբ: Կերակուրին հայթայթած նիւթը ներկայացնելու համար չէ որ անոնք կը շինեն իրենց մարմինը: Անոնք կրնան շինել զայն առանց որ եւ է կերակուրի: Անհատական, կազմա-

կերպող ոյժ մը կայ որ նիւթը կը համադրէ՝ եւ անհատիկ մեր մերենան նիւթէն՝ շինուած՝ մեզի անձանք միջոցներով, Գեղեցիկ մերենայ մը, զարմանալիորէն ծրագրուած եւ կերտուած մեր կողմէն անգիտակցարար:

Չենք գիտեր թէ ի՞նչպէս պէտք է զննենք մեր մարտգործները: Հայ մը բաներ չեն գիտեր: Արիւնք իր շրջանը կ'ընէր մարդոց մէջ՝ երբ անոնք տակաւին արեան շրջանի մասին որ եւ է բան չէին գիտեր. բայց մերենականութիւնը կա՛յ, որ արժանի է կենար մը տեսող ուսումնասիրութեան: Սակայն ատիկա իրին սիրգը, իրին անհատականութիւնը, հոգին չէ, ինչպէս որ կտան ու ներքը նկարին հոգին չեն: Արտացոյցման (manifestation) եղանակն է ատիկա, հոգիին արտացոյցման եղանակը՝ մարմնաւորումը: Մարմնաւորում բառը հիմա կը գործածեն պարզա՛մ գիրով ներկայացնելու համար այն իրողութիւնը թէ մենք հոգիներ ենք նիւթով մարմնաւորած, եւ մենք գմբղ կը ցուցնենք միայն մէջ:

Կ'ըսուի մեզի—սակայն ո՛չ գիտութեան կողմէ, թէ եւ ես կը հաւատամ որ խորապէս ճշմարիտ է— թէ բարձրագոյն էակ մը երկիրէն ի՛շու, մարմին առաւ եւ քնակեցաւ մեր մէջ, մեզի՝ մարդոց համար եւ մեր փրկութեան համար: Բայց ատիկա իմ նիւթէս դուրս է: Ես հասարակ էականութեւ մասին կը խօսիմ, նիւթին մէջ մարմնաւորուած հոգիին մասին, ա՛յն հոգիին՝ որ կը գործածէ նիւթը իր այս երկրին վրայ ունեցած 70 կամ 80 տարիներու ժամանակամիջոցին, որ յախտենականութեան մէջ չի չի՛ն, կը բժժ ժամանակ մըն է, գոյութեան դրուագ (episode) մը լոկ: Մարմնի մէջ արտացոյցում մը՝ որ կ'օգտագործէ նիւթը՝ թափանցելով անոր եւ ըլլալով ներքեակ նիւթին, եւ նոյնատեան վերացնելով (վերազանցելով) զայն: Այն նիւթական մարմինը գմբղ կ'ը ներկայացնէ, սակայն մեր էութիւնը չէ՝ մեր գործին է այն:

Կ'օգտագործենք նիւթը. կ'օգտագործենք եթերն ալ, որ աւելի մշտական իրականութիւն մըն է, ատելի կատարելալ իրականութիւն մը բան նիւթը, շատ ապա ատելական, չհիշողով: Եթերը բուսած մարմինը գերազգայական (supersensuous) է. մեր զգացումներուն չի խօսիր ան, բայց լիայցաւ եւ որ զանիկա ալ կ'օգտագործենք մենք, ինչպէս նիւթը. նոյնատեան գիտենք թէ ուղեք այն գործիքն է որ գործել կուտայ մկանները: Մենք ուղեղի միջոցաւ մարմնական յորինումութիւն մըն է որ կ'աշխատենք:

Գոյութեան առարկան

Ի՞նչ է այս մարմնական գոյութեան, այս նիւթական գոյութեան առարկան: Կարծես թէ անոր նպատակն է գմբղ անջատել հոգեկան գոյութեան այն մեծ տիեզերական զանգուածէն՝ որուն իրապէս կը պատկանին, բայց որմէ ժամանակի մը համար բաժնուած ենք եւ մարմնաւորուած՝ միտով: Բերկանի կը հաստատէ թէ ուղեք արգելիչ գործի մըն է, որ կը կուրցնէ գմբղ իրականութեան մէկ մասին հանդէպ, այնպէս մը մեկուսացնելով գմբղ որ անհատներ ըլլանք, մեզի յատուկ նկարագիր չի նենք, անհատական եւ մը բարդաւածներ: Ատոր համար՝

պատճառ մը կ'իմք ըլլալու է: Բայց ա՛ն է ինչ որ այս աշխարհի մէջ կ'ընենք—անհատական եւ մը, նկարագիր մը, անձնականութիւն մը, թէ՛ լատագոյնին եւ թէ՛ յոռեգոյնին համար:

Լոկ մարմին չենք, այլ հոգի եւ մարմին միասեղ: Հոգին եւ մարմինը անբաժանելի չեն: Դիտենք այնպիսի պարագաներ՝ ուր միտքը կրնայ գործել մարմինէն անջատ. այս պարագաները ուսումնասիրուած են, սակայն ատիկա մեծ նիւթ մըն է որուն չեմ կրնար միջամտիլ ըլլալ հիմա: Եթէ հեռագայութեան (telepathy) բառը գործածեն՝ պիտի գիտնար թէ ի՞նչ լոկ կ'ուզեն—միտքին ներգործութիւնը՝ մարմնական գործիքներէն եւ հասարակ զգայարաններէն անջատ եղող միտքին վրայ: Այս իրողութիւնը կը ցուցնէ թէ միտք եւ մարմին բաժանելի են. թէ միմիայն եւս կը շարունակէ ատելի: Եւ ա՛յն է ինչ որ մենք հանդերձալ կենար ըսելով կը հասկնանք—այսինքն թէ հոգին (soul) կամ միտքը կամ ոգին (spirit) կրնայ իր մարմնական գործիքէն ետքը ատելի՛ մնա, հոգին, պէտք չէ երբեք նոյնացուի մարմնական գործիքին հետ: Անիկա կը թափանցէ մարմինին, կ'օգտագործէ զայն, բայց կը արիւ՛ անոր եւ կրնայ զայն նախն ձգելով առանց անոր շարունակելի:

Դիտեմ թէ ծերերը մահէն կը վախնան. կ'ուզեն վատահոգել գիրենք թէ բանաւոր դիրք մը չէ տակաւ հանդէպ այնպիսի բանի մը՝ որ անխուսափելի է այս զարմանալի տիեզերքին մէջ: Մահը պատահար մըն է որուն ամէնք ալ պիտի հանդիպինք. լուրջ պատահար մըն է անիկա, բայց որ եւ է բանի մը վախճանը չէ: Բաժանում մ'է ան, մարմնական մերենականութիւնը վտարել մը: Մենք առանց անոր կը ատենք: Ակներեւ է որ շատ պզգտիկ փոփոխութիւն մըն է որ տեղի կ'ունենայ. պայմանները միայն կը տարբերին: Ետ, զոր անհոգացած ենք այս աշխարհում մէջ, անհատականութիւնը, նկարագիրը, յիշողութիւնը, եւ սէրերը կը յարատւեն: Կը շարունակենք բնթանալ այնպէս՝ ինչպէս որ էինք մարմինը թողելէն առաջ: Կը յառաջդիմենք, ստա՛ւգապէս: Վերջին անգամ կը խօսէի գոյութեան տախիաններուն վրայ որ կան: Բացայայտ է թէ մենք աստիճանէ աստիճան կը բարձրանանք մեր յարմարութեան համեմատ: Անգործութիւն չկայ, յառաջդիմութիւն կայ: Արդեօք զէպի վե՞ր միայն դիմելու սահմանուած ենք: Ո՛չ, ստիպում չկայ այս կամ այն ուղղութեամբ. մեզի կը մնայ զձեռն: Վեր դիմելու ոյժն ունինք. կ'ենթադրենք թէ վա՛ր երթալու ոյժն ալ ունինք:

Ապագայի լատագոյնը

Բացայայտ է սակայն որ պայմանները ատելի դիւրին են. նիւթին մէջ դրուագը (այսինքն երկրաւոր կենարի ժամանակաւոր միջոցը, episode) ծրագրուած մըն է (strain): Մեծ ջանք թափում է ուսումնասիրելու այս նիւթական մարմինը, անոր կենդանական բերումները (propensity), անոր կենդանական նախնիքները: Մենք հարկ է որ յաղթենք մարմինին, եւ անիկ ետք ատելի գիւրութեամբ յառաջդիմենք—այսպէս կ'ըսուի մեզի: Անոնք որոնք իրենց ազգականները կորսնցուցած են՝ երբեմն անոնց հետ հա-

գորգութեան զգացում մը կ'ունենան եւ կը յուսան թէ անոնք տակաւին զոյուքն ունին եւ անոնց գորտնները (affections) դեռ կը տեսնեն: Ըսեմ ձեզի թէ այդ մասին մի՛ կատարէք: Կ'ըսեմ ձեզի, ամբողջ կեանքի ընթացքին այս նիւթերը ուսումնասիրողի մը փստածութեամբ, թէ ճշմարիտ է ասիկա: Սէրը վիճին վրայ կամուրջ կը ձգէ: Սէրը տիեզերքին մէջ տիրող բանն է: Սէրը չի չրանար: Ո՛չ մէկ բան արդէն կը չրանայ, այլ կը փոխուի: Կրնայ ըլլալ որ մեր տեսողութենէն դուրս իշխան, կրնայ ըլլալ որ մեր բզ-գացումներուն ներքեւ չիշխան, բայց անոնք կա՛ն իրականութեան մէջ ընդ միշտ: Եւ ի՞նչ նկարագիր ալ ունենան, ի՞նչ յիշատակներ ալ ունեցած ըլլա՛ս՝ հեղեղ ալիս տանիս երբ պատահաբար, մասը վրայ հասնի:

Այս մեծիպեղծ տիեզերքին մէջ, կ'ըսեմ, ո՛չ մէկ բան շատ բարի ըլլալով անճիշտ է: Իբրեք կատարելութենէ հեռու են տակաւին, բայց անոնք կը գործեն կատարելութեան հասնելու համար: Այդ բանը պիտի իրականանայ՝ Թերեւս միշտ պիտի ճգնենք կատարելութեան հասնելու համար: Բանի՛ միջոցն տարիներ տեսած է այս երկիրը, եւ բանի՛ միջոցն տարիներ տակաւին կրնայ տեսել ան: Անհաւար յախտնետալէս կը տեսէ: Հապա ցե՛ղր: Բացայայտ է որ հոգիի զարգացումին մէջ, տիեզերքին մէջ եղող արժէքի ամուսմին մէջ, երկրային կեանքը կենսական դրուագ մըն է:

Ո՛ մարդիկ եւ եղբայրներ, մենք հոս Լոնտոնի մէջ գործի վրայ ենք, եւ կամ թէ դուր գործի վրայ էք եւ ձեր բաժինը կը կատարէք աշխարհի գործին մէջ: Ծա՛ւտ մը զծուարութիւններու մէջ լաւ է զիտնալ թէ այն ծրագիրը, որուն իրագործման համար օգնութիւն կ'ուզուի մեզմէ, եւ որուն օգնելու համար մեզի ոյժ արուած է՝ պարզապէս «միւս աշխարհ» բնածնին չէ, լոկ գոյութեան ուրիշ վիճակ մը չէ, այլ ոչ-տեսել է եւ այժմ է: Արքայութեան գալուստը երկրի վրայ է որ պիտի ըլլայ, ինչպէս նաեւ երկինքին մէջ: Իրաց լաւագոյն վիճակը որուն կարօտը կը բաշէ ամէն որ, եւ որուն համար շատեր կը ծգնին, պիտի իրագործուի այս երկրի վրայ, մեր առօրեայ աշխատանքի միջոցին: Բարձրեային հոգին յօժար է իջնել, յօժար է օգնել մեզի որպէսզի մեր եղածին աւելի բարձր բան մը ըլլանք, օգնելու համար ո՛չ միայն մէն մի անհատին՝ այլ ամբողջ ցեղին, որպէսզի ան հասնի կատարելութեան աստիճանի մը՝ որ ներկայիս իրագործուած ըլլալէ շա՛տ հեռու է: Սա՛ պէտք է ըլլայ մարդկութեան մ'իւս աղօթքը: «Բո ուրախութիւնդ թող զայ, թող կամքդ ըլլայ երկրի վրայ, ինչպէս է երկինքի մէջ»:

Թրգմ. Ն. Ս.

SIR OLIVER LODGE

ԳԻՍԱԼՈՐ ԱՍՏՂԵՐԻ ԿԱՐԵՒԻ ԱՁԴԵՑՈՒԹԻՒՆՆ ՀԵՂԵՂՆԵՐԻ ՎԵՐԱՅ(*)

Վերջերում այն ահագին հեղեղներն որք տեղի ունեցան Ամերիկայի Միախաղաղ գետոյն շրջագաւառել լայնատարած երկիրներին մէջ, շատոնց տեսողներին, կամ նոցա մասին կարգացողներին ուշադրութիւնն դարձրեց ուրիշ մեծ կամ փոքր հեղեղներին որք պատահած են յառաջներում, որոց մեծագոյնն էր այն որ ծանօթ է մեզ որպէս Նոյեան Զրհեղեղն: Անտարակուսելի ճշմարտութիւն է որ այս Զրհեղեղն իրօք պատահեցաւ, որոյ մասին ոչ միայն ունինք մեր կատարանական արձանագրութիւնքն այլեւ տարրեր, եւ մէկն միւսէն շատ հեռաւոր, ազգեր ունին իւրեանց աւանդական, եւ երբեմն առասպելախառն, երկրարանական պատմութիւններն. զոր օրինակ՝ Բարեկունացիք (ըստ իւրեանց Գէլգե-հէ-հէ կոչուած ուշադրաւ ամենահին Գիւլգանականներն), Չինեացիք (նկատմամբ իւրեանց Han Hai անունով հին գաւառի ջուրերու ֆիզիքական չեղափոխութեանց), Ջապոնացիք (որոց առասպելք յիշում են թէ ի պատճառս Զրհեղեղին հետ կապակցեալ երկնային մարմնոց զարգումներին՝ Արեգակն աներեղոյթ էր երկու եւ կէս օր, Յայններն (տե՛ս նոցա Deucalion), Հնդկներն, Մէքսիկացիք, եւ մինչեւ անգամ Պոլինեզիական կղզիներին բնակիչներն:

Մենքոց Գրքի Եօթներորդ եւ ութերորդ Դուրսներին մէջ կարդում ենք որ Նոյի կենաց վեջ՝ արեւը որք տարումն, երկրորդ ամառ տասնեւեօթներորդ օրն, երկրի խորերի աղբիւրներն խորտակուեցան եւ երկինք սահանք, այսինքն պատուհաններն, բայց ունցան, եւ անձրեակց քառասուն օր եւ քառասուն գիշեր: Պէտք ենք համարում այստեղ մասնաւոր ուշադրութիւն հրաւիրել երկրամիջի աղբիւրներին չիշուած այս «խորտակուելուն», որ պիտի իւր տեղումն բացատրենք: Յետոյ՝ ջուրերն սկսեցին տակաւ առ տակաւ բարձրանալ մինչեւ լերինք

(*) Հաս. խոսեցեալ ի ստորագրուէս, Լոնդոնի Հայկական Միացեալ Ընկերութեան Գրական Մասնախոյն հաւաքոյթին հանդիսում, 25 Յունիսին, 1927:

ծածկուեցան: Եւ երբ, եօթներորդ ամսուն, ջուրերն սկսեցին ցածանալ՝ տապանն հանգչեցաւ Արարատ աշխարհի լեռանց վերայ:

Շատ ժոտ անցեալներուն, Հին Բաբելոնի հնագիտական խուզարկութիւնք ի յոյս բերին կարգ մի բեւեալ ժողովրդի քաղաքութիւնք աղիւսեալ տախտակներով վերայ, յոյժ նշանաւոր իւրեանց արժէքներովն, որոց մէկն յիշատակութիւն ունի Մեծ Զրահեղի մասին, գրուած Բաբելոնացի զբոսիչներէ, իւրեանց հնագոյն Սեմական-Բաբելոնական բարբառով: Նորա տրտզոնն է «Գիլգեամէշի Դիւցազնականն», որ կարծեմ ծանօթ պիտի լինի ձեզ՝ առաւել յատկապէս ի չնորհա մեր տաղանդաւոր Պատուելի Սրբորդ Զապէլ Պոյաճեանի պատկերազարդ Անգլիերէն բանաստեղծական քրանչիկի մէկ երկասիրութեանն, հրատարակուած վերջերուս: Զրահեղին մասին այս Բաբելոնական անցքն գրուեցաւ բազում տարիներով յառաջ այն ժամանակից (ժ.Ձ. դար Ն. Ք.) երբ Մովսէս ճառեց իւր պատմութիւնն Մենզոց Գիրքին մէջ: Հարց է ծագում թէ, արդեօք, Մովսէս ուէ միջոցաւ ինքնին անձամբ զիտակից էր հին Բաբելոնական Զրահեղին յիշատակութեանցն երբ նա գրեց իւր պատմութիւնն: Զենք կարող ասել: Սակայն և այնպէս՝ յաւակնելի է որ Մովսէս այդ նախընթաց պատմութիւնն լսած լինէր գոնեաւ բերանացի աւանդութեան միջոցաւ, ըստ որում շատ նմանութիւնք կան երկուստեք, տարբերութիւնքն լինելով վեհապարզաց անուանց և նախ՝ կամ տապանին կողմի տեսակին մէջ, և տեղին ուր նաւն հանգչեցաւ: Գալով վերջնոյն, ոմանք Ասորաբանք համարում են Միջագետքի Արեւելեան հիւսիսակողմն՝ Ռէվանդիկ կոչուած դաշտավայրի ամենարարձր մէկ լեռան իւր 7000 ոտաչափ ծոփ մակերեսէն ի վեր, կամ կիսով չափ բարձր քան մեր Արարատն: Յիշատակելի է, սակայն, որ այս աշխարհագրական դրութիւնն, իրեն տեղի հանգստեան Բաբելոնական կենսակիր նաւակին, յականէ անուանէ յիշատակուած չէ նոցա արձանագրութեանց մէջ վերաբերութեամբ այս նիւթին: Ուստի՝ համարելի է այն լոկ որպէս ենթադրութիւն ուսումնասիրողաց կողմանէ, ըստ իւրա-

քանչիւրոյն քմահաճոյից, և շատ հետի համաձայնութենէ: Յայտնի է որ իւրաքանչիւր անհատ իրաւունք ունի տալ իւր անձնական կարծիքն: Եայց, բարեկամներ, չափ ու սահման չկայ այս անցնիւր մտաշածին ենթադրութեանց: Զոր օրինակ՝ մինչև անգամ ոմանք եղեմական Դրախտն գեղում են ստորին Միջագետքի անտանելի, աւաղապատ և արեակէզ Շատ-ալ-Արարի սահմաններուն: Եթէ այդպէս, ուրեմն մեր ըմբռնումներն ի մասին զալարազեղ, ծառազարդ և հոգեղուարձ Դրախտին, բոլորովին արդիւնք են սխալ լուծակալութեան:

Ի նկատի ունենալով մեր այժմեան զիտակցութիւնն՝ մեր երկրագնդի աշխարհագրական երեւոյթներն և նորա ֆիզիքական կազմակերպութեան մասին, ինչպէս և մեր փորձառութիւնն՝ արդասիւք ճշգրտուած այն տեսութեանն թէ ամենայն հետեանք ունի իւր սկրնաօրթին, և, տեսնելով բնութեան օրինաց կարգաւոր գործողութիւններն, հարցնում ենք մեզ. ինչպէ՞ս կարելի էր որ երկրիս ջուրերն ամբառնային ի վեր քան Արարատ լեռոն, որ կանգնում է 17.000 ոտաչափ բարձրութեամբ ծոփ մակարդակէն: Եւ, երկրորդ, ո՞ր տեղից եկին այդչափ ահազին քանակութեամբ ջուրեր: Մենք պատասխանում ենք որ ուէ զիպուածական աստեղաբաշխական և ֆիզիքական արտակարգ հանդամանաց ներքոյ՝ այդ երկու երեւոյթներն ևս անկարելի չեն: Թո՛ղ, նախ, ի նկատի առնենք քանի մը եղելութիւնք որք զբականապէս ընտանի են մեզ, յարաբերութեամբ մեր երկրագնդին ուր մեք ապրում ենք, և որ երկրադուռն, որպէս անդամ համայն Համատարածին արարչական ներդաշնակ կարգադրութեանց, էականապէս անփոփոխ մնացած է անդ ի սկզբանէ, թէպէտեւ զիտեմք որ նորա թէ՛ ծովային և թէ՛ ցամաքային կազմակերպութիւնն փոփոխուած է, ժամանակ առ ժամանակ, որպէս հետեանք հրաբխական պայթումների, գետնաշարժների և ջրամբարձ ալիքների հոսանքների: Քաջածանօթ է մեզ ամենուս որ մեր երկրագունդն Մոլորակաց մէկն է՝ սանձարկեալ Արեգակէն, որպէս կեդրոն Արեգակնային կարգին (Solar System), Համատարածին անչափ

ու անասման երկնակամարին մէջ: Ձեր ներողամտութիւնն եմ հայցում յիշել այս տեղ, փակագծիւ, որ մեր գիտակցութեան համար, թէ Արեգակնային կարգին մէջ Արեգակն է բուն կեդրոն և զսպանակ ամենայնի, մեք շնորհապարտ ենք գերմանացի Նիկողայոս Կոպէրնիկոսի, որ Քրիստոսական 1513 թուականին հաստատեց այդ իրականութիւնն, բայց յերկիւզէ կղերականաց նախապաշարմանց՝ չմարթացաւ ի լուր աշխարհի հրատարակել իւր գիտն մինչև երեսուն տարի զինի. այսինքն՝ յամին 1543, իւր մահուան տարին: Մինչև այդ ժամանակ, բոլոր աշխարհն անկասկած ընդունած էր Առաջին Կողովոս Պաղոմէոսի տեսականութիւնն (հիմնուած նորանէն Քրիստոսական երկրորդ դարու առաջին կիսում) թէ մեր երկրագունտն կազմում էր կեդրոնն, որոյ շուրջն հոլովում էին Արեգակն, Մոլորակներն և համայն երկնային միւս մարմինք: Յիշելով այդ հեռւոր, բոս գիտութեան տեսակէտի՝ խաւար ժամանակըն, Պաղոմէոսի գիտն մեծ գործ էր, թէ և սխալ: Բայց նա բախտաւոր էր ունենալով իւր տրամադրութեան ներքոյ համբաւաւոր Աղեքսանդրեան Գրադարանն (որ ի յաւիտենական ցաւ գիտական աշխարհին, Խալիֆայն Օմար այրեց 634 թուականին): Այդ ճոխ Գրադարանին մէջ գտնուում էին հնագոյն նշանաւոր արուեստագէտների գործերն, որոնցմէ Պաղոմէոս օգտուեցաւ. զոր օրինակ՝ Քալէս Միլիտոսային (640-546, Ն. Ք.), Պիթագորաս (582-500 Ն. Ք.), Անաքսագորաս (500-428, Ն. Ք.), Փիլոլոյոս (480-396 Ն. Ք.) և Հիպպարքոս (160-120, Ն. Ք.), որք կառուցած էին իւրեանց տեսականութիւններն և ևս հնագոյն Բաղդէականին և Եգիպտականին վերայ:

Հեռւորութեան տեսակէտով մեր բնականաբար Մոլորակն երբորդ ամենամերձն է Արեգակն, առաջին ամենամերձն լինելով Փայլածուն և երկրորդն՝ Լուսարեւն: Մեր երկիրն, բաղդատմամբ Համատարածին միւս մարմիններին հետ, այնչափ մեծ չէ: Նորա տրամագիծն է իւր 8,000 մղոն և չրջափակն իւրեւ 25,000 մղոն: Ինչպէս Արեգակն և համայն միւս երկնային մարմինք, նոյնպէս և մեր երկիրն ունի երկու հակառակ ոյժեր որք կոչուում են կեդրոնաշարժ կամ

կեդրոնաքարշ՝ և կեդրոնախոյս կամ կեդրոնամերժ՝ ոյժեր (centripetal and centrifugal forces): Այս երկու հակառակ ոյժերի շնորհիւն է որ, գործելով միաժամանակ, իւրաքանչիւր երկնային մարմին կարողանում է, կատարել կարգաւորութեամբ, անսասան պահպանել իւր հեռւորութիւնն բոլոր միւսներէն, որոց հետ ունի երևակայական կապակցութիւն, տնօրինուած ամէնուն առհասարակ անխախտ մէկ կէտին վերայ (common centre of gravity) որ կազմում է մեր կենսունակութեան վահանն և պաշտպան զսպանակն: Եթէ մեր երկրագնդին պատկանելի ծանրաքարշին կեդրոնն խանգարուի թէ՛ ներքնային և թէ՛ արտաքնային ունէ հակազդեցութեան պատճառաւ, հետեանքն պիտի լինի տարախառնութիւն և, մինչև անգամ, զարհուրելի արհաւիրքներ, մեծ կամ փոքր քառ չափու զրգուրմների ահաղնութեանն: Այս իրականութիւնն կարելի է ապացուցանել անձնական մէկ փորձառութեամբ, զոր օրինակ՝ եթէ ևս ուղղահայեաց կանգնեմ այս սենեկիս մէջ՝ ոտքերիս զարշապարներն կից միմեանց և թեւերս կապուած կողքերիս (որպէս զի անօդնական լինիմ) ոչինչ կը պատահի. բայց եթէ, մինչդեռ այդպէս կանգնած, սկսեմ մարմինս տակաւ առ տակաւ կորացնել զէպի յառաջ, ժամանակ պիտի գայ երբ հաւասարակշռութիւնս կորսնցնելով՝ գետին պիտի տապալիմ: Հաւանօրէն ջախջախելով երեսս՝ Լնդէր, Գանգիլ փստահացայ խորտակել առ երկրամէջն հակող ծանրաքարշին կեդրոնն: Ինչ որ ճշմարիտ է այս պարզ օրինակին մէջ՝ նմանապէս ճշմարիտ է, բայց անբաղդատելիօրէն շատ աւելի սարսափելի հանգամանքներով, եթէ երկնային մարմինների միջև այս կենսական հաւասարակշռութիւնն անպատահութեանց ենթարկուի ունէ անբնական միջամտութեամբ: Նոյնն նշմարելի է, նաեւ, ի մասին ծովերի և գետերի ջուրերի մականթացութեանց և տեղատուութեանց, որոց յետ և յառաջ կարգաւոր հոսանքներն հպատակ են Արեգակն՝ բայց շատ առաւելապէս Լուսնի՝ քարշողական զօրութեանց, և որք մեծ հարուած կ'ստանան եթէ ունէ երկնային մարմին զարտուղելով իւր ծիւղն ըմբոստանայ, իւր անսպասելի մտաւորութեամբ:

թեամբն, խանգարել նոցա կարգաւորութեան բնական օրէնքներն:

Երկնային մարմիններն մէջ կարելի մեծագոյն չարիք պատճառողն է համարուած Գիսաւոր Աստղն, եթէ պատահի որ նա իւր պարբերական հոլովմանց մէջ իւր ծրագրեալ անմիջական շաւիղէն դուրս ազդեցելով կամ վտարուելով մօտենայ մեր երկրագնդին՝ ամենաշնչին մասն կոտորակի չափով իսկ: Երբ այս աստղերէն մէկն ամենամերձ է Արեգական (Perihelion) կարի վտանգաւոր է այն Մոլորակին որ մօտագոյն է իւրն: Ինչու՞ է որ մեր աշխարհիս գոյութեան արշաւոյնն իսկ, նորա բնակիչներն միշտ գիտած են Գիսաւոր Աստղերի գալուստն ահա և ղողլու: Որովհետեւ ուսած են նախորդաց պատմածներէն որ աղետալի հետեանքներ տեղի ունեցած են նոցա անբարեկից այցելութեամբն այն կամարին, որոյ մէջ թաւալում է մեր երկիրն: Այս աղետալի հետեանքներն փոքրագոյններն են. չեղումն իւրեանց ուղղագիծ գրութենէն՝ ամենայն մարմինք որք կազմում են բաղադրիչ մասերն մեր երկրին նիւթերին՝ ի ձեռս պարականոն գետնաքարչ գորութեան. տեսակ տեսակ տապախառն արտաշնչումներ. ցնցումն երկրորական մասնիկներին որք խմբուած են մեզ շրջապատեալ մթնոլորտին մէջ. մոզնիսական փոթորիկներ. տարապայման արագութեամբ չողիւղումն ծովերի ջուրերին. մեծագոյն ճեղքներ. ջրամբարձ ակիքներն անդիմադրելի հոսանքներ. և այլն:

Արդ՝ ի նկատի առնենք այս Գիսաւոր Աստղերի ամենամեծներէն մէկն, որ աւելի անմիջապէս կապակցութիւն ունի մեր այսօրուան նիւթին հետ և որ, ի ներքոյ արտասովոր հանգամանաց, կարող է յառաջ բերել եւս մեծագոյն չարիքներ քան փոքրագոյններն զորս թուելինք ի վեր: Այս այն աստղն է որ իւր պարբերական հոլովմանց ընթացքում երեաց յամին 44. Ն. Ք. այսինքն՝ այն տարին երբ Յուլիոս Կեսար սպանուեցաւ. Հռոմայ խորհրդարանին մէջ, և որ Հռոմայեցի Քերթոզք յաւերժացուցած են, իւրեանց բանաստեղծութեանց մէջ, Julium Sidus անուամբ, այն է՝ Յուլիոս Աստղ: Ոմանք կարծում են որ հետեալ անդրադարձութիւնն, Շէքսպիրի «Համլէտ» ողբերգութեան մէջ, պատ-

կանում է յիշեալ Աստղին: —

«In the most high and palmy state of Rome,
«A little ere the mightiest Julius fell,
«The graves stood tenantless, and the sheeted dead
«Did squeak and gibber in the Roman streets.
«A» stars with trains of fire and dews of blood,
«Disasters in the sun; and the moist star(?)
«Upon whose influence Neptune's empire stands,
«Was sick almost to doomsday with eclipses».

(ACT I. Sc. I.)

Բաներուն աստեղագէտք վստահելի վաւերականութեամբ, հաշուած են այս Գիսաւոր Աստղի կատարեալ հոլովման ժամանակն որպէս մէկ անգամ իւրաքանչիւր 565 տարին և կոտորակ մի աւելի: Ունինք արձանագրութիւններ նորա պարբերական այցելութեանց մասին շէքս 44. Ն. Ք. թրւականին: Նախ քան զայդ նորա անմիջական երկու այցելութիւններ եղած պիտի լինին 619 Ն. Ք. (44+575=619) թուականին, և 1194 Ն. Ք. (619+575=1194) թրւականին, այն է՝ տասներեք ամօք յառաջ նախ քան Տրոյադայի պատերազմն: Բարձրագոյն քննադատներից ոմանք ենթադրում են որ անդրադարձութիւնն Հռոմերի Իլիականին մէջ յարարերական է այս Գիսաւոր Աստղին: Ոլիմպոսի աստուածներն Եփրոդեան Ատեանն, զնոում է վերցնել Տրոյադայի պատերազմն: Զիտս յղում է զՊալլասն Աթենաս քակել ճակատամարտին առժամանակեայ զինադադարն: Հայր Արսէն Բագչատունի, իւր Իլիականին սքանչելի Հայերէն թարգմանութեան մէջ, այսպէս է պատմում այդ անցքն: —

«Ասաց, յարոյց զանձկացեալն յառաջագոյն իսկ զԱթենաս,

«Որ հապնեայ սրշացեալ յՊիւսկոսին եջ ի քարձանց:

«Որպիս ասդ ինչ քոցափայլ՝ կորովամիտ Չրոուսայն ճեհ

«Նաւաղիցն ի նըշան ևս կամ զօրաց լայն քանակի

«Առափ, եւ քօրափին առ ի նմանի յոյժ կայծակումն,

«Եղանայր նմին նմեզոյն յերկիր Պալլասն Աթենաս»:

(Երգ Չարորդ)

Վերջին անգամն երբոր այս Յուլիան կոչուած Գիսաւոր Աստղն երեաց մեր երկ-

(?) «Moist Star» ասելով, Շէկսպիրը նշանակում է Լուսինն:

բազմաթիւն երկու հարիւր քառասուն եւ եօթն տարով յառաջ էր քան մեր ներկայ տարին, այսինքն՝ յամին 1680: Այդ ժամանակ կենդանի էր մեծահամբաւ Մաթեմատիկոս եւ Աստեղագէտ Sir Isaac Newton (1642-1727), գաղղ բնութեան օրինաց դարմանալեաց գլխաւորներէ զերազոյն համարուածն, gravity, կամ ինքնահակ ծանրաբարձ զօրութիւնն, որոյ մասին արդէն խօսեցանք փոքր ի չառէ: Ժամանակակիցք եւ մտերիմ բարեկամներ էին նորան, երկու երեւելի Աստեղագէտք, John Flamsteed (1646-1719) եւ Dr. Edmund Halley (1656-1742): Այս երեք հմուտ գեանականներն, մանրակրկիտ քննողութեամբ, ուսումնասիրեցին 1680ին երեւացող այս Գիսաւոր Աստղին յատկութիւններն, մեծութիւնն եւ հակամիտութիւններն: Սոցա գրուածներէց մենք ուսանում ենք որ այս աստղն իբր տասն անգամ մեծ է քան մեր Լուսինն. արշաւում է զրեթէ անհաւատալի արագութեամբ, այն է՝ 880,000 մղոն առ ժամն. եւ, զեռ հս, մտածեցէ՛ք, նորա կատարեալ մէկ հոլովումն տեւում է 575 տարի: Նորա կիկլոպսեան փայլակնացայտ զըլուխն, աստղաբեւեռեալ ամպատեալ պահարանն, եւ տիտանային կրակահեր ձեռն, կարելի է միայն նկարագրել որպէս սարսափելի հրացուցիչ: Այս Գիսաւոր Աստղն պիտի վերստին երեւայ մեր հողազնտին յամին 2255, բայց մենք չունենալով Մաթուազայի իբր հազարամեայ կենաց երկարութեան երանութիւնն, չպիտի հանդիսանան լինելոց այդ երեւոյթին, բարի կամ չար: Հարկ է յիշել որ, ըստ վաւերացեալ հաշուերանութեան, իսկ եւ իսկ, հաշուած են նորա հոլովումներն իբր եօթն անգամ իւրաքանչիւր 4028 տարին, կամ 575 3/4, տարի առ իւրաքանչիւր լրիւ հոլովումն: Առ նահանջ հաշուելով 1680 թուականէն (երբ վերջին անգամն նա երեւաց մեր աշխարհին), եթէ 4028 ից դուրս ձեռքեք 1680, հասնում ենք 2348 թուականին. Ն. Ք. որպէս նորա պարբերական հոլովմանց երեւումներէ մէկն, եւ այս էր Նոյեան Ջրհեղեղի բնղուեւում տարին, ըստ Արեւմտեան Եկեղեցեաց Կոստիարանական Ժամանակարանութեանց:

Կարող աստեղագէտք ասում են մեզ որ ի միջի համայն ծանօթ Գիսաւոր Աս-

տեղաց՝ Յուլեան Աստղն անցնում է մեր ձաւորագոյն մեր երկրին: Եթէ պատահի որ նա դպչի անգամ մեր երկրին սահմանեալ ծիրին, բնղղէմ բնութեան օրինաց, բաւական զօրութիւն կ'ունենայ ո՛չ միայն պատճառել քառասուն օր եւ քառասուն զիշեր անձրեւ եւ ամբառնալ երկրիս ջուրերն անաղին բարձրութեամբ, այլ եւ խորտակել եւ փշրել երկրին նոյն իսկ հաստարմատ պաշտպան պատնէշներն, եւ դուրս մղել ստորերկրեայ աղբիւրներն եւ ուրիշ հեղանութիւնն, որք միանալով մակերեսութիւն յուրեքին հետ՝ կարող են պատճառել այնպիսի մի անաւոր աղէտ որպէս Նոյեան Ջրհեղեղն: Անգղիացի կղերականն, the Rev. William Whiston (Յ. Ք. 1667-1752), որ համբաւ ստացաւ որպէս գիտնական, լեզուագէտ, ներհուն Աստուածաբան եւ բազմապատում հեղինակ, իւր New Theory of the Earth երկասիրութեան մէջ, նշմարում է որ այդպիսի մի զէպքում բնղուեւելի է զտանել իրաւ եւ բաւական պատճառ Մեծ Ջրհեղեղին: Կարծեմ որ այս տիպանաւոր Անգղիացի կրօնաւորին անունն ծանօթ պիտի լինի շատոնց մեր հայրենակցաց, ըստ որում նա, ունենալով իւր եղբայրն որպէս զործակից, թարգմանեց լատիներէնի (հրատարակուած յամին 1736) մեր Մովսէս Խորենացույ Հայոց Պատմութիւնն եւ Աշխարհագրութիւնն: Dr. Hallay, իւր Miscellanea Curiosa գրքին մէջ գրում է: — « Եթէ մեր երկրի ծանրաբարձ զօրութեան կեղերունն ենթադրուի ունէ փոփոխութեան՝ միայն երկու հազարերորդ մասն երկրիս կիսատարամագծին չափով, այդ բաւական կը լինի ջուրի տակ թաղել ամենաբարձր լեռանց գագաթներն »: Եւ դարձեալ, Յուլեան Գիսաւոր Աստղին մասին, գրում է: — « Ունէ Գիսաւոր Աստղն այնչափ սպառնալիքներէ առիթ չէր եղած մեր երկրին քան այն որ երեւեցաւ յամին 1680: Քանզի հաշուելով ես զտայ որ Նոյեմբեր 11 ին, ժամն 1, եւ վայրկեան 6, զկնի միջօրէին, այդ Աստղն ոչ էր առաւել քան Արեւական կիսատարամագծին չափով առ հիւսիսակողմն մեր երկրի ծիրին: Եւ եթէ այդ ժամանակ մեր երկրագունեան այդ տեղ լինէր, թէ հետեւանքներն ինչ պիտի լինէին այդչափ մօ-

տառորութեամբ, կամ թէ զպէտքն միմնանց (որ բնական անկարելի չէ պատահելոյ), թողում եմ նոցա որք ասանողք են ֆիզիքական զիտութեանց ։

Արդ, զկնի այս երեւելի զիտականեւրի վիայարանութեանց՝ ի մասին Մեծ Զրահեղիկին ֆիզիքական տեսակէտին, և ըստ հաշուերանութեան, այս ահաւոր Աստղին զուգադիպութեանն Զրահեղիկին տարին, հանդերձ իւր կարելի չարաչար հետեանքն երոյն, յաւակնութիւն կը լինի ինձ համար յաւելարանել քան զոր ճառեցի որպէս արդիւնք ուսումնասիրութեանցս, բաւականանալով ունենալ որպէս նշանաբան Շէքսպիրի մէկ նշանակալից աստիճանն թէ, «Երկինքի և երկրի մէջ, շատ ասելի քանիս կան քան ինչ որ երազած էք ձեր վիշխութեամբս մէջ» ։

Լ. ՍԵՂՈՑ Ս. ՏԷՐ Մ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ ԱՆԳԼԱԿԱՆ ԵԿԵՆԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Բ. (Պ)

Գրեց՝ ՎԵՐ. Լ. ՅՈՒԼԻԱՆՆԷՍ ՍՊՈՒՏ

Բարեկարգութենէն ետքը՝ ամբողջ երեք հարիւր տարի՝ Անգլիոյ եկեղեցիին մէջ կրօնական կեանք զոյութիւն չունէր։ Ատեն ատեն բազմաթիւ փոքր ջանքեր կ'ըլլային վերանորոգելու զայն։ Նկատողութեան արժանի է մասնաւորապէս 1625-ին առանին հասարակութեան մը կատարած ջանքերը Լիթլ Գիտինկ-ի մէջ (Little Gidding), ուր Նիկոլա Ֆերրար և իր բնտանիքը աղօթքի և բարեգործութեան կեանք մը կ'ապրէին։ Շորթհաուզ (Shorthouse) իրապասնք ան. մասացուցած է զանոնք իր « ձոն ինկլիշմէն »-ի (John Inglessant) պատմութեան մէջ ։

Բայց այս և ասոր նման ճիգեր միշտ կատարածի կ'ենթարկուէին, պապականութեան ձեռքառած նշմարուելով անոնց մէջ, և կարճ ժողովրդին մը կ'ունենային լոկո Վերջին դարուն կրօնական կեանքի վերկենցաղումը և անոր շարունակական և արագ զարգացումը այսօրուան Ա-

րեժեան եկեղեցւոյ մեծագոյն հրաշքներէն մէկըն է թերեւ 1830-ին Անգլիական եկեղեցւոյ մէջ սկսած Օքսֆորդեան Շարժումին յառաջ բերած հոգեւոր արթնութեան ուղղակի մէկ արդիւնքն եղաւ այն։ Այն ատեն էր որ եկեղեցին կենդանացաւ ունենալով սա՛ ինքնագիտակցութեանը թէ Մեծ Կաթողիկէ եկեղեցիին մասն է ինք։ Բնականաբար այս համոզումը պիտի առաջնորդէր քրիստոնէական կեանքի վերահաստատման՝ իր ամէն ձեւերովը։

Կրօնքի կեանքը Կաթողիկէական մասնաշաղկապներն է կարծես թէ. անկիւս բողոքականներու մէջ զոյութիւն չէ ունեցած երբեք։ Մագուստով այդքան պատկառելի է կրօնական այդ կեանքը, և իր ազդեցութեամբը այնքան ուժեղ՝ որ ինքզինքը կաթողիկէ զաւանդ կկենդանի մը մէջ անոր չգոյութիւնը շատ նշանակալից կրնայ համարուել։ Օքսֆորդեան Շարժման ատեն կարելի չէր պատասխան մը տալ Ֆրանսացի Լակորդեմի աչք ջննադատութեան թէ Անգլիական եկեղեցին Կաթողիկէ եկեղեցիի ճշմարիտ մէկ հիւղը չէր, վասնզի ան իր մէջ չունէր կրօնական կեանքը բարգաւաճելու համար պէտք եղած բաւարար ուժն ու կրօնընթաց։ Անցեալ 80 տարիներու պատմութիւնը սակայն ամբողջապէս հերքեց զայն։ Այն ինչ Անգլիոյ եկեղեցին իր երկարատեւ քունէն արթնցաւ, իր մէջ Նիքոլոզ ուժն ու կրօնովը անխուսափելիօրէն յառաջ բերին կրօնական կեանք։

1844-ին առաջին կանանց Միաբանութիւնը հիմնադրուեցաւ Լոնտոնի մէջ. քանի տարի ետք ահա հետեւեցաւ այր մարդոց առաջին կրօնական հաստատութիւնը — Ս. Յովհաննէս Աւետարանիչի Ընկերութիւնը։ Կանանց կրօնական կեանքը ի սկզբանէ անտի այնպիսի արագ աճում մ'ունեցաւ որ այժմու Անգլիոյ եկեղեցւոյն մէջ գանձուող կրօնաւարութիւններու թիւը կ'անցնի նախ քան Բարեկարգութիւն եկեղեցւոյ մէջ գանձուածներունը։ Իսկ այր մարդոց կրօնական կեանքի աճումը, զոր Նիկաոնի կ'առնենք այստեղ, զանդաւս և ատժանելի եղած է։ Սակայն հիմայ որոշապէս հաստատուած է որ թէպէտ թիւով տկար՝ կրօնական Միաբանութիւնները զօրաւոր ազդեցութիւն մը ի գործ կը գնեն եկեղեցւոյ կեանքին մէջ այսօր։

Միաբանութիւնները մանրամասնօրէն նկատողութեան առնելէ առաջ, քանի մը խօսք պէտք է բռնեք Անգլիական եկեղեցւոյ մէջ կրօնական կեանքի յատկանիշներուն միայն։ Արեւմուտքի մէջ կրօնքի ձեռն տեսակէտէն մեծ աշխատանքի մը զոյութիւն ունեցած է միշտ։ Ասիական արդիւնքն է սա՛ իրողութեան թէ կրօնական կեանքը աճեցուն ձգտում մ'ունի միշտ գործնական ըլլալու, հակառակ Արեւելեան եկեղեցիին աւելի հայեցողական (contemplative) կրօնքին։ Ուստի կրօնական կեանքի ստացած ձեւերը մեծապէս կը տարբերին աղօթքին կամ գործին տրուած շատ կամ քիչ կարեւորութեան համե-

(*) Ասիական Բրդ եւ վերջին մասն է այն նիւթին, որտեղ Ա. մտեր հրատարակուեցաւ Սթանի մէջ (1927, էջ 251-252)։

մասն Ս. Բենեդիկտոս, Արեմուտքի մէջ կրօնքի կողմակերպիչը, աղօթքի և զործի միացեալ շարացոյցն ունէր իր վանականներուն համար, աւելի շնչեղութիւն առաջինին կարեւորութիւնը։ Սակայն Արեմուտքում ամէն կրօնաւոր վանահան էլ՝ մի զարուս վերջերք երեցան եղբայրները (freres) որոնց նուիրման կեանքը հայեցողական նախնեմը շարտայայտուեցաւ այնչափ՝ որչափ Աստուծոյ որդիներուն անձնանուէր ծառայութեամբ։ Երկու զար ետքը, զործնական ծառայութեան ուղղութեամբ աւելի բարգաւաճում յառաջ եկաւ, երբ Իգնատիոս Լոյոլա հիմնեց իր գերակերթ քահանաներուն, Յիսուսեաններու գինուորական կարգը։

Իր կրօնական կարգերուն վերակենդանացման առնել Անգլիոյ եկեղեցին կարելի է ըսել մէկ կրօնական կեանքը ձեռք առաւ այն կէտէն՝ ուր խոգած էին զայն Յիսուսեանները։ Անկեա զործնական-կրօնական կենցաղ մը եղաւ արդի պէտքերուն պատշաճեցում։ Ջանք չթափուեցաւ ամենեւին սէկ մասնաւոր մէկ մը օրինակելու, մեռած անցեալ մը չվերակուեցին, հինցած մեթոդներ չվերակենդանացուցին։ Այլ, կրօնական կեանքը արդի պայմաններով վերահաստատելու հարադատ հիգիւր թափեցին։

Կրօնաւոր տառական իմաստով Քրիստոսի հետեւող մ'ըլլալով, միշտ պէտք է ծառայ ըլլայ, պատրաստուած՝ զործածուելու ինչ կերպով որ ուզէ։ Աստուած։ Ուստի ան պատրաստուելու է ինքզինքն այնպէս մը շինելու, որ ըլլայ ամեն բան՝ ամեն մարդու։ Տեսուեցաւ ինչ եկեղեցիին արդի պէտքերը երբեքի եւս նախ՝ քանի որ ծիսական զրութիւնը ամբողջովին թերի էր՝ պէտք էին նուիրում և հոգեւոր փորձառութիւն ունեցող մարդիկ, շատ զործերով ծանրաբեռնուած ծիսական քահանայութեան զործէն մաս մը ստանձնելու համար՝ առաքելութիւններ վարելով, հայեցողութիւններու առաջնորդելով, և խոստովանանքներ լսելով։ Երկրորդ՝ քանի որ պետական դպրոցի դասարանը կարգաւորներ հասցնելու մէջ անպտուղ կը մնար (վասնզի այլ և այլ աստիճանի կրօնաւորներ գլխաւորաբար անկէ կ'ըլլէին մինչև այս ատեն), մեծ պահանջ կար ընծայարաններու, ուր աղքատներու դասակները կարենային ձրիարար ամբողջական կրթութիւն մը ստանալ՝ քահանայ ըլլալու նպատակաւ։ Երրորդ՝ օտար առաքելութեանց դաշտին համար ամուրի քահանաներու պահանջ կար, այնպիսի քահանաներու՝ որոնք կարենային հասարակաց ծրագրով մը միատեղ աշխատիլ, և որոնք պատրաստուէին իրենց կեանքը նուիրել անընթաց եկեղեցւոյ դատին։ Եկեղեցւոյ կրօնական միարանութիւնները նկարագրելու առնել պիտի տեսնենք թէ ինչպէս անոնցմէ խրաքանչիւրը այս երեք ուղիներէն մէկուն մէջ առիթը գտաւ Աստուծոյ և իր եկեղեցիին ծառայելու՝ ներկայ սերունդին մէջ։

Ներկայիս միայն հինգ իսկապէս կրօնական

Միարանութիւններ կան Անգլիոյ եկեղեցւոյն մէջ(*)։ Միարանութիւն մը հիմնելու նախնական փորձը վեր. Յովսէփ Լէյքսթըր Լէյն (Հայր Իգնատիոս) (Rev. Joseph Leycester Lyae (Father Ignatius)) կատարեց, որ թէև ծախողութեան մասնաւորացաւ, սակայն ուղին հարկելու մեծապէս օգտարեց, ծոցովուրդը կրօնական կեանքի ընտելացնելով։ Անգլիական Միարանութիւններէն ամենահինն ու մեծագոյնը, Ս. Յովհաննէս Աւետարանիչի Ընկերութիւնը, իր ծագումը կը պարտի վեր. Ռիչարտ Միքս Պէնսոնի (Richard Meax Benson) որ ծխատեղ քահանայ մը և գիտնական մըն էր միանգամայն։ Ընկերութիւն մըն է աւելիք միաբան քահանաներու կամ վանական արեղաներու, որոնք կեանքի երեք ուխտերը կ'ընեն եւ խիստ կանանի մը ներքեւ կ'ապրին։ Այս ընկերութեան քահանաները քահանայութեան Անգլիոյ մէջ ամէն կողմ՝ իբր հայեցողութիւններ եւ առաքելութիւններ վարողներն Միաբանարական Նշանակիչի զործունէութիւն մուշին անոնք շնչեղատանի եւ Հարաւային Աֆրիկէի մէջ։ Օքսֆորդի մէջ ընկերութեան Մայր Տունը (կեդրոնավայրը) ամենէն աւելի կը զործածուի քահանաներու կողմէ իբր հայեցողութեան վայր մը։ Միացեալ Նահանգներու Ս. Յովհաննէսի Ընկերութիւնը Անգլիական կարգին մեռնել է։

Նուիրական Առաքելութեան Ընկերութիւնը (Society of the sacred Mission), որ 1891ին Rev. Herbert Hamilton Kelly ի կողմէն հիմնուեցաւ, կը բաղկանայ քահանաներէ և աշխարհական եղբայրներէ, որոնք իրենց ամբողջ կեանքը կը նուիրեն աստուածային պաշտամունքի։ Անոր զործը կրթական և միաբանարական է միանգամայն։ Այս ընկերութիւնը քահանայութեան ազատ կրթութեան նախադրապետը եղաւ, և զործին այդ կողմէն է որ հանրածանոթ զարմուցած է զայն Անգլիոյ եկեղեցւոյն մէջ։ Մայր Տունը (կեդրոնավայրը) Նոթինհէմշըր, Քէլհամի մէջ, ո՛չ միայն ընկերութեան ընծայացուններուն տունն է, այլ նաեւ աստուածաբանական վարժարան մը՝ աշխարհիկ քահանաներու կրթութեան համար։ Այժմ գրեթէ հարիւր երեսուն այլ մարզիկ և պատանիներ կան հոն և զործը արագօրէն կը տարածուի։ Ընկերութիւնը միաբանարական զործունէութիւն ունի հարաւային Ամերիկայի մէջ, և այժմ ալ կը ձեռնառիկ որդեգրել ընդարձակ ծրագրի մը Գլուսֆոնթէնի (Bloemfontein) գաւառին ընդի մանչերուն և աղիկներուն կրթութեան զործին համար։

Յարութեան Միարանութիւնը (Community of the Resurrection), Թորքըր, Միք Յիլտի մէջ, որ հիմնուած է 1892ին վեր. Չարլս Կորի կողմէ (այսպէս եպիսկոպոս Օքսֆորդի), կը բաղկանայ

(*) Ինքն.— Ամերիկայի եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն մէջ չորս այլ մարդոց կարգեր կան եւ տանն-եւեօթը՝ կանանց։

քահանաներէ, որոնք այլևայլ գործերով կը զբաղին-հովուական, աւետարանչական, գրական եւ կրթական: Երևական միութեամբութեան մէջ յատուկ փորձառութիւն ունին անոնք, եւ երկտասարդները քահանայութեան համար պատ-
շառելու վարժարան մըն ալ ունին: Անոնց ա-
մենէն օգտակար գործերէն մէկը եղած է կրօ-
նական պարզիմաստ գրքոյկներու հրատարակու-
թիւնը՝ աշխարհականներու մէջ ցրուելու համար: Հարաւային Ամերիկայի մէջ անոնք միութեամբա-
կան ու կրթական արժէքաւոր գործունէութիւն
մ'ունին:

Աստուածային Դիմութեան Ընկերութիւնը
(Society of the Divine Compassion) փոքր միաբա-
նութիւն մըն է քահանաներու եւ աշխարհական
եղբայրներու՝ որոնք Փրանչիսկեանի յարա-
ցուցական կեանքը կ'ադրին: Անոնք ծանօթ են
իր քառանկյան կեանքի առաջնորդներ, (retreat
conductors) եւ Լոնտոնի Արևելեան մասին մէջ ալ
ծխական գործեր կ'ընեն աղքատներու մէջ:

Անգլիոյ Եկեղեցւոյ մէջ Բնեմտիկեան Միա-
բանութիւնը միւսներէն կը տարբերի անով որ՝
ջանք մըն է այն աւանդական վանականութեան
հետեւելու: 1887-ի իր սկզբնաւորութենէն ի վեր
շտաւարին ժամանակներ անցուցած է ան. իր
անդամներուն մեծ մասին 1913-ին Հոսմի Եկեղեց-
ւոյն յարկէն ետքը, մնացած հաւատարմնե-
րը Հարուանկեցին իրենց կեանքը Վորշօրի մէջ
(Pershore, Worcestershire): Պատերազմէն ի վեր
Միաբանութիւնը կենտրոնակութեան նոր շրջան
մը սկսած է եւ վերջերս հաստատուած է աւելի
մեծ Տան մը մէջ:

Անգլիոյ Եկեղեցւոյն մէջ կրօնական կեանքը
իր նոր ձևովը 80 տարուան հնութիւն մը միայն
ունի: Թիւի տեսակէտէն յառաջդիմութիւնը
զանգաղ եղած է. բայց ասոր համար ալ շնոր-
հակալ ըլլալու պատճառներ կան: Բազմաթիւ
կրօնական կեանք որոնող մարդոց ներխուժու-
մը, երբ չկային կեանքի փորձառութեամբ զա-
նաւոր առաջնորդելու վարժուած կրօնաւորներ,
աղետաւոր պիտի ըլլար կրօնական կեանքի կա-
յունութեան համար: Ամբացման երկար եւ օգտա-
կար շրջան մը բոլորեալ է հիմա: Առաջիկայ
տարիներուն համար՝ կրնանք փտահօրէն յայն
ունենալ անուրի, եթէ Տէրը կամենայ:

Յուլ. Ն. Ս.

Ծեր. — Այս յօդուածը ՍԻՈՆի համար գրեց
Rev. Father John Scutt, վերեւ յիշուած Դուի-
րական Առաքելութեան Քահանաներէն, որ
Քէմսփի Աստուածաբանական Դպրոցին վարիչներէն
է: Այս յօդուածին առաջին մասն ալ գրած էր
Հայր Զ. Պրերսթըն:

ԿՐԻՒԿԻՈՅ ԿԱՐՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ^(*)

Գ.

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԱՐԱՉՈՐԵՑԻ

1177/8 — 1183

Յաւալի է որ պատմական աղբիւրներ
չեն հասած մեզ Կիլիկիոյ կաթողիկոսնե-
րու մեծ մասին անձին եւ գործունէութեան
վերաբերութեամբ: Ինչ որ կայ առայժմ
կցկտուր տեղեկութիւններ կամ յիշատա-
կութիւններ են պարզապէս, որոնք շատ
քան չեն սորվեցներ մեզ: Հաւանական է
որ Զեռագիրներու Յիշատակարաններէն նոր
բայեր ցայտեն օր մը: Հետեւաբար պիտի
գտնանանք առայժմ մեզ հասած կցկտուր
տեղեկութիւններով եւ թուականներով, կա-
թողիկոսներու յաջորդութեան շղթան կազ-
մելու համար:

Սարաձորեցիին համար Զեռագիրներու
յիշատակարաններէն քաղուած պատմա-
կան առաջին նպաստն է իր կաթողիկոսու-
թեան թուականը:

Իր նախորդին, Եւդոկացի Կարապե-
տին, կաթողիկոսութեան տարիները նշա-
նակած էինք 1448-1477: Բայց Ս. Յակոբայ
Մատենադարանին թիւ 1943 Զեռագիր Աւե-
տարանին յիշատակարանին համեմատ Սա-
րաձորեցին արդէն կաթողիկոս է 1475/6ին
— «Արդ՝ գրեալ եղև սա ի Սուրբ փարսս
Երուսաղիմ... ի քվին Հայոց ՋԻԴ (=1475/6)
ի հայրապետքան Սոյ Հայոց Տեան Սեկ-
փաննոսի, եւ յեպիսկոպոստքան Սուրբ Քա-
ղափա Տէր Միքիլ Արհ-եպիսկոպոսի»:

Քանի որ Եւդոկացիի մահուան թուա-
կանը ստոյգ է ՋԻԶ=1477/8, այդ պարա-
գային կարելի է ենթադրել որ նա իր կեն-
դանութեան իսկ իրեն յաջորդը ընտրած
է օծած էր, հաւանաբար իր՝ ծերութեան
պատճառաւ եւ միանգամայն յաջորդու-
թիւնը չընդհատելու նախահոգութեամբ,
եւ այլևս քաշուած է գործօն դեր մը կա-
տարելէ, որով Սարաձորեցին կը ներկայա-
նայ իբրեւ կաթողիկոս, եւ այս պատճառով

(*) Առաջին մասերը տե՛ս ՍԻՈՆ 1927, էջ 121 —
26, 154—58, 240—41:

ալ իր անունը միայն կը յիշուի այդ յիշատակարանին մէջ:

Այս յիշատակարանը ուշադրաւ է նաեւ անով որ էջմիածնի կաթողիկոսին անունը չի յիշեր, երեսօտէմ գրուած ըլլալով հանգերծ, ճիշդ այն Ձեռագրին պէս, որ երեսօտէմ գրուած է և յիշատակագրած է միայն կարապետ կթղի. անունը, ինչպէս տեսանք ասոր մասին գրելու ատեն (Տե՛ս Սիոն 1927, էջ 242 ր):

Կրնայ դիտուիլ թէ ասիկայ պատահական երևոյթ մը չէ Կիլիկիոյ Աթոռին այդ նորոգ շրջանին սկիզբները, որով եւ զոգեցին և իր յաջորդները չուղեցին ճանշնալ էջմիածնի կաթողիկոսները. Վիրապեցիին անիրաւ գահադրկումէն ետքը: Եւ ինչպէս որ պիտի տեսնենք քիչ ետքը, ըստ Չամչեանի, Սարաձորեցիին մաքառումները էջմիածնի աթոռը խափանելու համար, շատ լուս կը լուսարանեն սա կէտը թէ ինչո՞ւ համար եւզոկացիի և Սարաձորեցիի ատեն երեսօտէմի մէջ գրուած գիրքերու յիշատակարաններուն մէջ չեն յիշուիր էջմիածնի ժամանակակից կաթողիկոսներուն անունները:

Գալով Սարաձորեցիի անձին սւ գործին, չենք գիտեր իր ծագումը: Իր ծնունդավայրն ալ շատ ծանօթ չէ: Մեր է Սարաձոր: Կա՛յ Սալմոյ Չոր Բաղէշի (Պիթլից). կա՛յ նաև Սալմոյ, Կարնոյ Դաշտին մէջ գիւղ մը (Տղոր. Հ. Ն. Սարգիսեանի էջ 239 և 76 և Տղաղիր. Հայոց Մեծաց. Այիշանի էջ 45): Թերեւ կարելի ըլլայ Սարաձորը նոյնացնել այդ երկուքին հետ ալ, թէ՛ և մեծ կարեւորութիւն չունի մեր պատմութեան համար: Առ այժմ կարեւորը ան է որ Ստեփանոս իր ծննդավայրին անունով չեւոտուած է:

Իր գործունէութեան մասին Չամչեան (Պսմ. Հայոց Գ. էջ 491) տուած է հետաքրքրական տեղեկութիւն մը, ըսելով թէ — Ասիկա ամէն կերպով ջանքեր ըրաւ խափանելու էջմիածնի կաթողիկոսութիւնը. բայց տեսաւ որ բան մը չի կրնար ընել, և երկու աթոռներուն ալ խաղաղութիւնը կը վրդովի, զաղբեցաւ իր ջանքերէն»: Ստեփանոսի կաթողիկոսութիւնը տեւեց 1477-1483, և այդ միջոցին էջմիածնի Աթոռին վրայ է Յովնանեան Է. «Աջալի» (1474-1484), որ արդէն 1470էն ի վեր ա-

րտակից էր Սարգիս Բ. ին: Այս Յովհաննէս Էին ժամանակը խառնակ է և իր գործունէութեան մասին ոեւէ տեղեկութիւն և յիշատակութիւն չկայ, այնպէս որ այդ կողմէն ալ չենք կրնար լոյս մը գտնել Ստեփանոսի էջմիածնի աթոռը խափանելու համար ըրած ջանքերուն շուրջ: Հետեւաբար բոլորովին մութի մէջ ենք, և Չամչեանի հետաքրքրական տեղեկութիւնը չի լուսարանուիր: Շատ շատ կարելի է ստեղծագործութիւնը ընել, թէ Վիրապեցիին տապալով Ջալալբէկեան Գրիգոր Ժ. 22 տարեկաթողիկոսութիւն վարեց (1443-1465) և իր յաջորդներու ատեն էջմիածնի աթոռը շատ տկար կացութեան մը ենթարկուեցաւ թէ՛ ներսէն և թէ՛ դուրսէն, երկրին քաղաքական աննպաստ ու անտանելի պայմաններուն հետեւանքով, այնպէս որ էջմիածնի աթոռը փայլուն գիրք մը չկրցաւ չինել իրեն: Լուսաւորչի Աջն ալ, որ այնքան մեծ գեր կատարած էր էջմիածնի աթոռին վերահաստատութեան առթիւ, Աղթամար տարուած էր և զարմանալի պարագաներու մէջ միայն վերագարծուեցաւ էջմիածին 1477ին (Աղգալսմ. էջ 2165-66, 2189-92): Արդ՝ կրնայ ենթադրուիլ որ Ստեփանոս Սարաձորեցին, օգտուելով էջմիածնի անփայլ ու անբարունակ վիճակէն, ձեռնարկ մը ըրած ըլլայ զայն խափանելու և Սիսի աթոռը փայլեցնելու նպատակով:

Այլիշան, Կիլիկեան ժամանակագրէն տանելով կը յիշէ թէ 1479-ին Սիսի մէջ Լուսաւորչին կորսուած Աջը զանուեցաւ Թիւրքի մը ձեռքով և գնուեցաւ (Սիսուան էջ 539):

1479-ը Սարաձորեցիին ժամանակն է:

Պ.

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ Ա. ԱՆՏՈՒՓՈՅՏ

1183-1188

Ամենեւին տեղեկութիւն չկայ Յովհաննէս Ա. Անտիօքացիի մասին, եւ ընդհակառակն անուններու չփոթութիւն մը կայ: Սարաձորեցիէն ետքը իրարու կը յաջորդեն Յովհաննէս անունով երեք կաթողիկոսներ:

1. Յովհաննէս Ա. Անտիօքցի.
2. » Բ. Թլուրանցի.
3. » Դ. Քիլիսցի

Մաղաքիս զպիլի ցուցակին մէջ չկայ Յովհ. Ա. Անտիօքացին (Հմմտ. Սխառան էջ 218. ծնթ. 3): Չամչեանի և Ալիշանի ցուցակներուն մէջ կայ, բայց սխալ թուականաւ (1474—1489), թէ և Ալիշան յետոյ կերպով մը կ'ուզէ թուականը, հետեւեալ կիլիկեան ժամանակաշրջան, որ, կ'ըսէ, երեք Յովհաննէս կաթողիկոսներէն առաջինը կը դնէ 1488ին և յաջորդ տարին ալ հռչակաւոր Թշկուտանցիին, իսկ երրորդն ու յաջորդները, մեր ժամանակաշրջանին պէս (Սխառան էջ 539 և 218):

Մեր կազմած ցանկին համեմատ Յովհ. Ա. Անտիօքացին հինգ տարի կը վարէ կաթողիկոսութիւնը:

Յուսանք որ օր մը վաւերագրերն էր յերևան գան եւ տեղեկութիւններ տան մեզի իր կեանքին եւ գործունէութեան վրայ:

Բ. Ե.

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅԱԳԷՏԸ(*)

ԽՆՉՊԷՍ ՀԱՅԵՐԷՆ ՍՈՎՐԵՑԱՅ

Գիտութեան անյայտ զետիւններուն վրայ աշխատելու ձեռնարկող զպրագէտը իր վերջին հանգրուանին կը հասնի շարք մը պարագաներու բերումով, որոնք իրաւութեամբ և արդիւնք ըլլալով հանգրուան յաճախ զուտ պատահական զէպքերէ յառաջ կուգան և ուղղութիւն մը կ'առնեն: Գալով իմ պարագային՝ Կովկասեան իրաց շուրջ իմ շահագրգռութիւնս բնականօրէն ծնունդ առաւ Բիւզանդական պատմութեան մասին իմ նախկին հետաքրքիր վերաբերմունքէս:

Հարկըրտ Համալսարանի աւարտական աշխատանքներուս միջոցին մեծագոյն բարեբախտութիւնն ունեցայ մտերմօրէն ըն-

կերանալու ատեն մը Փրոֆ. Եղուարդ Մէլքիւն հետ, որ Պերլինի Համալսարանին հին պատմութեան փրոֆէսօրն էր, և որուն ներշնչող անձնաւորութիւնը մղեց զիս զէպի պատմութեան դաշտը, ուսնցեւորդ զիս յոյն և լատին բանասիրութեան հանդէպ իմ նախկին հետաքրքրութենէս: Արդէն նոյն իսկ Քալիֆորնիայի համալսարանի շրջանաւարտութիւնս կանխող օրերուն մեծ հետաքրքրութիւն արթնցած էր իմ մէջ Բիւզանդական նիւթերու շուրջ. փրոֆէսօրին ազդեցութեան արդիւնքն այն եղաւ որ Բիւզանդական պատմութեան դաշտը նետուեցայ բոլորովին:

Յաջորդ քայլը եղաւ ուսերէն սովորելու սկսիլս, ինչ որ անհրաժեշտ է բոլոր բիւզանդագէտներու համար: Եւ որովհետեւ երկու տարի պիտի անցընէի Եւրոպայի մէջ՝ ամէնէն աւելի գործնական թուեցաւ ինձի Ռուսիա երթալ, ծանօթանալ աչգ մարդի զպրագէտներուն, եւ միեւնոյն ատեն լեզուն ալ սովորիլ:

Հարկըրտ եղածս ատենէն՝ շատ հրապարուած էի Փրոֆ. Ա. Ս. Քուլիքի դասախոսութիւններով Մերձաւոր Արեւելքի խնդրոյն շուրջ, և մասնաւորապէս այն տեղեկութիւններէն՝ զորս կուտար ան Հայաստան ըրած իր մէկ այցելութեան և զէպի Արարատի գագաթը իր կատարած վերելքի մասին: Ուստի որոշեցի Սանպետրսպոլի երթալ Կովկասի ճանապարհով, և իմ յարգոյ ուսուցիչս գերազանցել՝ լեռնային արշաւանքներով: 1911 թուականին Օգոստ. և Սեպտ. ամիսները Կովկաս անցուցի և այդ միջոցին ձիով ճամբորդեցի Տալեանէն դէպի Դարաշիշակ՝ Սաթանիսաշի եւ նոր Պայազիտի ճանապարհով. անկէ ալ երևան անցայ: Արարատ բարձրանալու փորձս անյաջող անցաւ փոթորիկի մը պատճառաւ, բայց վերադարձին էջմիածնի եւ Անիի ըրած այցելութիւններս բիւրեղացուցին իմ մէջ անեցուն փափաք մը հաղորդ ըլլալու հայերէնին՝ որուն Բիւզանդական ուսումնասիրութիւններու համար կարեւորութիւնը զգացած էի արդէն:

Սանպետրսպոլի հասնելէ ետք սկսայ հայերէն սորվիլ նախ Ն. Կ. Աղոնցի, և յետոյ Փրոֆ. Ն. Ի. Մառի հետ: Այս վերջին զպրագէտին ահագին հմտութիւնը և ուժեղ

(*) Ամերիկացի հայագէտ Բրոֆ. Ռ. Բ. Պէլքը, մասնաւորապէս Սիմոնի համար գրեց այս տեղեկութիւնները, երբ 1927ի ձմեռը այցելեց Երուսաղէմ, Ս. Յակոբի Զեռագրաց Մատենադարանի մէջ հետազոտութիւններ ընելու համար: Յ. Ի.

անձնաւորութիւնը անջնջելի տպաւորութիւն մը թողուցին վրաս, և Ամերիկա վերագտնալէս ետքը (1912 Օգոստ.) իմ հայերէնի աշխատանքներս շարունակեցի, և մօտէն հետեւեցայ ուսուցչիս հրատարակութիւններուն:

1914-ի գարնան՝ իմ հաշուոյս Ռուսիա դացի շարունակելու համար իմ հետագոտութիւններս և ուսումնասիրութիւններս, այս անգամ ալ սկսայ Փրոֆ. Ն. Մառէն վրացերէն սովորիլ: Ան ինծի խորհուրդ տուաւ որ բնագիր մը ընտրեմ և անոր վրայ աշխատիմ, զայն ի վերջոյ հրատարակելու նպատակաւ:

Յաջորդող երեք տարիները Պետերսպուրկ կեցայ ամբողջովին՝ բացի 1916-ի գարնան երեք ամիսներէն՝ երբ Ամերիկա այցելեցի և Հարվըրտ Համալսարանէն վարդապետ Փիլիսոփայութեան աստիճանս ստացայ:

Հետաքրքրութիւնս աստիճանաբար աւելի զրական խնդիրներու շուրջ զարձաւ, և կեդրոնացաւ թարգմանութեան և ոճի խնդիրներուն վրայ: Մագիստրոսութեան քննութիւններու մէկ մասը Հայերէն և Վրացերէն Գրականութեան վրայ պատրաստեցի. 1918ի Մարտին Բեթթօկրատ, և ապա Կովկաս ղրկուեցայ Ռուսական Գիտութեանց Կաճառին կողմէ՝ վրացերէն ձեռագիրներ քննելու պաշտօնով: Ու քրանիոյ քառասային վիճակի և պատերազմի վերջանալուն տակ նուիրայութիւնը հարկադրեցին զիս երկու տարի մնալ Թիֆլիս, ուր շարունակեցի հետազոտութիւններս, ապրուստ չահելու հարկէն յառաջ եկած աշխատանքներէս աւելցած ազատ միջոցներու:

Կովկաս մնալու ատեն ուշադրութիւնս զրաւեցին մասնաւորապէս այն խնդիրները, որոնք կապ ունէին Սուրբ Գիրքի վրացերէն թարգմանութեանց հետ: Ամենահին թարգմանութիւնները (versions) բոլորն ալ հայերէնէ կատարուած են, և շատ աւելի նախնական բնագիր մը կը ներկայացնեն քան զոյուութիւն ունեցող հայերէն Ձեռագիրները: Ի սկզբան Հին Կտակարանը հետազոտութիւններուս կեդրոնն էր ինծի համար, բայց յետոյ Նոր Կտակարանն ալ տեղ ունեցաւ անոր քով: 1920ին Ամերիկա վերագարձայ և աւագ ուսուցիչ և դաստիարակ եղայ. յետոյ ալ (1922ին) պատմութեան փրոֆէ-

սէօրի օգնականի պաշտօն ստացայ Հարվըրտ Համալսարանին մէջ:

Թէպէտ աշխատութիւններէս մեծ մասը վրացերէնի վրայ կեդրոնացած է, սակայն հայկական նիւթերու օգտագործումը էական եղած է ատոնց բոլորին համար: Հետեւաբար ստորեւ կը դնեմ ցանկը այն նիւթերուն՝ որոնք զոնէ մասամբ հայկական նիւթերու մասին կը խօսին:

1915. Արեւելեան Հռոմեական Կայսերական Կառավարութեան Հրեաներու հետ ունեցած յարաբերութեանց վրայ, 602-630 Յ. Ք. Թրիսթիանաքիի Վաստք. հար. 3. էջ 162-194. (ռուսերէն):

1918. Սոկրատ Սոկրատիկոսի Եկեղեցական Պատմութեան Հայերէն Թարգմանութեան քուսակին վրայ (ռուսերէն). Նոյն անդ. հար. 6, էջ 142 չ.:

1921. Հին Կախարանի Վրացերէն Թարգմանութիւնները: Մասկուայի Հնախօսական Ընկերութեան Կովկասեան Բաժնի Տեղեկագրին մէջ. հար. 6, էջ 1-40 (ռուսերէն): Ասոր վերաքննեալ մէկ անգլիերէն թարգմանութիւնը հրատարակուեցաւ Հարվըրտի Աստուածաբանական Հանդէսին մէջ. 19 (1926) էջ 271 չ.:

1922. Վերաբնութիւն Յ. Մակիդի Հայ Աւետարաններուն, Հարվըրտի Աստուածաբանական հանդէսին մէջ. 15, էջ 299-303:

1926. Չորրորդ Եզրասի վրացերէն Թարգմանութիւնը Երուսաղէմի Ձեռագրին, Հարվըրտի Աստուածաբանական Հանդէսին մէջ, 19 (1926) էջ 299-375:

Եպիփանի Երկոստան Քարեռն վրայ գրած ճառին վրացերէն բնագիրին մէկ հրատարակութիւնը, որուն մէջ սոյն գրուածքին հայերէն և եկեղեցիներէն (կողտերէն) կտորներն ալ հրատարակուած են: Հայերէն կտորները առնուած են Բարիքի, Վենետիկի և Երուսաղէմի Ձեռագիրներէն: Ինչ ինչ ուրիշ յօդուածներ ալ կան, որոնք հայկական յատուկ ուսումնասիրութեանց դաշտին սահմանէն դուրս իյնալով զանց առնուած են հոս:

Թրգ. Ն. Ս.

ROBERT P. BLAKE

ՍՈՒՐԲԵՐՆ ՈՒ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԸ

«ԱՐԲ ՍՐԲՈՅ» ներու գրուցախառն ու գուարճալի մասերէն մէկն է վայրի գուգաններու բնակութիւնը կամ սպասարկութիւնը ա՛յս կամ այն սուրբին մօտ, ա՛նոր կամքն ու խօսքը յարգելու յօժարութեամբ: Աւելորդ է բնել՝ թէ անասուններու այդ խորհրդաւոր բնկերակցութիւնը նոր փայլ մը կ'աւելցնէր արդէն իսկ հրաշալիօրէն նկարագրուած կեանքերու վրայ: Նման զրոյցներ նորագոյն հաւատօրէններ կ'ընձեռնէին քրիստոնէութեամբ վերածնող մարդկութեան համար, արձագանգ տալով վաղնջական ժամանակներու սքանչելիքներուն՝ ուր անբանները մարդկօրէն բարբառելով՝ հաշտ ու հաւան գրացիներն էին մարդոց: Այդ ցանկալի թուականը շատոնց անհետացած էր մեղքին չարաշուք տղկցութենէն, որ եղած էր մարդն ու անասունները իրարու մօտեցնող այդ հմայքը: Ինչո՞ւ կարելի չըլլար վերանորոգել այդ լուծուած կախարդանքը, չունելն ու զօրութեամբ այն գերազոյն գաղտնիքին՝ որ պիտի պարտադրէր գայլը ոչխարին հետ ճարակելու միեւնոյն արօտափայլին մէջ: Սուրբերու իշխանութիւնը պէ՛տք էր որ տարածուէր՝ մարդերէն գատարջերուն և նմաններուն վրայ ալ, հպատակեցնելու կամ քաղաքացիներ բնելու զանոնք, կամ անսովոր լոյս մը պտտցնելու համար անոնց մեղի հետ ունեցած համբու հեռաւոր եղբայրութեանը վրայ⁽¹⁾:

Կարգալով թռչուններու՝ եղնիկներու՝ ճպտուններու կամ զորտերու մասին պատմուածները Սուրբերու կեանքին մէջ, անուշ ազատատանք մը կ'զգանք ներքնա-

պէս, ու անոնց մօթ աշխարհը ճառագայթումներ կ'ունենայ մեր մօքի նայուածքին: Այսպէս՝ երբ Ֆրանսուա տ'Աւիլը՝ լսելու ատեն թռչուններուն երգը՝ կը դադրեցնէ իր աղօթքը, որպէս զի անոնք փառաբանեն Տէրը. կամ՝ երբ կը յիշենք Միշին Դարուն մէջ՝ եղնիկներուն երկրեղած ծնրազրութիւնը Ս. Կոյսին հանդէպ, ա՛յն եղնիկներուն որոնց նախամայրը՝ երբեմն՝ Ս. Աթանազիոսէի աօնական յիշատակին նուէր կը բերէր իր նորածին ձագուկը տարուէ տարի, չենք չիկնիր ու չփոթիր պահ մը՝ մեր պաշտումին ցուրտ մեքենականութիւնը բերելով աչքի առջև:

Բոլոր գաղաններէն օժը միայն չէ մոռցած իր թշնամութիւնը, առաջին մարդասպանը, ինչպէս կը կոչուի ան: Երբեք չեն տեղացաւ որեւէ սուրբի հետ, և հասկնալի է թէ որեւէ սուրբ պիտի չուզէր շոյել այդ թունաւոր թշնամին, որուն վրայ կը տանին իրենց բռնի յաղթանակը Զինուորական կամ Զիւարթ Սուրբերը, (Գէորգ, Մինաս, Թէոդորոս, Սարգիս, Էսայն) իրենց նիզակին ծայրովը գնանին դամիւով զայն. մինչ ուրիշ սուրբեր ալ խաչակնքումով, աղօթքով կամ բերնի փռումով կը փճացնեն հաճարակաց վտանգ սպառնացող եղեռնաւոր այդ գազանը: Մեկնութեան չեն կարօտիր այս սպանութեան զիրար յիշեցնող պարագաները, վասնզի Սատանը ոտնակոխ ընելու խորհրդանշական զրուակներ էին անոնք: «Արք Սրբոց» ներու մէջ ընդելուզուած:

Անշուշտ գաղաններու անակնկալ ծառայութիւնները Սուրբերու մօտ և ասոնց վերաբերմունքը այդ առիթներով՝ ժողովրդային մտայնութեան ու բարոյական ըմբռնումին համեմատ համեմուած են շատ անգամ. զոր օրինակ՝ ասդին՝ Անտոն ճըզնաւոր կ'օրհնէ այն առիւծը՝ որ անապատական Պօղին համար գերեզման մը կը փորէ իր ճանկերովը, և սուրբին բարեմաղթանքներուն շնորհիւ կը հանգիպի ոչխարի մը... անդին՝ ուրիշ սուրբ մը, Պափնուարոս, կը մերժէ ընդունիլ ոչխարի մը մօրթը՝ զոր իրեն կը բերէ երախտապարտ բորենի մը: Առաջինով կը կարծուի՝ թէ բարի գործ մը կ'ընայ վարձատրուի ի միաս անմեղի մը... Իսկ երկրորդով կը խորհնք՝ թէ անիրաւու-

(1) Այս մեկամաղձոս զգայնութիւնը սակայն չի կրնար անուշ հաշտիլ սիրուն գաղանցումին հետ ա՛յն Թրանսալի բերդովն, որ հեռն ալ կը հրախէ իր երթալի՛ դրախտը:

«... Պիտի առնել գաղաղանս, ու կտելով մեծ համբան՝ «Պիտի քսմ մտերիմ իսկ կնեռու գլխիկդ, «ես Francis Jammes-ն եմ, անա՛ դէպի դրախտ կ'երթամ կտ»:

«Կապոյս երկնի ղով հեղիկ բարեկամներն, օ՛հ, եկէ՛ք, «Բաթի Տիտոց երկրին մէջ չիկայ զրոյթ մը երբեք»:

թիւն մը չի կրնար արդարանալ երբեք:

Այս զրոյցները յիշելով՝ միտք չունինք բնաւ բարոյականի դասեր հանելու անոնցմէ, այլ միայն գնահատելու այն ջերմ ու զօղորդիկ զգացումը՝ զոր անասուններու ջոխիւրը կրնայ արթնցնել մեր մէջ:

Չմոռնանք ըսելու որ հեթանոս աշխարհն ալ իր պատկառելի մարդերուն հետ կը սիրէր լծորդել գազաններու հաճելի բնականցութիւնը, Պիւթագորի մատակարարէն՝ սկսելով մինչև Անդրոկլէսի առիւծը՝ որ երախտազէտ մնալու խորունկ զգացումը պահած էր իր մէջ:

Հոս կը գնենք մեր ազգային սուրբերու կեանքէն քաղուած քանի մը օրինակներ, առանց երաշխատելու անոնց զուտ հայեցի հանգամանքը, վասնզի նման զրոյցներ կրնան փոխադրելի ապրանքներ նկատուիլ՝ Վկայաբանական շահավաճառի մէջ, ճիշդ առակներու կամ առակաւոր խօսքերու պէս, որոնք ամէն կողմ չըջան կ'ընեն, թէև իւրաքանչիւր ժողովուրդ իր իսկ փորձառական իմաստութիւնէն կամ հրաշամոլ մտայնութիւնէն քիչ կամ շատ բաժին մը կը հանէ ու կը խառնէ ամէնուն:

1. Շաղիտայի Առիւծը (Գ. դար) (*) — «Շաղիտայս, ազգաւ ասորի, աշակերտ մեծին Դանիէլի և ի տղայութենէ իւրմէ սրնեալ էր համակ յանապատս... յետ հանգըստեան Սրբոյն Ներսէսի, չոքաւ ի գաւառն Կորդուաց... բնակէր ի մէջ առիւծոց, և աւելի քան զքսան առիւծ հանապազ չըջէին ընդ նմա... և յորժամ ցաւ ինչ ցաւէր գազանացն՝ գային շուրջ պատէին զնովաւ և ձգձգէին զՇաղիտայն, և նշանաւ առնէին խնդրել զբժշկութիւն: Էր երբեմն զի առիւծ մի մեծ, որոյ ելեալ էր եղէգն ընդ թաթուլ բաղկին, եկն առ սուրբն Շաղիտա որ նստէր յԱռիւծ լերինն, և զօրէն մարդոյ ի վեր առեալ զթաթուլն՝ ցուցանէր նմա զվէրն: Իսկ սուրբն հանէր զեղէգն և թքանէր ի վէրն, և թաշկինակաւն զոր ընդ զլուս իւր էր ածեալ՝ պատէր զթաթ առիւծուն և բժշկէր»:

— Վանգոց վանքին մեծանուն և հռչակաւոր հայրն ալ Վարդիկ (Թ-ժ դար), ինչպէս կը պատմէ Ասողիկ (Պատմ. էջ 163), գազաններու հետ անսուսազ կ'ապրէր ամայի և անապատ վայրերու

մէջ, մինչև որ արժանացաւ հրաշք գործելու զօրութեան՝ օրուն կը ցանկար: Նոյն փափաքն ունէր նաև իրեն բնկերացող Կարմիր վանհայրը՝ զոր պիտի յիշենք յետոյ: Մատակ առիւծ մը վերջապէս հնազանդեցաւ Վարդիկին, և որսացած եղջերուներու կաշին կը բերէր անոր: Սրմըն ալ իր երկու կորիւնները սուրբին ոտքին առջև բերաւ զրաւ, խնդրելու համար որ բժշկէ անոնց ականջները, և Սուրբը ձեռք զնելով գահացում կուտայ առիւծին խնդրանքին:

Կարգա՝ Հանդէս Ամսօրեայի մէջ (1924 էջ 100-102) «Սքանչելիք զոր եցոյց Աստուած ի ձեռն Սրբոյն Երասիմոսի» գրուածքը:

2. Տիրոս վանահօր գործերը. (Յ. դար) (*) — «Բարիկ Սինեաց տէր՝ վանակուն կացոյց և սպասաւոր զընտրեալն Տիրոտ, հաւատարիմ՝ սուրբ և ներանձնաւոր քահանայ, յորում ժամանակի ոչ ոք զոյր նման նմա վարուք առաքինութեան և սքանչելազորմ հաւատովք... Յորժամ գայլ յայծեաց ու կամ գառն յափշտակէր, և ձայնեալ ոմանց առ Սուրբն, նա սուրբ աւջովն իւրով առնէր զնշան խաչին ընդդէմ գազանին և ասէր. «Բրիտտոսիւ ասեմ, չիլխես տանիլ». և գազան գայլուն ի վայր եղեալ զուն կամ զգառն՝ զնայր հանդարտութեամբ: Եւ զարձեալ թաղ մի Շաղատայ էր յեզր ծովակի միոջ, և երանելին Տիրոտ նստէր ի մէջի ոմանց. և զօրքն ի ծովուն՝ ըստ սովորութեան իւրեանց՝ լնուին (զտեղին) յաւէմ ազազակելով. և սուրբն զշարեալ նոցա՝ ասէ. «Ո՛հ, խլացէք ձեր անհեղեղ բարբառովք», և զրազում աւուրս կարկամեցան զօրքն և ո՛չ կարացին բարբառել: Եւ եղև ի միում աւուրց հնաս երանելին ի նոյն տեղի. և բնակիչք տեղուցն զգացուցին վասն զօրտոցն, և նա ասէ. «Հրամայեալ եմ նոցա լուծանել ի նոյն սնտոն բարբառն և վերաձայնել»: Եւ նոյն ժամայն, և այլն:

— Մեր սուրբն աւելի խղճամտ կ'երի բան սրբունին Ուլփա՝ որ Պիկարտոյ ճահիճներուն մէջ բնակող գորտերուն արգիլել է կռիւն, ու մինչև հիմայ անոնք կը լռեն (Sb's Almanach Catholique, 1924, էջ 129-130): Վարք Սրբոցնեբու մէջ զօրքերը լռեցնելու կշտամբանքը հասարակ տեղիք մըն է զարձամ: Անգամ Սուեետնիոս հեթանոս պատմիչը զանց չընէր յիշատակել՝ թէ Սոստոս կայսրը լեզու ելած օրն հրամայած ըլլայ զօրտերուն որ լռեն: Կը յիշուի Մուսլիման սուրբերէն՝ ձէլալլէտոնի Ռուսիի պատահածը, երբ օր մը եղաբարի մը շուրջը հան-

(*) ՓԱՒՍՏՈՒ, Ե. 26:

(*) ՍՏ. ՕՐԲԵԼԵԱՆ, Պատմ. Ա. էջ 84:

գերանալ կեանքի վրայ կը խօսէր ան, բոլոր գորտերը սկսան կրկնաւ, Մեկէվին անաղին ձայնով մը պոռաց. «Ինչ աղմուկ է աս, դժբ պիտի խօսիք՝ թէ մենք» և գորտերը լռեցին: Իր խօսքերն աւարտելէ յետոյ սակայն՝ մօտեցաւ լինին, և նշանացի թոյլատուութիւն շնորհեց. բոլոր գորտերը վերստին իրենց շագակրատանքը (Huart, Les Saints des Derviches Tourners, I. էջ 131):

Նման գրոյց մը կ'աւանդէ նաեւ մեր Զաքարիա Սարգիսազար (ժ.կ. դար)՝ որ խօսելով Մարմաշէնի վանահայր երեմիայի մասին (ժ.կ. դար)՝ կը գրէ. «Վանքին մօտ վաքիկի լեակ մը կար, որ սուրբը կ'երթար երբեմն աղօթելու: Օր մը երբ իր աշակերտներէն մէկը՝ լեակին մէկ կողմէն կը ձայնէր իրեն, գորտերու աղաղակէն անլռելի եղան անոր բառերը: Այն ատեն շքանշեւ լի այնքն Աստուծոյ երեմիա աստուծոյ գորտացն՝ ասէ. լռեցէ՛ք, և խելոյն լռեցին. և մինչև ցայսօր կան լուս և ոչ խօսին» (Պատմ. Գիրք Դ. Գլ. Է):

3. Յովհանն Մայրապետնցիի պէշը (Է. դար) (*) — «Երթեալ Յովհաննու՝ ընտրեաց իւր տեղի լուսեան ի կողման Գետաբակս բերդոյ, և անդ զազարեալ՝ հանապաղ ընդ Աստուծոյ խօսէր. և եջոյց Աստուած սքանչելիս վկայ լինիլ սրբութեան նորա: Զի էր նորա էջ մի՝ որ սպասուութէր ի պէտս նոցա (վանականաց). պատանեաց նմա արջ մի և եկեր զնա: Եւ իրեւ ասացին Յովհաննու՝ երթեալ ասէ ցարջն. Որովհետեւ սպաներ զապաստոօրն մեր, արդ փոխանակ նորա զու սպասաւորեա մեզ: Եւ երթեալ արջուն՝ սպասաւորէր ամենայն հնազանդութեամբ ի բռնակրութիւնս ամս բազումս»:

Կիրակոս պատմիչն հմուտ հրատարակիչը՝ անհամ կատակ մը զլորած է Մայրապետնցիի անաղին՝ արջու մը բնկերակցութիւնը վաշխուչ գտնելով այդ Հայ վարդապետին: Բայց միթէ մէկէ աւելի լատին սուրբեր ալ չհն վաշխում նոյն ներքնազնային բարեկամութիւնը և առանին սպասարկութիւնը. մանաւանդ կըրնա՞յ մոռցուիլ Saint Gallի ծառայող ու անոր օճախը վառ պահող արջը: Զանց ընելով շատերը նման պատմութիւններէն, յիշենք միայն Saint Martinի դիմում պատահածը՝ որ իր էշովը Հռովմ աբիսիի գաղած ատեն՝ լեռնոտ համբու մը վրայ՝ արջու մը դժ ստաւ իր սեռն պիտուն: Եւ արդեւ ցուածք տկնարկեց մեղադարտ արջուն որ չալկէ իշուն բերք. և այս անգամ՝ արջուն հետ կատարեց սուրբն իր ուխտը. երթեալ արջով (Montcaux, Saint Martin էջ 75):

4. Թանահաւի Մխիթար վանահօր զապանները (Է. դար). (**) «Ախտան Թանահաւի վանից

կայ ի վերոյ Սիւնեաց ի ստորոտ լերինն՝ ի բարձրաւանդակի միջոյ՝ ի մէջ անտառին... Հայր վանիցն Մխիթար, որ անցեալ էր ճգնութեամբ ընդ բոլոր հոյս առաքինեաց, զգազանս վայրենիս՝ զարջս և զգայլս ամէր ի հնազանդութիւն սուրբ Եկեղեցւոյն և ծառայեցուցանէր վանիցն... Գայլքն զջուրս հօտիցն պահպանէին զուշութեամբ և զանգեայս արջառոցն. և արջքն քամակօքն բռնակիր լինէին: Եւ հանուպազ երթայր յանտառն սուրբն Մխիթար, և ժողովէին ամենայն զազանքն վայրիք առաջի նորա, և որպէս զգայունք խնդրէին ի նմանէ աղօթս և ողորմութիւն ըստ իւրաքանչիւր պիտոյցոյ»:

— Տեսանք արջէն արջերուն սպասարկութիւնը: Գայլով գայլերուն՝ որոնց կը յանձնուի երբեմն հօտերու պահպանութիւնը, ապախարութեան մը փորձը ցուցած պէտք է ըլլան, թէպէտեւ շատ կարճ ժամանակի համար կը պատմուի թէ նարեկացի՝ երբ զեռ տղայ էր և հովուութիւն կ'ընէր Խարզիթի մէջ, որ մը գայլերը բերին իր կորուսած ոչխարները, և ունալով սօքն ինկան. այնուհետեւ Սուրբ անոնց կըցաւ վրատահիլ իր ոչխարներուն հօգուտիւնը՝ իր բացակայութեան ատեն: — Ֆրանչիսկեան կըրօնաւորներու սուրբն ալ François d'Assise, զոր վերը յիշեցինք, ապախարութեան և զաշինք կնքելու հրաւիրեց Գուրբիոյի գայլը, որ երկար ատեն սարսափն էր եղած տեղւոյն բնակիչներուն և յետոյ ընտանի բարեկամն եղաւ անոնց: (Paul Franche, La Légende dorée des Bêtes, էջ 173—187):

5. Օմնեցի Հայրապետն զապան. (Է. դար). (*) — Փակելէ առաջ մեր պատկերներուն ցուցադրութիւնը, յիշենք Կիրակոսի սա տողերն ալ. «Յովհան Օմնեցի շինէ եկեղեցի մի մեծ յիւր զիւղն Ուծուն, որ հուպ էր ի քաղաքն Լօսէ, և իւր ընտրեալ տեղի բնակութեան սակաւ մի ի բացեալ ի գիւղէն՝ և անդ զազարէր: Եւ եղև օր մի զի յաղթս էր սուրբն, երկու վիշապք անաղինք երեւցան ի տեղիքն ուր կայանքն էին առաքինոյն, և տեսեալ պաշտօնէի նորա՝ աղաղակեաց առ սուրբն օգնել. իսկ սուրբն կնքեաց ընդդէմ նոցա, և առժամայն քարացան, և են մինչև ցայսօր. և ջուր ըլլեաց ի պորտոյ միշապին (վիշապացն ?) և բժշկութիւն է ամենայն օճահարի»:

Հայր Կարմիրին համար ալ, զոր վերը յիշեցինք, կը պատմէ Ասողիկ՝ թէ սուրբը

(*) ԿԻՐԱԿՈՍ ՊԱՏՄԻՉ, էջ 31-32 վեցէս, սպ.

(**) ՍՏ. ՕՐԿԵԼԵԱՆ, Պատմ. Ա. էջ 204-205:

(*) ԿԻՐԱԿՈՍ, Պատմ. էջ 30:

Մոփաց Գաւառին մէջ բնակած ատեն՝ երբ որ մը Ամիրային կ'երթար գէպի Պաղին բերդը, այդ սահմաններուն մօտ գտնուող աւերակ եկեղեցիի մը մէջ ուզեց հանգչիլ։ Տեղւոյն քրիստոնեաները կ'ըսեն սուրբին. «Մի՛ լինիլ անդ, զի մահաշունչ է վիշապն որ կայ անդ»։ Իսկ նա ի գործութիւնն Աստուծոյ մտաւհանգեալ՝ մտեալ աղօթէր ի նմա զցայտն. եւ վիշապին մերձեցեալ ի դռնն եկեղեցւոյն՝ գործութեամբ Տեսնն և աղօթիւք սրբոյն վաղվադակի սատակեցաւ։ Եւ յառաւօտեան՝ անհաւատ հեթանոսքն ասեն ցհաւատացեալսն. երթալք տեսէք զի կ'ընալ է վիշապն անառք զայն զայն զոր Աստուծոյն տէք։ Եւ ոչ ոք իշխէր մերձեալ ցրադում ժամս անշարժ մընացեալ վիշապին, և մարդիկն կոսկածանօք առ սակաւ սակաւ մօտէին։ Իսկ ճրգնաւորն Քրիստոսի ի ներքուստ աղաղակեաց. «Քարշեցէ՛ք զպիղծոյ զի արտաքսելիցս. և այս ի պարծանս հաւատացելոց լինէր և յամօթ անհաւատիցն»։

— Էին հեթանոսական կրօնքներուն մէջ ալ ընկերային բարիք մը կը համարուէր վիշապներու սպանութիւնը, ըլլայ շերակէտով, ըլլայ Վահագնով. և քրիստոնէութեան նախկին թուականներուն մէջ այդ փրկարար զերբ վերագրուած էր միաւոր Սուրբերուն՝ ինչպէս ակնարկեցինք կանխաւ։ — Այդ հրաշագործութիւնը կ'ընծայուի շատերուն՝ ինչպէս և Ս. Իլարիոնի, Պաղեստինացի մեծահռչակ կրօնաւորին, որ երբեմն այցելած ըլլալով Դաղմատացոց Եպիսկոպոս Բագաբը, ուր վիշապ մը մեծամեծ չարքնի կը գործէր՝ կուլ տալով մարդ ու անասուն հաւատարմապէս, հրամայեց տեղւոյն բնակիչներուն խարոյկ մը վառել, և ինքն սկսաւ աղօթել. «Եւ անա գայր վիշապն իբրեւ յամբէ ուղեկանալ»։ Իլարիոն բռնեց ու կրակը նետեց զայն (Սոփիբք, ԻԲ. էջ 125-126)։ Ս. Աթանազիոնէս ալ իր ձեռքի ստիւբակէ գաւազանովը կը զարնէ և կը պայթեցնէ նոյնչափ վտանգաւոր օձ մը (Վարք և Վկայարանութիւնք Սրբոց, Ա. 50)։ Հրաշալի բացատրութիւն մը կը կազմէ Saint Martin' օձը՝ որ գետէ մը անցնելու ատեն կը երբ հրամայուի որ հտ դառնայ, կը հնազանդի սուրբին։ Կը կարծուի թէ այդ առթիւ ըսած ըլլայ սուրբը իր քովիներուն՝ «Յանք մտիկ կ'ընեն ինձի, մարգերը ո՛չ»։ Սուրբին այս խոստովանութիւնը թերեւս քանաւոր ըլլայ ընդհանրացնել բոլոր սուրբերուն համար, որոնք շատ անգամներով փորձն առած ըլլալով որ «մարդերը մտիկ չեն ընեն»՝ հարկադրուած կ'ըլլան անասուններէ խղրկելու ունկնդրութիւն մը իրենց համար։

Ե. Ե. Դ.

Ս. ՊԵՏՐՈՍ ԱՌԱՔԵԱՆ

ԵՆ

ՀՈՌԱՄՈՅ ԵՆԵՂԵՑԻՆ

Անգղիացի գիտնական մի, ակն յայտնի Հոռամէական-կաթոլիկ, Ֆօզս-ձագաւն անուն, այս տարի գիրք մի հրատարակեց վերնագրեալ «Պետրոս Իշխան» (Պետրոս, ուսումնասիրութիւն ի պատմութիւն և յաւանդութիւն քրիստոնեական), յորում հեղինակըն վերստին նորոգապէս ի քննի կ'առնու. այն ամէն աւանդութիւններն՝ որք կը նային յառաքելութիւն Ս. Պետրոսի ի Հոռամէ և ի գործունէութիւն նորա անդ։ Հեղինակն անշուշտ կը ջանայ ապացուցանել այդ աւանդութեանց հաւաստութիւնն և ստուգութիւնն. ըստ իւր կարծեաց Հոռամէական եկեղեցին «միակ առաքելական հաստատութիւնն է՝ որ ունեցած է անընդհատ աւանդութիւն մի», անտես առնելով, զոր օրինակ. զԱնտիոք և զայլ բազմաթիւ Առաքելահաստատ եկեղեցիս։ — Զայլեայլ ծանօթ աւանդութիւնս յաղազս Աթոռոյն Պետրոսի, զորս յիշեալ գիտունն ի մէջ կը բերէ ի հաստատութիւն իւր կարծեաց, թէ՛ պէտ և բաւական զօրաւոր ապացոյցներ կը համարի՝ նա ինքն, սակայն և այնպէս իւր պատճառարանութիւնքն ինպաստ իւր առաջարկութեան, հակառակ ամենայն ճգանց և նրբահայեաց տեսութեանց, չէ՛ն հարկաւ հաւանեցուցիչ ամենայն իրօք. սմին իրի նոյն ինքն չէ՛ կարող պնդել թէ ըստ ամենայնի անվէճ և անհակառակելի փաստս կ'ընծային. հետեարար պարտ է ասել թէ յիշեալ աւանդութիւնք ո՛չ իբրեւ վճռաձեւապէս սոյոց պատմական խոռոչիւնք ընդունելի են։ Վասն այսորիկ իսկ հեղինակին երբեքացութիւնք ակներև անորոշ և յերկուական կը մնան։ Զի իւր մանրախոյզ հետազօտութեանց վերջնական արդիւնքն է — և այժմ իսկ է կարեորն և առանձինն մտադրութեան արժանին — հաւանականութիւն մի, թէ և յոյժ զօրաւոր,

(*) Ո՛րչափ հեռի էր Ս. Պետրոսի յաւանդութեան ինքն գիւնքն «Իշխան Առաքելոց» անուանելոյ. որպիսի՝ համեստութեամբ կը գրէ առ երկրորդն «Իբրեւ երկրակից» աղաչելով և յորդորելով և որ ի կարգին. տե՛ս Ա. Պետր. Ե. 1—11

թէ՝ Ս. Պետրոս իրօք «կազմակերպիչ մի է [«որ ընթերցումն ի միտ առնէ», «չ թէ միակ կազմակերպիչն»] Հոռոմեական քրիստոնեայ հաստատութեան» (եկեղեցոյ)։

Ապա ուրեմն ի վերադոյն ասացելոցս յայտ է՝ թէ Ս. Պետրոս ի Հոռոմ գտանիւն, գործունէութիւնն անդէն, և նոյն քաղաքի եկեղեցին հիմնելն և հաստատելն, ասանց ամենայն հակառակութեան, կը մընայ սովորական սահմանքիւն մի եւեր, և «չ երբեք պատմական ստուգութիւն» Այժմու ճշմարիտ անաչառ քննադատութիւնն, բայց «չ հնարիմաց կարծեցեալ սովետութիւնն, աւելի քան զայս չէ՝ կարող հաստատել և ընդունիլ։—

Ի վախճան բանիցս ի դէպ թուի արդեւք հարցանել՝ թէ երբ գնացած է Ս. Պետրոս ի Հոռոմ։

Արդ՝ յայտ է թէ Ս. Պաւղոս առաքեալ իրբե կալանաւոր ժամանեց ի Հոռոմ յամի 62, և անդ «եղև զերկեամ մի» (Գործ. ԻԲ. 30), ուստի մինչև ցամա 64. յետ այնորիկ իւր հետքն կը կորսուի։— Ըստ ամենայն հաւանականութեան Ներոնեան հրաւածանաց ժամանակ (Յուլիոս 64) նահատակուեցաւ։

Գարձեալ յայտ իսկ է և ասանց ամենայն երկրայութեան թէ յառաջ քան զՊաւղոս «չ ոք ի բուն Առաքելոց եկած է ի Հոռոմ։ Ուստի մինչև ցարկուստ Ս. Պաւղոս ի Հոռոմ Ս. Պետրոս զեռ չէր հասած անդր. ընդ այս չի՛ք ինչ տարակոյս։— Ապա ուրեմն երբ եղաւ ժամանումն նորա ի Հոռոմ, — գրեցո՛ւք առ վայր մի՝ թէ յայդմ մասին աւանդութիւնն օտոյդ իցէ։— Եւ ապա երբ կ'սկսանի նորին կարծեցեալ երկայնամանակեայ եպիսկոպոսութիւնն անդէն. և հուսկ յետոյ երբ նահատակուեցաւ։— Ահաւասիկ հարցմունք, որոց չէ՝ մարդ երբեք վճռական պատասխանի տալ, և որք մնացոց են անյայտ և անբուժանելի խնդիրք։

Վասն զի արդարեւ ներքին պատմութիւն Հոռոմեական եկեղեցւոյ սկսեալ ի վերջին ամաց առաջին դարու միջև ցրակիզն գարուն երրորդի քանի խաւարաժածկութեամբ կայ և մնայ։

Երուսաղիմ

Յ. Յ. Մ.

ՈՒՂԵՐՉ

Մետրոյրայ Յ. Սեբեանց Նոր-Ջուղայեցոյ՝ ասացեալ ի դանիմի նազարեայ սուրբ եկեղեցւոյն Հայոց որ ի Կարկարա՝ յունու ժամանակն Սրբազան Մետրոյր արքեպիսկոպոսին եւ Առաջնորդին Պարսկա-Հնդկաստանի թեմին ի 21 աւուր Դեկտեմբերին, 1927 աւիմ։

Նորին Բարձր Սրբազնութեան Տեառն Տեառն Մետրոփայ Մագիստրոսին Տէր-Մովսիսեան, բարեխնամ առաջնորդին սրբութեանցն Ամենափրկչեան, ժողովրդապետ արքեպիսկոպոսին և պատուական հովուապետին Պարսկաստանի և Հնդկաստանի Հայոց։

Սրբազան Տէր,

Որպէս մի ի նախկին և ի յետին աշակերտացն «Հայկեան Մարզախրական Ժեմարանին» քաղաքիս մեծի, պատիւ ունիմ մատուցանել ի զիմաց հոգաբարձութեան, ուսուցչաց և ուսանողացն նոյն կրթական հաստատութեան՝ աղջոյն խորին մեծարանաց բարձր սրբազնութեան Ձերութ, մագիստրով ի նմին ժամու, որդիապարտ խորին ակնածութեամբ, բարի գալուստ յայս քաղաք հայալատ և յաւէտ պատմական վասն Հնդկահայոց։

Մարզախրական Ժեմարան մեր Հայկեան, հաստատեալ յամին 1821, հիմնադրամով տոպետին Աստուածատրոյ (Մուրադ-խանեան, նախաձեռնութեամբ ազգասիրին Մնացականի Սմբատ Վարդանեան՝ և առատ և իշխանական տրօք Հայոցն Հրեղ-կաստանեայց, լեալ է խորիսիս հաստատութեան և փարոս լուսաւորութեան աստանդական ազգայնոց մերոց ի սփիւռս Հնդկաց ընդարձակածաւալ երկրին, զգար մի ամբողջ ֆամբլով զմաքոր և զկենսատու կաթն ուսմանց և զխտութեանց՝ թէ տեղացի պատանեաց և թէ եկաց և պանդխտից ի հեռաւոր աշխարհաց՝ ըստ մեծի մասին եկեղոց ի ցանկալի այլ փառազուրկ ծննդավայրէն մերմէ ի Նոր-Ջուղայէ։

Մարզախրական Ժեմարան մեր բարձրադիւն՝ տուեալ է ի հնումն, ազգին և հայրենեաց, բազում ականաւոր գրապետ, բանասէրս և քաջ հայկաբանս՝ նման Մկրտչի

էմիւնեան՝ որ յետոյ փայլեցաւ ի Մոսկվա Ռուսաստանի օրպէս ուսուցչական զերահրողական մարմանն ի Հաղարեանց, Յովհաննու Ալիզաւեան, Թաղէտի Խաչիկ Ավետուհեան, Եսայեայ Մանուկեան, Մկրտչի Աղարէշեան, Խաչիկայ Արքանաթ Թովմասեան, Թովմասայ Մելքումեան և Յարութիւնի Թաղէտ Տէր-Յովհաննէսեան՝ բազմափաստակ և բարեխիղատակ պատմիչն ասեմ Նոր-Ջուղայի, իսկ ի վերջին ժամանակս, այն է յընթաց անցեալ յիսուն ամաց, ելեալ ի ճամարանէն բարեհամբաւ և արժանաւոր սանձք նման Յովհաննու Կարապետ Կալուստեան, Կարապետի Ղազար Փլիպպոսեան, Պետրոսի Հայրապետ Կրէտեան, Կարապետի Յովհաննէս Զէյթունեան, Ղեւոնդեայ Մկրտչեան, Միքայէլի Ստեփանոսեան, Գէորգայ Միքայէլեան, Ստեփանոսի և Գէորգայ Տէր Մեսրոփ Գրիգորեան, Մինասայ (բժիշկ) Ստեփանոսի Աղանուրեան, Մկրտչի Յարութիւն Եղգարեան, Առաքելի Կարապետ Մարտիրոսեան, Մինասայ Յովսէփեան, Աւետուհի և Ներսիսի Տէր Պաակ Յակոբջանեան, Յորդանանու Տէր Կարապետ Յորդանանեան, Յովհաննու Նազարէթ Կալուստեան, Գրիգորի Աւետիք Տէր Գրիգոր Յարութիւնեան, Թաղէտի Պետրոսեան, Սիմէոնի Կրէտեան, Յակոբայ Կարապետ Կալուստեան, Սարգսի Տէր Ղազար Արզարեան, օրպէս և ի Տէր հանգուցեալ Յարութիւնի Ստեփանոսեան, Մինասայ (բժիշկ) Մանուկ Բարսեղեան, Տիգրանայ Սարգսեան, Միքայէլի Սարգիս Մարտիրոսեան, Մկրտչի Տէր Յովհաննէս Կալուստեան, Կալուստանի Եղգարեան, Գէորգայ Տէր Ղազարու Արզարեան, Ալթայ Պետրոսեան, Յարութիւնի Գրիգոր Արզարեան, Հաչիկայ Միքայէլեան, Արզարու, Սեթայ, Թովմասայ և Աղեքսանդրի Յարութիւն Արզարեան, այլովքն հանգերձ, որք զանուն հայութեան զերազանցապէս պանծալի կացուցեալ են յասպարիզին վաճառականութեան, արուեստից և յեկեղեցեան արհեստին թէ աստ ի Հնդկաստան և թէ յայլ տեղիս։ Եթէ սակայն զոյութիւն ունի այսօր այն միակ ազգային վաճառան յայտմիկ անհուն օտարութեան, ի միջի բազմալեզու ազգաց՝ այդ նախնի կրթութեւ և զրատէր Հայոցն Հնդկաստանեայց են չընորհք, զի բարեխիղատակ և յաւէտ տօնե-

լի նախնիք մեր ի միջի բազմազգաց կենաց իւրեանց և զործունէութեանց յասպարիզին վաճառականութեան, չմոռացան և մոռնալ իսկ չկամեցան բնաւ դատաւաճախս լեզու ազգիս անգրանկան, այլ ուր որ զընացին ի խնդիր բազմին, անդ կառուցին անմիջապէս եկեղեցիս, օրպէս ի նոքօք վառ և անշէջ պահեսցին զսուրբ կրօն և զնուրախան լեզու և զբարբառ նախնեաց իւրեանց. և եթէ այսօր կայ և մնայ կարեւոր և յաւէտ պատկասելի Հայ գաղութ մի ի Հնդկիս, այդ ի շնորհս եկեղեցւոյ և զբարոցաց մնացեալ է ջարդ անվթար և անկորուստ։

Յերից դարուց հետէ և այսր յայտ է արդէն ընդհանրութեան ազգիս՝ խանդավառ զբաւիրութիւն, ջերմ կրօնասիրութիւն, անմահ բարեպաշտութիւն և անհամեմատ ազգասիրութիւն և հայրենասիրութիւն Հնդկահայոց, և եթէ հետեորդան չափողանցութիւն թուիցին բանք իմ և աններելի պարծանկոտութիւն, յայտնի մեծագործութիւնք նոցին յօղուտ ազգին և հայրենեաց անբարբառ վկայք են ցայսօր անհամեմատ ազգասիրութեան, կրօնասիրութեան և զբաւիրութեան նոցին։

Ո՛քք էին արդեօք օրք զհիմն եղին Հայ լրագրութեան անդ ի Մազրաս Հնդկաց յամին 1794, հրատարակութեամբ ԱԶԴԱՐԱՐ անդրանիկ լրագրոյն, եթէ ոչ զրատէր և յառաջդիմասէր Հնդկահայք։

Ո՛քք էին որք բարեբաւք և մեկեղատք հանդիսացան բազմաճախ ապագրութեան Չամչեանի եռահատոր ճոխ ապագրութեան «Պատմութեան Հայոց» և կամ «Ռօյէնի Հնախօսութեան և Պատմութեան»՝ եթէ ոչ կաթօլիկ, այլ ազգասէր Հնդկահայք՝ Շահ-բիմանեանք և Ղարամեանք։

Ո՛քք էին որք հաստատեցին զՄարդասիրական ձերմարանն աստ ի Կալիաթա, զգալոցն յանուն սրբոյն Մարտիրոսի ի նորն նախնիներն և կամ զՌաֆայէլ-Մուրատ զերահուշակ ձերմարանն անդ ի Վենետիկ, եթէ ոչ կրթասէր Հնդկահայք։

Ո՛քք էին որք հաստատեցին զառաջին տպարանն, զոյգ ընդ թղթաշինարանի՝ ի զերահրաշ վանս սրբոյն Էջմիածնի, եթէ ոչ զրատէր Հնդկահայք։

Ո՛քք էին զարձեալ որք կառուցին Ըզհոյակապ զանգակատունն ի վանս սրբոյ

Էջմիածնի և կամ նուիրեցին զարծաթի մեծ կաթնայն յորում եփի և եռայ սրբալոյս Յիւստն Մայր Աթոռոյն Հայաստանեայց՝ Եթէ ոչ բարեպաշտ Հնդկահայք մեր Ազայ Խաչիկ Առաքելեան և սպարապետն Յուզաֆ Պետրոսեան, «Կօռնէլ Յակոբ» կոչեցեալ:

Եւ զի՞ մի առ մի թուեցից, ո՞չք էին որք 150 ամօք յառաջ զառաջինն յղացան զգին զաղափար աղատադրութեան Հայաստանն աշխարհին ի ծանր և յանբմբեր լծոյ Պարսից և այլոց հայաձեաց, Եթէ ոչ հայրենատէր Հնդկահայք մեր Ազայ Շամիր Առաքելեան և հօրամոյն որդի նորին Ազայ Յակոբը՝ որպէս և հայրենանուէր պատուիրակ նոցին անմահն Յովսէփ Էմին, որոյ խնկելի ոսկերք հանգչին ընդ հովանեաւ սուրբ եկեղեցոյս այսորիկ:

Չմոռանամ յիշել և զայս՝ թէ յաւուրս անխլխանութեան ազգին յորում Մայր Աթոռն Հայաստանեայց հեծէր ընդ ծանր և էրկաթի լծով բռնակալացն Պարսից և ընտրութիւն և անկումն կաթուղիկոսաց մեջոց կախեալ լինէր զկամաց և զքմաց ինքնակալացն Պարսից և նեոն սարդորիցն Երեւանայ, ո՞չք էին արդեօք որք առատ և իշխանական տրօք իւրեանց զերծ և ազատ պահէին զՄայր Աթոռն Հայաստանեայց ի ծանր և անզրաւ պարտուց և ի լազմադուժար հարկոց և տուգանաց, Եթէ ոչ մեծաարուեստ, ոսկեախրտ և բարեպաշտ Հրնդկահայք բնակեալք ի Սուրաթ, ի Բուժրայի, յԱղբա, ի Գուալիէր, ի Կալկաթա, ի Սէյդապաղ, ի Չիլրա, ի Դոքա, ի Մազրաս, ի Մասուլիպատամ, յԱվա Բրմաստանի, ի Բոթալիա և ի Սմարանդ Զաֆայի:

Ուստի կեցցեն հին եւ նոր Հնդկահայք որք ջերմ ազգասիրութեամբ, հայրենասիրութեամբ, կրօնասիրութեամբ, գրասիրութեամբ և կրթասիրութեամբ իւրեանց զրաւեալ են պատկասելի և յաւէտ ուշագրաւ տեղի իմն յէջս ազգային պատմութեան և տեղագրոց՝ զի ո՞ր է այն յազգի մերում որ չիցէ լուեալ զմեծագործութեանց նախնի Հնդկահայոց և ոսկեծնոն բարերարաց նոցին, որք զհամբաւ հարին զանուն ազգին յանհուն օտարութեան յայսմիկ և ցուցին աշխարհի թէ որպիսի պայազատ և մեծագործ նախնեաց էին ինքեանք սեբունդք և շառաւիղք, բեկորք և մնացորդք

զորով այնպիսի նախահարց, որք ի մեծի փարթամութեան իւրեանց զհազար եւ մի եկեղեցիսն կառուցին յԱնի հրաշակերտ դատանին որ ի Շիրակ գաւառի Հոյաստանեայց:

Սոյն բարեպաշտ աթիւ պատիւ ունիմ նշնպէս, որպէս Փոխ. Նախագահ «Հայ. կական Բարեգործական Միութեան» տեղական Մասնաճիւղին՝ ողջունել զբարձր Սրբազնութիւն Զեր ի զիմոց վարչական մարմնոյն և համայն անդամոցն, մաղթելով Զեզ բա՛րի գալուստ որպէս և յաջողութիւն Զերոյ առաքելութեան և հովուական այցելութեան յօգուտ ազգին և հայրենեաց:

Բարեգործական Միութեան Կալկաթայի Մասնաճիւղն որ զառաջինն հիմնուեցաւ աստ յամին 1917, անխռնջ ջանիւք և նախաձեռնութեամբ Սրբազան Թորգոմ արքեպիսկոպոսին Եզիպտոսի Հայոց, վերակազմեցաւ և ի վերայ առաւել հաստատուն հիման եղաւ յամսեանն Մարտին ներկայ տարւոյս և ունի զարդիս անդամս և անդամուհիս առաւել քան զմի հարիւր և վաթսուն:

Բա՛ղջք է մեզ յուսալ, թէ որպէս յայլ Հայաշատ կեդրոնս, նոյնպէս և աստ ի Կալկաթա, Բարեգործականն ունիցի զիւր բաղձալին յաջողութիւն՝ յօգուտ ազգին և ի փառս քաղցրանուն հայրենեաց մերոց՝ և հի՛մ ոչ, զի հայրենասիրութիւն Հնդկահայոց ի հնուց հնուէ զհամբաւի հարեալ է ընդ ամենայն աշխարհ ի շնորհս մեծագործութեանց իւրեանց:

Ուրին ահնաճութեամբ մատչելով ի համբոյր սրբոյ աջոյդ, պատիւ անձին համարիմ, կալ և մեալ, բարձր սրբազնութեան Զերում, ամենախոնարհ ծառայ, և որպէս միշտ՝ հնութեանց հոյակապ Հնդկահայոց համեստ հետախոյզ՝

ՄԵՍՐՈՊ Յ. ՍԷԹԵԱՆՏ

(Նոր-Ջուլայեցի)

ի Կալկաթայ-Հնդկաց,

ի 21 Դեկտեմբերին, 1927:

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԵՐԵՒՈՅԹ ՄԸ

Լ-ի կորուստ

Իր «կամարականները» զբոսն մէջ
Հ. Սահակ կողման կամարականաց և Ար-
շարունաց միենայն նախարարութիւնը Ը-
լալը փաստելու միջոցին՝ հաւանական կը
գտնէ թէ Արշարունի տոհմանունը Արշա-
ւիր կամարականէ մը յառաջ եկած բլա-
լու է. սակայն կը խուսափի այդ լեզուա-
կան երևոյթը փաստելէ և պատշաճօրէն օգ-
տագործելէ, քանի որ Հիւսիսային կը զրէ
եղեր թէ «Արշաւիր անունէն հարկ էր որ
Արշարունիք անանցուէր»: Ներուի, սա-
կայն, զիտել տալ թէ երբեմն օտարները
կամ հինները Հափազանց կը ճշնեն ներկա-
յի հայ միտքը, կաշկանդելով զայն: Այս-
պէս՝ փոքրիկ ուսումնասիրութիւն մը հայե-
րէնի վրայ՝ զիւրաւ պիտի կրնայ ցուցնել
թէ ինչպէս կ'իտաձայն լը նոյնպէս և բա-
ղաձայն լը կամ վը անհետացած է հայ
բառերէն, համաձայն հնչարանական խը-
նայողութեան ընդհանուր օրէնքին:

Կիսամայն Լ-ի կորուստ. — Ճիւռ՝ ճիւռ,
ճիւզ՝ ճիւզ, Գաւառերէնի մէջ կայ նաև ա-
րիւն՝ արին, ալիւր՝ ալիր, աղբիւր՝ աղ-
բիր: (Թեւաղբիւր է նաև իւր լման կորուս-
տը. զիւս՝ գտնել, սփիւռ՝ սփռել:)

Բաղաձայն Լ-ի կորուստ. — Յը(ի)ւել՝ ջը-
րել, կաւիճ՝ գաճ, զեւղ՝ զեղ, զեւ՝ զի(ք),
տեւ կամ տիւ՝ տի, թեւ՝ թի, ամաւթ՝
ամաշել (աւ = օ), աղաւթ՝ աղաշել, ծա-
նաւթ՝ ճանաշել: Դիտելի են նաև խաւիճ՝
խայճ-խոճ-հայց (արար. խսրյոյ), կաւառ՝
կորի, տաւիղ՝ տաղ, բաւիղ՝ բակ, աւելի՝
աւլ, կաւշի՝ կաշի (պրակ. ֆիփշ). աւղակ
(օղակ)՝ աղիս, կաւիճ՝ կաղճին, յօտ(ել)՝
հատ(անել): Գաւառերէնի մէջ՝ թաւալիլ՝
լսուի «միմասամբ» փոխանակ մեծա-
մասամբ-ի: Նաև՝ հաւասարակ = հաւա-
րակ = հասարակ:

Վ-ի կորուստ. — Է-էն աւելի թաւ եղող
վ-ն ալ ենթակայ է կորուստի. բովհրել՝
բոհրել. խակ այն սողունը զոր իտրբերդ-
ցին «կովորձու» կը հնչէ՝ Արարկերցին կը
հնչէ «կորձու»: Կողի = կով-ոսղ(ի), (ռոտղ,
ոողղ. հմտ. լատին aqua = ջուր):

Անշուշտ հայերէնի մանրակրկիտ քնն-

նութիւն մը պիտի կրնայ աւելի շատ օրի-
նակներ երևան հանել: Այսքանն ալ բաւ
է ցուցնելու համար թէ Արշաւիր-էն կրնայ
անանցուիլ Արշա(ւ)րունի, արդարացնելով
Հ. Սահակ կողմանի կարծիքը, և փաստի
փոխարկելով իր հաւանական համարածը:

Պէյրուք

Խ. Պ. ԲԱՐՏԱՇ

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

ՀՐԵԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹԵԱՆ ԱՃՈՒՄԸ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՄԷՋ

1895-ին Հելից բիւն էր երուաղէմի մէջ 28,112:
Ամբողջ Պաղեստին 1910-ին ունէր 55,000 հեւայ բնա-
կիչ: Պաղեստինի սկիզբը այս բիւր բարձրացած էր
90,000-ի, որմէ 45,000-ը միայն երուաղէմի մէջ:
Պաղեստինի հետեւանով Հելից բիւր իշաւ 60,000-ի,
որ զինպաղարէն ետ, 1920-ին, բարձրացաւ 66,574-ի,
այսինքն՝ մօտաւորապէս Պաղեստինի բնակչու-
թեան (673,193) մէկ աստիճանով:

1922 Հոկտեմբեր 23-ի պաշտօնական մարդահամարին
համաձայն Հելից բիւն էր 83,554, այսինքն՝ բնիկ-
նուր բնակչութեան (757,182) 11 1/2, ու կը բաժնուէր
հետեւեալ կերպով.

Երուաղէմ	33,731	հեւայ	62,578	բնիկ	վրայ
Եմաւ եւ Թէլ-Ավիվ	20,152	»	47,709	»	»
Հայֆա	6,230	»	24,634	»	»
Տիրբերիա	4,427	»	6,950	»	»
Սաբլի	2,986	»	8,761	»	»
Քերես	430	»	16,577	»	»
Ուրիւ բաղաֆեր	426	»	97,108	»	»
Գիլգոն	15,172	»	492,865	»	»
	83,554	»	757,182	»	»

Հրեաները առաջին 1922-ին զբոսէ մէկ չարորդն էին
բաղաֆերու եւ երեք հարիւրորդը զիւզեալ բնակչու-
թեան:

Այդ բուականէն աստիճանիկ ցերեպրի ու
արեւոտարի պատկերը:

	Ներգր.	Արագր.	Առատելոր.
23 Հոկ.էն 31 Գեկ. 1922	1,622	277	1,345
1923	7,421	3,466	3,955
1924	12,856	2,037	10,819
1925	33,801	2,151	31,650
1926	13,910	7,365	6,545
	69,610	15,296	54,314

Ինչպէս այս պատկերէն կ'երեւի՝ առատելազոյն ցեր-
եպրը եղած է 1924 եւ 1925 տարիներուն: 1926 տա-
ւոյ արեւոտարի զօրաւոր հոսանքը կը շարունակուի
ցարդ:

1926-ի Մայիսի վերջը Պաղեստին ուներ 891,236 բնակիչ, որից 154,025-ը հրեայ (17 % մասաւորապէս), Հելից բնիկն անուրը զիստաւարաբար զգալի է Թէլ-Ավիվի (Նոր Յուզպէ), Հայմայի եւ Երուսաղէմի մէջ՝ բոս հետեւեալ պատկերին.

Երուսաղէմ	48,000	Հրեայ
Եռաւա եւ Թէլ-Ավիվ	50,000	»
Թէլ-Ավիվի արուարձանը	4,000	»
Հայմա	15,000	»
Տիբերիա	7,000	»
Սաբէլ	3,000	»
Քերթն	500	»
Ուրիշ քաղաքներ	500	»
Երկրագործական զաղուրներ	26,000	»
Համազումար	154,000	»

Այս բնիկներն համեմատութեամբ ներկայիս բնակաւորութեան ընդհանուր բնակչութիւնն է.

Երուսաղէմ	77,000	մասաւորապէս
Եռաւա	82,000	»
Հայմա	33,000	»
Տիբերիա	10,000	»

Աւելցնենք թէ զինազարդեալ ասորին Հելից ներգաղթի անուրը կեդրոնացած է զիստաւարաբար Հայմայի ու Եղիզիմի հարուստ դաւեւումը մէջ. Առաջինը գրեթէ ամբողջ ու երկրորդին երկու երրորդ մասը զնուած են Հրեաներէն: Ասոնց ամբողջութիւնը կը ներկայացնէ 50 իրովէր երկայն եւ 8 իրովէր լայն տարածութիւն մը:

Ինչպէս վերեւ տեսնուեցաւ, 1926-ին Հելից ներգաղթի թիւը եղած է 13,910 ու արագազրինը՝ 7,365: Այս թիւը կրնար աւելի բարձրանալ եթէ այս կամ այն պատճառով Պաղեստինէն նեղամալ ցանկացող նորեկները չարգիլուէին դուրս ելլելէ:

1927 Փետրուարին եղած է 220 ներգաղթ եւ 329 արագաղթ (282 հրեայ), Մարտին 265 ներգաղթ եւ 734 արագաղթ (649 հրեայ): Ապրիլին ներգաղթողներու թիւը (մեծամասնութիւնը հրեայ) եղած է 390 (104 Բուլղարացի, 78 Ռուսացի, 38 Միջագետքէն, 44 Պարսկացի, 34 Ռումինացի, 20 Միացեալ Նահանգներէն), եւայլն:

1926 Հոկտեմբեր 1-էն Պաղեստին մտած են 3,097 անձ: Կը հաւաստուի թէ ներգաղթողներու 72 % ամուրի երէստաւորներ են, 27 % չամուսնացած կիներ, 60 % զարմաւուրներ:

(Բաղում՝ Palestine and Near East, Tourist Number, 1927):

ՆՃԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ա. ԵՓՐԵՄԻ ԱՍՈՐԻՈՅ

ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԱՍԱՑՈՒԱԾԻ ՎԱՍՆ ՆԻԿՈՄԻԴԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻՆ

ՈՒԹԵՐՈՐԻ. ՎԱՍՆ ՆԻԿՈՄԻԴԵԱՅ⁽¹⁾ ՔԱՂԱՔԻՆ
ՆԻ ԸՆԿԵՐԱՅ ԻՐՈՅ. ՈՒԹՈՒՏԱՆԵՐՈՐԻ [2]

(Շար. ՍԻՈՆ ԹԻՆ 3 ԷՆ

Կորեան Տէր⁽³⁾ Նաւք անթիւք, զի հեղին վախճան կամքդ քո: Ի սակաւ տկնարկիկ հայեցողածոց քոց, ծով եւ ցամաք տաղհնապեցան: Շարժեցաւ ցամաք ըստ ոչ սովոր: Փախկաւ ծով ըստ ոչ բնութեան: Անկաւ քաղաքն ոչ ի կամա իւր: Եղիւ ամենայն ի կամաց քոց: Ապականեալ հրաման քո զերեսն զոր զարդարեալ սէր քո: Սիրով զարդարեցին Հնորքըդ քո, զատաստանաւ եղծ ստուգութիւն քո: Յան մտին Նոքա յերկիր, միա-

ժողով մտին ի զժողոս: Մի մի մտին յարարածս, միաճանապարհ⁽⁴⁾ էլին ի նմանէ: Հանապազար ծնաւ զնոսա, ի միւսմ ժամու վարեաց զնոսա: Զամիսս մըտին յարարածս, յական փափաթեղ⁽⁵⁾ էլին ի նմանէ: Զարդարեաց զնոսա հասակաւք, բաշխեաց Նոքա կերպարանս: Կործանեաց բարկութիւն զհասակս Նոքա: Ապականեաց մահ զնկարս Նոքա: Պէսպէս նմանութեամբ զարդարեցան երեսքն որ կորեան անդ: Հաստիչն որոշեաց զգէման, մահ հասարակեաց զկերպարանս⁽⁶⁾: Ի կազմելն իւրեանց որոշմունք, եւ յապականելն հաւասարութիւնք: Զյարբինուածէ կազմութիւն, եւ շփոթ եւ եղծուած ապականու-

(1) Օր. գրէ առանց 3:

(2) Թէ զի՞նչ նշանակէ յաւելուածը Ուրուստաներոց անյայտ է իմն:

(3) Ուրպէս ի վեր անցը, էջ 349, տան. 7, 8, 9. տառաւոր, Աստուած, Յիսուս, Քրիստոս, Տէր, Սուրբ, եւ նոյնքն նոյն յօրինակին ամենայն ուրեք հոստաւորագիր են, իսկ -իւն յանգեալ բառք յանախ հոստաւորութեամբ, բայց ի տեղիս տեղիս նաեւ առանց հոստաւորութեան գրեալ են:

(4) Պակասէ ի բառգիրս:

(5) Բառ ցարդ անձամբ, բերեա վրիպակ գրչի, փոխանակ բարբաթիկ:

(6) Բառք՝ « կործանեաց ... » միջեւ ցրառս « զկերպարանս » յաւելեալ են ձեռամբ ուղղչին ի ստորին լուսանցա իշին:

թիւն: Իշխանութիւն ունի կամացն որ որոշեաց եւ հաւասարեաց զնոսա: Որոշեաց զնոսա ի կենդանիս, եւ հաւասարեաց ի մէջ մեռելոց: Որոշեաց զնոսա նկարուք, եւ այլապիսեանց զնոսա բարբառովք: Զի որոշեացէ ունին իրբեւ զակն, զբարբառս իրբեւ զկերպարանս: Եղեն որոշուենք ի կենդանիս, զի մի՛ լիցի շփոթութիւն: Եղեւ ի դժոխս հաւասարութիւն, զի չիք անդ ընտրողութիւն: Շփոթութիւն է ի դժոխս, զի ո՛չ ընտրի տեսիլ ի տեսլենէ: Ոչ երեսք յերեսաց, եւ ո՛չ պատկեր ի պատկերէ: Ոչ խնդրեն ննջեցեալք զննջեցեալս, թէ կարաւասացին ընտրողութեան: Դիտել տան զլը՛նկեր թէ ո՛ է, եւ որոշել զպատկեր նորա զի՛նչ է: Յորժամ զարթնաւ եւ տեսանեն զլոյս, ապա՛ պիտոյ են գրումունք: Որոշել զտեսիլ աւտարաց, եւ ճանաչե՛լ զպատկեր ընտանեաց: Տեսէք զի ի քուն եւ ի խաւարի, չե՛ն ինչ պիտոյ որոշումունք: Քանի՛ եւս չէ պիտոյ ի դժոխս որոշումն պատկերաց եւ նըկարուց: Զի խաւարնի մարմին յընթացից⁽¹⁾, եւ դա՛գարէ՛ շունչ ի խլրտմանց: Յորժամ առնի նոցա կենդանումն, առանա՛ն զորոշումնս իւրեանց: Աւրհնեա՛լ կամացն որ նկարեաց զնոսա, եւ ցանեա՛ց զնոսա, ընդ արարածքս: Աւրհնեա՛լ որ հրամայեաց ի միում ժամու, եւ ժողովեա՛ց զնոսա ի միջոյ նորա: Յանկալի՛ է յոյժ կողմութիւն քո, ահաղին է յոյժ եղծուած քո: Զի ի կեանս նոցա վայելչութիւն, եւ ի մահս նոցա արհաւիրք: Զարգարեցան մարմինք, եղեն տաճա՛րք գեղեցիկ ընչոց: Տաճարքն ընդ տաճարս շփոթեցան՝ համերքն եւ խաւսունք: Տաճարքն համերք, հեղձուցին զմարմինս, տաճարս խաւսունս: Տաճարք ի տաճարս ապականեցան, եւ թափեցան ամենեքին ի միմեանց⁽²⁾: Շինուածքն համերք գեղեցիկէ էին, զի էին խաւսունք ի մէջ նոցա: Թափեցան տունք նոցա ի մարմնոց, եւ մարմինք նոցա ի շնչո՛ց: Ի միում ակնարկել ական, եղեն կո՛յտք զիականց: Ընդ բերս մեռեալ⁽³⁾ մարմնոցն,

ուրա՛խ եղեւ ազահութիւն մահու: Տըրումեցուցանելոց է դնա ձայն, յորժամ կարգաց զնոսա ի նմանէ: Որ մեռոյցն զնոսա յանկարծ, նո՛յն կեցուցանէ զընոսա յանկարծ: Բանալ⁽⁴⁾ զդրունս արգելականացն, մի՛ ձայն բանալի դժոխոց: Երազութեամբ զլորմանն, տե՛ն զկանգնումն մարմնոց նոցա: Երա՛զ է թեւ մահու, եւ առաւել քան զնորա, յարութեանն ամենայաղթ կամացն: Մահ իրբեւ գտուն գանձի է, եւ զըժոխք տո՛ւն աւանդի է այն որ աւանդեաց նմա զինչս իւր: Մարմինք մեռեալք աւանդ լինին ձայնին որ պահանջէ զամենայն, Ել Ղազար ի գերեզմանէ, ձայնի՛ւ պահանջէ զաւանդն: Պահեա՛լ էր մարգարէն ի ձկանն, գտեա՛լ էր կորուստ նորա: Ակնարկեաց հրամայիւն կլլին, եւ ետ գաւանդն որ է ի նմա: Հանապազ ճարակ՝ զմեզ մահ, եւ ի միո՛ւմ ժամու թքանէ ըզմեզ: Ընդ երկար կլանէ զմարդկութիւն, եւ ի միո՛ւմ վայրկեանի թքանէ դնա: Ել բարկութիւն ապականեաց զքաղաքս, եւ հրամայեց նըմա ականարկել Տեառն իւրոյ: Իւրբ եւ հազարք մեռելոց, ի միո՛ւմ վայրկենի մտին ի դժոխս: Իրբեւ պատանեացն ձայն քո զգերեզմանս, ելլին մեռեալք ի դժոխոց: Եւ զի կործանեաց ցաւսումն քո զքաղաքս, իջլին ի նա կենդանիք յանկարծ: Ո՛չ կարացին զրունք զըժոխոց մուծանել զմեռեալ յաւրինուածով: Դերեզմանք են զրունք դժոխոց, որ մուծանեն զմեռեալ յաւրինուածով: Զի գերեզմանց բարկութիւն զբազումս, առանց յաւրինուածի՛ մտին ի դժոխս: Տունք որ լի են կենդանեալք, թաղեցան ի նոսա բնակիչք իւրեանց: Քաղաքն լի կենդանութեամբ, լի է ամենեւին մեռելութեամբ: Փոխանակ կենդանի անձանց, ահա լի՛ է է մեռեալ մարմնովք: Լի են տունք քան զգերեզմանս, ողջաթաղ⁽⁵⁾ եւ ողորմ մեռելովք: Ողորմ են քան զամենայն մեռեալս, եւ ահազին քան զամենայն մահս: Ողորմ են վասն յանկարծ մահուն, եւ ահաղինք վասն բարկութեանն: Ո՛ մեռեալք որ ոչ լացան, եւ հրբաժարեալք որ ոչ սպանեցան: Մեծ է այս աղէտ քան զամենայն ուրուք, զի առեալ է գտուն իւր եւ իջեալ ի դժոխս: Եթէ մի մեռեալ լա-

(1) Այս բառ յաւելեալ ի վերայ տողին ձեռամբ սրբադրչիմ:

(2) Երկուստանեմին բառից՝ « համերքն եւ խաւսունք միմեջ եւ ցաղակամեցան » յաւելեալ են ի լուսանցս ի ձեռն ուղղչիմ:

(3) Հայտ բառ յաւելու ուղղիչն ի վերայ տողին:

(4) Այս բառ չի՛ բառգիրս:

ցուցանէ զմեզ, քանի՜ եւս լայնուցանեն բազումք։ Ձիք որ ժառանգեցոյց զմեծութիւնս իւր որդւոց իւրոց, զի գերփեաց բարկութիւն զամենայն ինչ։ Ձիք որ եթող զինչս որդւոց, զի ոչ մնաց մնացորդ։ Սուգ դառն է յերկրի, բնկումն մեծ ընդ տիեզերս։ Ձիարդ խնդասցուք ի հնձանս, զի ահա դա՛ռն սուգ եղբարք մերոց։ Ո՛ր մրմնչեացէ ի հնձանս, զի ահա քաղաքք կարկեցան։ Հնձանք բարկութեան եղեն քաղաքք բնակչաց իւրեանց⁽¹⁾։ Բազում են տղայք հնձեալք անդ, քան զողկոյզս էթեալք աստ։ Բազում են աղճկունք⁽²⁾ թաղեալք, քան զխոս որ յորթն մեր։ Մնաց յորթն պատուակ⁽³⁾, եւ անդ ո՛չ մնաց մնացորդ։ Ողկոյզք միայն կէթալք լինին, մնայ⁽⁴⁾ ո՛րթն զգուշութեամբ։ Կորեան որթք եւ ողկոյզք իւրեանց, քաղա՛ք եւ բնակիչ իւրեանց։ Ո՛ր ելցէ ի հնձանս, զի ահա հնձանք բարկութեան են։ Յերկրի հեղձեալ են եւ թաղեալ են եղբարք մեր, երկիրդ եւ սէր ի միջի։ Կամ երկիրցուք իւրեւ զմեղաւորս, կամ լացցուք իւրեւ զթաճք։ Իւրեւ արտասուեմք վասն նոցա, զճաշակս սիրոյ⁽⁵⁾ մերոյ ցուցանեմք։ Մի լալին նիւթ հասարակաց, երկուս ուղուս շահի։ Պաշտեն արտասուք ի միջի, զհեռաւորս եւ զմատաւորս։ Արտասուք որ հոսին վասն նոցա, լուսնան նոքաւք աղաւելութիւնք մեր։ Իւրեւ լամք վասն նոցա, զմուրհա՛կ պարտուց մերոց ջնջեմք։ Ի տաճարիս մերում հեղձի լալին, նուէ՛ր ի բարկութեան լինի մեզ։ Ո՛ր ընթացի ի շինուածս, զի թաղերն շինուածք զանարս իւրեանց։ Եթէ ի սիրոյ ոչ ամաշեցուք, վասն բարկութեանն սարսեցո՛ւք։ Ո՛ր լուսնացէ զմարմին իւր ջուրը, ուր ընկերք իւր արեւմը զանդեալ են։ Ո՛ր մատիցէ առ եւզս անուշուռնս, զի ահա նեխեալ է գաւառն զիական[ը]ք։ Ո՛ր հարսն անուշասցի, զի քաղաքն հոտեցաւ մեռելովք։ Ո՛ւմ շայնացէ կերակուր, զի մեռա՛ն եղբարք մեր առ սեզան։ Ո՛ւմ անուշասցի ըմպելի, զի ահա կորեա՛ւ ըմպելի եւ ըմպող իւր։

Ո՞ր կարացէ մտանել ի բազմականս, զի մեռա՛ն ընկերք մեր ի բազմականս։ Ո՞ր կարացէ մտանել ի ճաշ, զի խափանեցա՛ն ճաշք ի բարկութեան։ Ո՞ր եղիցի ի զուարթութեան, զի տխու՛ր են հեղձեալք ի զժոխս։ Ո՞ր զնեացէ եւ տացէ զնոյ, զի խափանեցաւ յանկարծ վաճառ շահի։ Դրունք բաց քաղաքաց, բղխմունք որդւոց մարդկան։ Ժողովք ժողովք բղխէին իւրեւ վտակք աղբերաց։ Աղբեր արտաքս եւեթ բղխէ, եւ զուռն ի ներքս եւ արտա՛քս։ Առաքինեցան զրունք քան զաղբերս, զի ի ներքս եւ արտա՛քս բղխէին։ Պէտքէս զոյնս ազգազգ զարդուք բղխէին զրունք քաղաքին։ Յաղբերէ մի ինչ միայն, ի նոցանէ ամենայն ինչ։ Անկան զրունք քուովք իւրեանց, ապականեցա՛ն զբաշտածք իւրեանց։ Սեղմեցան իւրեւ զաղբերս, հատան մտաւղք եւ ելաւղք։

Հրապարակեաց

Յ. Յ. Մ.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ—ԵԹՈՎՊՈԱ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր Կոնդակ մը ուղղած էր Երովպիոյ զանաժառանգ Իշխան Թաւադի Մառնէնի, որ պատասխանած է ասոր շնորհակալութեան համակով մը (Երովպեւրէն բնագրով եւ ձեռն. բրգմ.)։ Այդ երկու պատճառաւորով զարգացում է Սիոնի այս մրացեալ Թիւին սկիզբը։

Պատրիարքական Կոնդակը՝ Դանաժառանգ Իշխանին յանձնուած է պատճառական արտադրութեամբ մը, Երովպիոյ հոգեւոր հովիւ Տ. Յովսէփ Ի. Վ. Կարապետեանի եւ զաղբային ժողովոյ Ասեմապետ Տիար Մարիկ Դեղզօփի կողմէն, 1928 Փետ. 18. Շր. ստաւ ժամը 9-ին։

Իշխանը, շքապատուած իր նախարարներէն, պալատականներէն, ընդունած է Տ. Յովսէփ Ի. Վեղզօփ. եւ Տիար Մ. Դեղզօփը։ Կոնդակին հայերէն բնագիրը կարգացած է Հոգեւոր Հովիւր, իսկ Երովպեւրէն բարգմանութիւնը՝ Տիար Դեղզօփ։ Կոնդակը Երովպիոյ դրօշին զոյնով զարդի մէջ պատասխելով յանձնած են Իշխանին, որ աս գոն եղած է եւ զեւր մեծարանմեքով պատուած է Հայոց Երուսաղէմի Ս. Պատրիարքին ներկայացուցիկներ, եւ յայնժամ է միանգամայն րէ այս ասիայ ալ իր Տիկինը, իշխանուցի Վոյգօրմանու ուխտի պիտի երթայ Երուսաղէմ, Ջափիկ տարի։

Ինն՝ Երովպիոյ Հոգեւոր Հովիւն ալ արտօնութիւն տուած է Իշխանին Երուսաղէմ գալու ուխտի համա, որ աղէկն հասաւ Ս. Յակոբ՝ Մարտ 18. կիրակի առաւ։

(1) Օր. ունէր՝ իւրեց, ուղղեալ յաւելմամբ եւս ի վերայ տողին։

(2) Այսպէս յօրինակին։

(3) Բառ այլուս անձամօր. աղբիւ = պտուկ։

(4) Յօր. զի առանց չ։

(5) Սիրոյ յաւելեալ ի յուսմանս ի ձեռն արագլչին։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ — ԿԻՊՐՈՍ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր, Կիպրոսի առաջին Յուդեականի առթիւ շնորհաւորական հեռագիր մը բաժան էր, իր Բաղեկամին, Կիպրոսի վրէժ. Կառավարիչ Սրբ Ռոմայոս Սորոսի, որ խնամալիւ նամակով մը պատասխանած է ասոր։

Ս. Պատրիարքին հեռագիրը.

1928 Յնվր. 31. Երուսաղէմ

Ն. Վ. Սրբ Ռոմայոս Սորոս

Կիպրոս

Կը խնդրեմ որ քննունդիմ օրագրին շնորհաւորութիւններն Կիպրոսի առաջին մէծ յոբելեանին առթիւ։

ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԴՈՒՐԵԱՆ

Պատասխանը.

1928 Յնվր. 21. Կիպրոս

Նորին Ամենապատիւ Սրբազնութեան

Ինչ համար պատիւ եւ միանգամայն հոգեւոր մըն է շնորհակալ ըլլալ Ձեր Ամենապատիւութեան՝ Նորին շնորհաւորական զեղեցիլ եւ խախտուած հեռագրին համար, զոր նիւայ քննունդեցայ։

Այս առթիւ կ'ազնւեմ շնորհակցանք Ձեր Ամենապատիւութեան քէ երէկ, Տիկին Սորոսի հետ այցելեցի Մեկնեան Հասարակութեան եւ մանրամասն լինեցի զայն։ Կը կրկնեմ շնորհակալութիւններն եւ մնամ Ձեր Ամեն. Սրբազնութեան խոնարհ ծառայ

ՌՕՆԱՆՏ ՍՐՈՐՈ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՏՊԱՐԱՆ — ԿԱԶՄԱՐԱՆԸ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր, ներս «իշխալ» մեկնայով մը օժան էր Ս. Յակոբի հայրանք, լրացնելով շատ կարեւոր պէտք մը։

Այս ժամի ալ նկատի տանելով Ս. Յակոբ կազմաւորման պէտքեր, բարեհաճեցաւ երեւ նոր եւ քննարկ մեկնանք նրախիւ, առաջինը Նորից, երկրորդը Չեւիլի (հարօն կարելու) երրորդը Չաւիլի, երեւն ալ զերման արեւեակին վերջին կասարեկադմուսները։

Այս երեւ նոր մեկնանք զնուած են Պատրիարքի զնով եւ կ'արեւն զերեւ 105 ոսկի, բացի փոխադրութեան ծախսէն։

Ս. ՅԱԿՈԲԻ — ԼՈՒՍԱՆԼԱՆԸ

Ս. Յարութեան ճաղալոյցին, Ս. Գերեզմանէն Յունաց Ս. Պատրիարքին հետ լոյս հանգն է Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան առաջակալ վարդապետներէն մէկը։ Այս պատճառը կը կասարեւ Սիման Մ. Վ. Թէլեան որ վախճանեցաւ հերոս։

Ս. Արքայ Տնօրէն ժողովը ճնշող Սիման Վրդապետի տեղ յուսանանութեան պատճառին կոչեց իր անդամներէն, Ս. Փրկչի Վանին եւ Աստուածամկին Տեառն Հոգ. Տ. Մուսեղ Վրդ. Հայրապետները։

Լուսանան վարդապետ, ճաղալոյցի երեկոյցան Ս. Գերեզմանին շուրջ դարձող Մեծ Քաթիօրին հանդիսապետն է, եպիսկոպոսական զգեստով բացի, եմփոքորներէն։

Ի հնամեն երկու պատրիարքներ, Հայոց եւ Յունաց, միասին կը հանեն եղբայր լոյս, բայց եւս Հայոց պատրիարք վարդապետ մը տուած է այդ պատճառը, որ աւար տեղերու մէջ մեծ կարեւորութիւն ունի։

ՌԻԵՏԱԻՌՈՐԻԹԻԻՆ

Այս ժամի, Մեծպանոց կենդանի սկսեալ հայ ուխտաւորներ եկան Ս. Փաղօմ, որոնց թիւը մինչեւ Սիմոնի այս վերջին մասին հազարէ իր հասած է 204ի։

Ս. Յակոբին ուխտաւորաց յատուկ տնկանքներ, տարիներէ ի վեր բուծուած են հայ զարդակներու կողմէն, այնպէս որ նորեկ ուխտաւորներու տեղ տալու համար Միաբանութեան տնկանքներ խոցեր կը յատկացնեն։

Երուսաղէմի մէջ Մեծպանք կրօնական փառաւոր հանդէսներու շուրջ մըն է ուխտաւորներու հոգեւոր զբարթութեան եւ միջխորութեան յատուկ։

Առնց առաջինն է Պայծառակերպութեան Հրաշափառն ու քաթիօր Ս. Գերեզմանի շուրջ, Մեծպանոց Բրդ. Կիրակին (այս ժամի Մարտ 4), Երուսաղէմի մէջ պահուած է այն առնգործիքներ քէ Փրկչին խաչելութիւնը տեղի ունեցաւ Քաթիօր լեռան պայծառակերպութենէն հառապուն օր ետքը։ Եւ ի յիշատակ այդ առնգործութեան՝ Մեծպանքի Բրդ. Կիրակին այս հանդիսութիւններ կ'աղեկորեն պայծառակերպութեան քննարկութեան եւ շարականներով։ Այս հանդէսին նախագահեց Բարդէն Սրբազան։

Երկրորդն է Մեծպանոց Դրդ. Կիրակին (այս ժամի Մարտ 18), Չերեքեանց լեռան վրայ հրաշափառ եւ հանդիսաւոր Ս. Պատրիարք — Այս ժամի օրերը չնեղեցին պանդ թուն օրը եւ հետեւաբար յետաձգուեցաւ Չրդ. Կիրակին (Ապրիլ 1), եւ կասարեւեցաւ զարմանային նիւստի օրով ուխտաւորներու բազմութեամբ։ Այս օրուան հանդիսապետն էր Բարդէն Սրբազան, իսկ պատարագիչը Բարդարիմէս Վարդապետ։

Երրորդն է Մեծպանոց Երդ. Կիրակին, որուն պատարագիչը եւ Հանդիսապետը պիտի ըլլայ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր, Ս. Պատարագը կը մատուցուի Ս. Գերեզմանի վրայ եւ յետոյ քաթիօր — Բայց Ն. Ամեն. Սրբազնութիւնը զգուշանալով արտաքին կարգի յոգնութեանց հետեւանքներէն, հանդիսապետն եղաւ Չիլիկիլեան Եղիէ Եպիսկոպոսը։

Չորրորդն է Չարդակապողի հանդիսութիւնները։ Դարձեալ Ս. Յարութեան Տնօրէն մէջ պատարագով եւ քաթիօրով, ամենապի ուխտաւորներու ծովածաւալ բազմութեան մէջ, Հանդիսապետն Պատրիարք. Փիւնրդ. Սրբապետը Սրբազան, որ ժամաւոր եղաւ նաեւ Առաջ Հիւնդարքի կէսօրուան հանդիսաւոր պատարագին։

Վերջապէս Չաւիլի ճաղալոյցին եւ Չաւիլի առաջին հանդէսներէն քաթիօրներով եւ Ս. Պատարագով, որոնք մասնաւորապէս մեծ նշանակութիւն ունին Երուսաղէմի մէջ, որովհետեւ կապուած են միջխորական տեղերու յիշատակին եւ միջեկեղեցական տեսակետով ալ Հայ ազգին իրաւունքներուն պանդաւորութեան կողմէն։ Չաւիլի պատարագիչն ու հանդիսապետն եղաւ Լուսաւորապետն Մեծապ Սրբազան, Չաւիլի երեկոյցին Ս. Յակոբի բակը կասարեւան հանդիսաւոր Անդաւանքին նախագահեց Մատթէոս Սրբազան։

Քանի որ Սիմոնի այս թիւը (ԱՊՐԻԼ-ՄԱՅԻՍ) միացեալ կը հրատարակուի, ժամ մը նիւթեր արելի երկար չպատահելու եւ միանգամայն տնկական օրերու արձակուրդին պատահաւոր Ամառքիս հրատարակութիւնը յատկապէս վերաբերելու համար, Չաւիլի հանդիսութեանց վերաբերեալ տեղեկութիւններ կը մնան Սիմոնի Յունիսի թիւին։

Լ. Ե. Ը. ՄԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԻՐ ԿԵԱՆԺՆ ՈՒ ԳՈՐԾԵ

ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Ամէն կողմէ յայտնուած ցանկութեան համաձայն, եւ միանգամ ընդ միշտ թիւքմացութեանց առաջին աստիճանը կանխապես կանխադրուած, առաջին մի առ մի կը նշանակենք այն զանազան նպատակները եւ ձեռնարկները՝ որոնցով Հայկական Բարեգործական Միութիւնը, աշխատանքներն առաջինը ըլլալով, 1921 թուականին առաջին տարեկան իր մասնակցութեան բաժինը բերած է Հայաստանի վերաշինութեան, ներքաշին եւ մշակոյթին, աստիճանաբար անկողնիով իր գործունէութիւնը Մայր-Հայրենիքին մէջ։ Այս հետեւը այնքան անկի անհրաժեշտ նկատուած է որքան ամենց ժրտումին կը պատահանէ, ինչպէս եւ այլոց Միութեան անսփական գործն ու կտակները իւրացնելու հետեւին, որ անհրաժեշտ էր անհրաժեշտ էր այն հայրենա-նուէր վերաբերմունքին՝ զոր Լ. Ե. Ը. Միութիւնը աշխատանքներ մէջ առաջինը եղած է ցոյց տալու իրեն զաղուծական կազմակերպութիւն եւ զոր կը ջանայ հետզհետէ անկի շնորհ, ըն-դաց իրեն վստահուած կտակներուն եւ նուիրատուութեանց օգտագործումովը, միշտ օրինա-կան գետին մը վնասելով։ որովհետեւ այս վերջինները մեծ մասամբ Հայաստանէ դուրս իրա-գործութիւնը նպատակներու կապուած են նախապէս։

1921 — 1923

Անգլ. ոսկի

- 1— Հայաստանի կարօտեալներուն համար հանգրծանքն եւ ալիւր, ինչպէս եւ Անգլ. ոս-կի 500 | Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանի եւ Էջմիածնոյ Կաթողիկոսարանի միջոցաւ | 2127
- 2— Հայաստանի զրկուած քիւնին, սպիւրտան, եւն. | ձեռամբ Տ. Միք. Պապաջանեանի եւ Տօքթ. Կրիկիւիտի | 637
- 3— Հայաստանի Գիւղատնտ. ֆոնտին | 20կի միջոցաւ | 1000

1924 ի ի

- 4— Հայաստանի անապատան երախաներուն | 20կի միջոցաւ | 100
- 5— Հայաստանի վերաշինութեան՝ հանրակրթական շրջանին համար | 14270 տուարը ձե-ռամբ Տ. Լ. Բաշաբեանի | 4128
- 6— Հայաստանի փոխադրուած Միութեան երուսաղէմի, Պէյրութի եւ Հալէպի 250 շա-փահատ որբերուն համար կառավարութեան վճարուած 25000 տուար, ինչպէս եւ փո-խադրութեան եւն. | 6757
- 7— Ջրային Տնտեսութեան ջրարաշխական գործիքներ եւ երևանի Համալսարանին եր-կրաշափական գործիքներ | 56

1925 ի ի

- 8— Յունաստանէն եւ Կ. Պոլսէն զաղմականներու Հայաստան փոխադրութեան առթիւ | ձեռամբ Տ. Շահվերտեանի | 5000
- 9— «Աւետ Ուրգիտ» Գիւղի շինութեան | 20կի միջոցաւ | 1000
- 10— Երաւունքի Գաղտնիքի Մայրնոցի շինութեան հիմնադրամ | Առողջ. Գործադարու-թեան միջոցաւ մասամբ գործադրուած | 7100
- 11— Գ. Մէթիսիսի կտակաւ գործիքներ Գիւղի շինութեան համար | 20կի միջոցաւ | 2745
- 12— Երևանի ողողեալներուն համար | Հայկ. կառավարութեան | 1000
- 13— Ապարանի Ագարակ Գիւղի գլխաւոր շինութեան համար Լօրէնսէն Զմեկաճագի Ուշ-պակ Թաղի Ուսումն. Ընկ. | 108
- 14— Հայաստանի անապատան երախաներուն | 20կի միջոցաւ | 131
- 15— Ե. Աղաթուն Պէյի երկրագործական մրցանակ | 50
- 16— Գիտական գործիքներ | Հայաստանի Ջրային Տնտեսութեան | 58
- 17— Շէն-Գաւիթի ծրագրեալ Որբանոցին յատկացիւթ | 20կի միջոցաւ | 30
- 18— Պաղատան 4 որբերու Հայաստան փոխադրութեան | 57

